

Politikai
röpiratok

36.

36
256

LIBERALISMUS ÉS CONSERVATIVISMUS.

IRTA :

✓ VERHOVAY GYULA.

9.

BUDAPEST,
TETTEY NÁNDOR ÉS TÁRSA BIZOMÁNYA.
1875.

LIBERALISIMUS

CONSERVATIVISIMUS

DR. BALLAGI GÉZA.

Budapest, 1875. Nyomatott a „Hunyadi Mátyás“ intézetben.

Elvi pártalakulás.

Ugy látszik, e két szó „conservativ és liberalis“ van hivatva pótolni a politikában, mi a mathesisben már az arabok idejéből megvan: az alapszám elnevezéseket. A legnagyobb és legkisebb számtani problémák megfejtésében nélkülözhetetlen a kilencz egység és egy nulla. A legkisebb és legnagyobb politikai tény megbirálásánál szükséges a két alapfogalom „conservativ és liberalis.“

A különbség a számtani alaptételek és a politika alapelvei közt mégis körülbelől akkora, amekkora különbség volt az arabok találékonysága és az indian eredi állapota közt. Tízíg, vagyis ujjaiknak mennyiségeig tudtak ezek is számolni, de rendszerezíteni az ösztönszerűleg létező számegységeket nem voltak képesek. Politikában is minden ember tud számolni a „conservativ és liberalis“ egységekig majmolásból, de alig akad néhány arab politikus, ki rendszerezitse, oly politikai tudós pedig még idáig nem akadt, ki elméletileg és gyakorlatilag elfogadható rendszert alapított volna a „conservativ és liberalis“ politikai egységeken, mint ez a mathematicusoknak sikerült a számtanban.

Igen sok hirneves államférfi csak ösztönét követi, midőn a „conservativ és liberalis“ alapegységeket összeadja és kivonja minden rendszer nélkül. S így támad aztán a politikában egy érdekes quodlibet: liberalis-conservativ, conservativ-liberalis, radicalis, socialis, communista, ó-conservativ, feudalis, clericalis, ultramontan, nemzetiségi, közjogi, socialista, republicanus és még egy csomó válfaja a politikai pártelnevezéseknek.

Minden jel, mely az ösztönszerűt túlhaladja és rendszerességre mutat, annak bizonyossága, hogy közeledünk a társadalmi tudományok legnehezebbjében is azon ponthoz, midőn ha nem is számtanilag biztos alapokon, mert politikában ez lehetetlen, de mégis megközelítőleg kétszer kettő szintén négy lesz. A biztosság akadályja még most csak az, hogy a kettő nem mindenkinek politikai számításában kettő, hanem kinek egy, kinek három. Egyiknek conservatív az, a mi másiknak liberalis, másiknak pedig liberalis az, a mi az elsőnek conservatív; holott legtöbbször csakugyan nem az a conservatív, mit annak tartanak és nem az a liberalis, amit annak hirdetnek. Ott tehát a bökkenő, hogy eddigelé nem sikerült pontosan meghatározni, mi a liberalis minden körülmények közt és mi a conservatív minden viszonyok közt. Közeledünk azonban felé, s haladás már az is, hogy a különféle összetételeket és elnevezéseket mellőzve „conservatív és liberalis“ lett az alapegység az arab politicusok értelmisége előtt.

Ennél tovább haladni nem sikerült. Ma sincs rendszer alkotva a két politikai számegységen, jóllehet minden állambölcselő és minden államférfi foglalkozik a két alapelvvel. Az elméleti fejtegetések ép oly tévesek és szétágazók, a mennyire rosszul és ferdén alkalmazzák a gyakorlati állami életben.

Conserválni, mondják az egyik iskola férfiai, annyi, mint a létezőt állandósítani. Több annál, mondja a másik iskola, mert conserválni annyi, mint a létezőt szervezni. Egyik iskola álláspontja sem elég correct, és nem elég világos. Mert hisz a létezőt állandósítani, a létezőt szervezni lehet ám liberalis feladat is. Nemcsak akkor, ha szabadelvű intézmények állandósításáról van szó, hanem akkor is, ha conservatív intézményeket szabadelvű kormányzási tények által haladólag kell szervezni.

Például a rendi felsőházat meghagyni, csak hogy nem a rend minden tagja és bizonyos korban azonnal, hanem csak néhány számu, a rend tagjai által választva, nyerhet széket a főrendek házában, conservatív intézménynek libe-

ralis fejlesztése, és semmi esetre sem száraz conservativismus.

Hasonló, sőt részben nagyobb eszmézagor uralkodik a liberalis politika feladatának meghatározása körül. Liberalismus, mondják némelyek, minden mi a létezőn túl újítót a g terjeszkedik ki. Ez megint nagyon tág fogalom, mert hisz újíthat valaki a conservatív eszméknek megfelelőleg is. Például csaknem azonosítható a szabadelvűséggel azon újítási vágy, mely a választási rendszert kiküszöbölteni ohajtja a megyékből s helyettők a kinevezési rendszert emelni érvényre. Liberalis, mondják mások, mindaz, mi a kornak szabadsági és egyenlőségi uralkodó eszméit valóstani törekszik. Ez sem eléggé szabatos meghatározás, mert hisz a modernebb conservativismus már nem meri magát ellenséges lábra helyezni a szabadság és egyenlőség fogalmaival, sőt valamennyi vívmányukat elfogadja, s a többi között a parlamentarizmus kormányforma keretén belül mozog politikájával.

Bármelyik iskola meghatározását vegyük kiindulási pontul, egy eredmény tisztán fog állani előttünk, s ez, hogy a conservativismust nem tudják sem jól kifejtetni, sem jól indokolni, a liberalismust nem tudják pontosan kifejtetni, de tudják hatalmasan indokolni.

A német iskola szójátéka a „fentartás és szabadság“ fogalmaiban keresi a conservatív és liberalis politika savát és üdvét. A francia iskola bölcsészei a „rend és haladás“ meghatározásában vélik feltalálni a politika bölcsességkövét. Az angol iskola a wigh és torie párt hagyományos szelleme alapján „állandóság és haladás“ szavakkal jelzi a két politikai irányt. Látszólag már alig van különbség a különböző iskolák felfogásai között, lényegileg azonban valamenynyien elütnek egymástól, anélkül, hogy sikerült volna a conservativismust egyetlen szóval jellemezni. A liberalis politika jellemzésére az egyesség meg van s a „haladás“ szó, ha nem is tökéletesen, de eléggé világosan jelzi a szabadelvű politika feladatát és irányát. A conservatív „rend“, „állandóság“ és „fentartás“ minden rokonsági kötelékük mellett is gyöngén adják vissza a conservativismus eltérő írá-

nyát. Mert hát rend, állandóság és fentartás nincsenek kizárva a haladás mezején, sőt józan haladás nem is lehetséges nélkülök, legfőlebb rohamos felforgatás. Jó politika nagyon is összefér a haladással, ellenben jó politika nem lehet az, mely csak az állandóság felé gravitál.

Általában mentől jobban gondolkozik valaki, annál világosabb előtte, hogy a conservativismus, a mint ma megalapítva van, természeti és politikai képtelenség; a mint pedig jelentkezik tiszta következetlenség. Állandosítani valamit, rendet alkotni valahol, fentartani bizonyos dolgokat egyszerű lehetetlenség oly kormányzási vagy törvényhozási tények nélkül, melyek önmagukban haladást nem képesnek a létezőhöz képest. Az a conservatív törvényhozás, az a conservatív kormány, melynek politikai cselekvése a létező fentartására és állandósítására irányul, nem fonhatja össze karjait és szögezheti le lábait azon szigorú föltétellel, hogy a létezőn túl nem terjeszkedik, nem tesz egy tapodtat sem. Kell okvetlenül tenniök haladólag egyet és mást a fennálló intézmények állandósítása érdekében. Belátták maguk a conservatívek is, hogy az állandóság fogalma annyi, mint a tespedés és halál, megfelelő actio nélkül. S így a legeslegújabb időkben elvetették a merev meghatározást, mely sokszor akaratjuk ellenére, a legélesebb válaszfalat emelte működésök elé, és a midőn megállapodni akartak a létezőn, észrevették, hogy elvesztik talpok alul. Így támadt fel az újabb conservatív agyakban annak szükségessége, hogy a „haladás“ fogalmát is belevegyék a „szervezés“ fogalmával programjukba. Thiers, Disraeli és nálunk Sennyey egész sorát a haladó eszméknek vették át és egész sorával az indokoknak igyekeztek bebizonyítani, hogy a conservativismus nem az többé mi régen volt, nem reactio és nem hanyatlás, hanem ovatos haladás.

Roppant nagy érdeme a liberalismusnak, hogy eszméinek ellenállhatatlan erejével ennyire megtudta hódítani a conservatív iskolát. Mert hisz jelen alakjában a conservativismus minden a világon csak nem a régi következetes vaskalaposság. A szó szoros értelmében nem más, mint szelidebb, hogy úgy mondjam aristocraticusabb fajtája a

szabadelvűségnek. Annyiban különbözik tőle csak, hogy nem oly világos, nem oly tisztult és nem oly következetes, mint a liberalismus.

Szép vivmánya korunknak, minden következtetlenség e mellett is, hogy a conservativismus annyira megliberalisodott, mert így remény van rá, hogy nem sokára a conservativismus egészen új álláspontra jut, s nem fogja veszélyeztetni ezentul sem az emberiség, sem a nemzetek fejlődését. Mindent egybe vetve a conservativismus ma már annyira haladt, hogy az állandóság eszméje helyett a szervezést, a létező helyett a jót fogadta el irányelvül. Azaz a mai tisztuló fogalmak szerint conserválni annyi, mint a jót szervezni, haladni pedig, mint a jót növelni.

A kérdés csak az, mi a jó? Mert a felelettől sok függ arra nézve, melyik politika jó. Hegelnél szerepel leginkább a jó, kinek bölcsészete elvontan veszi a többségtől és elvontan a kisebbségtől. Szerinte nem az a jó, mit a számtani többség és nem az, mit az értelmes kisebbség annak tart, hanem az a jó, mi elvontan bölcsészetiileg jó gyanán megállapítható. De hogy mégis kiindulási pontja legyen a bölcsészeti meghatározásnak, mindjárt ki is mondja, hogy nézete szerint a bölcsészeti jónak csak azt kell intekteni, mi „a népnek jó.“

Hic Rhodus, hic salta. Ez a próbakő, melyik hát a jó politika: a conservatív-e vagy a liberalis. Magában az, hogy a jót az egyik szervezni, a másik növelni kívánja, nem ad határozott feleletet, mert lehet a jót szervezni, és lehet növelni anélkül, hogy minden polgár részesülne áldásaiban, vagy legalább nem úgy, hogy mindenik egyenlő mértékben élvezné. A jónak általánosításától függ tehát jó-sága az egyiknél is a másiknál is.

A conservatív politika azért nem jó feltétlenül, mert a jót nem általánosítja, nála az mindig csak viszonylagos értelmezést és gyakorlatot nyer. Elméleti álláspontja az „észszerű államjog“-ot oda fejleszté, hogy az a jó a népnek, mit a jobbak, a jelesebbek annak tartanak. Meglehet, hogy igen sokszor csakugyan az, legtöbbsnyire azonban még sem, miután a jobbak és jelesebbek is nagy hajlandóságot

mutattak mindig kizárólag azt tartani jónak, mi rájuk nézve előnyös. S ha mostanában a „többség“ elméletével azonosítja a „jót“, hasonlóan a liberalismushoz, annyiban ismét téved, hogy a többségnek is meg van azon rossz természete, hogy a kisebbséget kizsákmányolja és a jót a maga számára a kisebbség megrövidítésével szerzi meg. Szabályos körülmények között ez nehéz ugyan, de conservatív ideák mellett nem épen ritkaság. A liberalismusnak ily tévedés ellen két óvszere van. Első, hogy általánosabbá, minden osztályt átölelővé teszi a többséget és a többséggel a jót; másik, hogy újabb időkben nagy gondot fordít a kisebbség képviselőiténél módoszataira.

Ezen fejtegetésből is látszik, hogy a szabadelvűség sokkal életrevalóbb, egészségesebb a conservativismusnál, mert legjobban biztosítja a haladást. S ezen fejtegetésekből tetszik ki az is, hogy a conservativismus a legújabb időkben csak úgy boldogulhat, ha a haladás tényezőjét nem feledi számításából. Szóval a conservativismus és liberalismus között vékonyul a válaszfal és maholnap a szervező haladás és teremtő haladás fog leginkább megfelelni két- tős álláspontjuknak. A különbség tehát közöttök többé nem formai, hanem csak belterji. Véleményeik csak ott ágaznak el, hol a létező nemzeti törekvések, culturalis nemzetgazdasági és politikai viszonyok között a szervező haladás pártja a létező jót consolidálni tartja feladatának a nép java, a nemzet érdekében. A teremtő haladás pártja nem tartván elégségesnek a létező jót, növelni kívánja azt, még pedig azon biztos hitben, hogy a jó növelésével járó mozgalmakat megbirja emészteni a nemzet.

Kétségtelen, hogy a két elvi álláspont közül az emberiség végcéljainak legjobban felel meg a szabadelvű. Ez a legférfinasabb, az általános jót legjobban megközelítő politika. Ez biztosítja az emberiség jólétét és fejlődését. A mi kivüle van az csak elfajzás, az szűkkeblűség, osztályérdek, féltékenység, röviden az emberi gyöngeség megannyi válfaja conservatív név alatt összefoglalva.

Rohmer lélektani alapokra vezetvén le a conservatív és liberalis pártalakulást, azon hibát követi el, hogy a kor

és a párt lélektani oldalait nem igazi jelenségeikben fűrkészi. Ifjuhoz hasonlítja a liberalist, ki teremteni, haladni vágy; férfihoz a conservativet, ki fentart és szervez; kamaszhoz a redicalist, kinél a képzelődő és értelemerő gazdagon lüktet; öreghez az absolutot, kinél a számítás biztossága, a cselekvés hidegvérűsége lep meg.

A levezetési gondolat nem rossz, de a korok psychológiája, és a pártok jellemzése téves. Ha a férfi korban Rohmer csak a conserválási hajlamot látja, minden cselekvési készség, teremtő erő nélkül, úgy alkalmasint a német faj és nem a többi fajok férfiai lebegett szeme előtt. „Hitvány gyöngé báb“-nak nevezné Petőfi az oly férfit, ki férfiaságának teljében lemond a haladás küzdelmeiről, a teremtés fáradságáról. Még Jehovah sem teremtheti mint ifju, hanem csak mint férfi a világot. Legszebb jellemvonása minden valamirevaló férfinak, hogy megy előre szakadatlanul, magának, családjának és nemzetének mindig nagyobb ösvényt tör a haladás és tökéletesedés felé. Egy igazi férfi a létezőt csak alapnak tartja, melyet nem fentartani, nem szervezni vágy úgy a mint van, hanem építeni, haladni, növelni rajta a jót, törve de nem hajolva soha. Meglehet a német hivatalnok, német professor és német könyvmoly férfiaságának a paróka és hálósipka adja meg a vonást és törekvéseinek azon jelképet, hogy a kuczkóban bölcséleg a világ mulandósága, meg a fölött, mikép tarthassa meg kegyét főlebbvalóinak, mikép tartsa fen létét a meglevő alapokon. A világ bármely férfiujának azonban egy burcaucrata, egy professor nem lehet mintája, ép úgy mint forradalmakat nem lehet „Schlafrock és Pantoffel“-ban végrehajtani. A német hagyhatja forogni a világot keserű levében, jámborsága nem mer küzdeni a dolgok fennálló rendje ellen. Méltó szégyenérzettel mondhatá el rólok Weber: „Ha külföldön oly férfura bukkanok, ki francziának ügyetlen, britnek szertartásos, olasznak őszinte, spanyolnak hajlékony, hollandinak eleven, orosznak szerény, ki bókolva közeledik, és mindenkinek, kit magánál előbbkelőnek tart, hódol; azt sugja nekem szivem, és orcám pirja, ez neked földid.“

Az igazi férfikor hasonlít legjobban a liberalismushoz. Halad, küzd, és teremt, de szilárd léptekkel, biztos kézzel. Javit és győz folyton folyvást, míg csak büszke arra, hogy férfiúnak tartassék. Mihelyt a férfikor megszűnnék teremteni és növelni a jót hozzátartozói és nemzete számára, ugyan ki, talán az ifjuság könnyelműsége, vagy az öregkor tehetlensége vinné előbbre a világot.

Ha már lélektani alapokra vezetjük le az uralkodó pártelveket: akkor a conservatív álláspontnak legmegfelelőbb az öreg kor. Az a kor, melyben a küzdelmeket megunt, erejében hanyatlott ember szellemi és physikai erőtelensége rászorul ragaszkodni a fenállóhoz, nem tűrni, nem engedni semmi újítást a háztartás és gazdaság körül. A vas eke neki igen felülmulhatatlan szerszám, nemcsak azért, mert a faeke helyett ő hozta be férfikorában, midőn teremteni vágyott, hanem azért is, mert az újabb gőzekéhez miveltebb béresek, tanulékonyabb cselédség kell, mint aminővel öreg urunk conservatív felfogása rendelkezik. A pénzszerezés és nemzetgazdaság közül is az öregkor legjobban felel meg a conservativismusnak. Régi utrendszer, vasut helyett bárka, vállalkozás, gyümölcsöztetés takarékpénztár helyett a tulipántos láda feneké, jellemzik az öreg urat. Fél pénzét forgatni, mert hát elschwindlerozhatják, meg is bukhat a nagy vállalat, gazdasági tőkének pedig elég a mi van, inkább heverjen és penészedjen tehát, hogysen emelje és gyarapítsa a közgazdaságot.

A mi a két szélső árnyalatot illeti, nem oly nehéz az ifjuban feltalálni a gazdag phantasiáju, hirtelen haragu, merész kezdeményezésű, gyors kivitelű radicalist, a politika költészeti árnyalatát, mely bir igen remek tulajdonságokkal, de hiányzik nála a derék dolgok miveléséhez nélkülözhetlen liberalis érettség és férfiúi conceptio.

Az absolutismusra vonatkozólag csalódik Rohmer ur, midőn az öreg korral hasonlítja össze jellemző sajátosságait. Mert igaz ugyan, hogy a „számítás“, „biztosság“ és „hidegvérűség“ az öreg kor tulajdonait képezi, csakhogy e tulajdonok nem absolut, hanem conservatív erők. Hogy conservatív erők, bizonyítja az, mi

szerint Aristoteles aristocratiája, vagyis a „legjobbak uralma“ alatt a születés, vagyon, kitüntetés és hivatal mellett, mindig ott szerepel az élemedett kor, mint a tapasztalatok és bölcsesség tárháza által meggazdagított conservatív erő.

Az abszolút hatalmi erők tekintélye soha nem az az egyének jellemében, hanem más külső tekintetekben nyugszik. — Néha, leginkább az emberiség őskorában, egy aggastyán, ki feje patriarchája egy családnak, egy törzsnek, külső megjelenésével, korával, galambfehérségű hajával parancsol tiszteletet és engedelmességet, melyet még nagyobbá tesznek vallási tekintetek; máskor, még pedig az újabb időkben, elég egy különös szertartások közt nevelt elkenyezett báb, ki törvény, vagy szokásból zsarnokoskodhatik alattvalóin szeszélye, kénye és kedve szerint. Amaz a patriarchalis absolutismus minden absolutismus közt a legtermészetesebb, legtiszteletreméltóbb, nomád népeknél szükségszerű; emez a modern absolutismus, melynek szeszélyessége és fékezhetetlensége attól függ az aristocraticus mamák, conservatív dadák, az udvari bolondok, a hízogó udvaroncok, megromlott szolgák, mily irányban nevelték. Leginkább divik oly népeknél, melyeknek csillogása a trónban aranyborjura, vagy olyanoknál, melyeknek jámborsága járszalagra szorul. Francia és német nem tudnak ellenni abszolút kormány nélkül, s ha néha hozzá is jutnak alkotmányaikban egy kis szabadabb mozgáshoz, egyik nem bír vele okosan, másik meg szolga marad belől a parlamentarismuson. Amaz a császári tróntól fényt és dicsőséget, emez atyai gondoskodást vár. Még a német egység eszméjénél is mélyebb gyökeret vert a német fejedelemségekben az alattvalók félelme az apró udvarkák fejedelme iránt, hogy sem kibontakozni mertek volna nyügeiből egységesebb absolutismus javára. Még Sedan sem képes elfeledtetni a francziákkal a tuillériak császári pompáját, még a gyalázat sem kiirtani a Napoleon nevéhez fűzött dicsőség emlékeit.

Mellőzve különben a pártok alapelveinek rejtélyesebb és homályosabb lélektani oldalait, tény az, hogy pártok nélkül a parlamentaris élet el nem lehet, s a politikailag legéletrevalóbb, legszabadabb népeknél nélkülözhetetlen, hogy

az ellentétek surlódása élénk pártalakulást s ezzel a nézetek tisztulását, a nép méhében elrejtett vélemények fölszínre jutását eredményezze. A ki halotti csendet nem akar parlamentben és közéletben, akarnia kell, hogy legyenek pártok, melyek ezt lehetetlenné tegyék. Fő azonban, hogy a pártalakulás egészséges legyen, mihelyt nem az, veszélyezteti a haladást; de még ennél is főbb, hogy természetes legyen, máskép veszélyezteti a nemzet jövőjét.

Tévedés, vagy önámítás hinni, hogy természetes és egészséges pártalakulás mindig a conservatív és liberalis eszmékkel vág össze. Sok függ attól, minők egy nép hagyományai, történeti fejlődése, mozgató eszméi. Néha a leg-egészségtelenebb, természetellenes lesz a pártalakulás „liberalis és conservatív“ elvek szerint is, ha nem a népéletben gyökerezik, hanem forcirozzák, hogy a hideg égálj alatt mesterséges talaj, és mesterséges meleg mellett növekedjék.

Szerencsés mindenesetre azon ország, melynek másra nem is kell gondolni, minthogy elvek szerint csoportosuljon a parlamenti pártok körül. Ily országban a pártelet előreláthatólag mindig tökéletes szerve lesz a parlamentarizmusnak és igazi hű tükre a népet mozgató conservatív és liberalis ideákuak. Ily országban aztán természetes lesz, hogy sem a conservativizmus nem merev visszafelé, sem a liberalizmus nem ábrándos a jövőbe, hanem a jelenből indul ki mindkettő. Egyik a conservatív fogalmaknak megfelelőleg szervezi a létező jót és a létező jó consolidálásával biztosítja a jövőt; a másik pedig a liberalis elveknek megfelelőleg növeli a létező jót, s a teremtető politika segítségével haladólag siet a jövő elé.

Mennél inkább sikerült a tisztultabb szempontokra visszavezetni és működtetni a parlamenti két táborát valamely államban, annál modernebb és egészségesebb a pártelet. De nem szabad soha feledni, hogy ennek föltételei és előzményei vannak és nem szabad feledni, hogy az elvi pártalakulás egészséges csak addig lesz, míg hatalmasabb conservatív és liberalis elvek körül történhet az eszmehullámzás. Mihelyt a conservatív eszmék idővel leélik magukat, a liberalizmus pedig meddővé lesz, beáll oly stagna-

tioja a közéletnek, mint jelenleg Angliában. Ott legujabban a Gladstone-kabinet bukása után a wigh szabadelvűség meddővé lett, a Disraeli-kabinet megalakulása által pedig a torie conservativismus nem bir vezérelvekkel, hanem csak homályos sejtelmek körül rángatódzik politikája. Átvett kortesfogásul néhány eszmét a wighektől, de azokat nem meri, nem tudja még félszeg alakban sem a parlament elé hozni. E miatt a világ legalkotmányosabb népe választói jogait elhanyagolja, vagy gunyból minden komolyabb czél nélkül a társadalmilag bizarr hirű emberekre ruházza, mint ez legutóbb az ál-Tichborne védő ügyvédekkel történt.

Angliában ma alig lehet megkülönböztetni a két pártot egymástól. Kölcsönösen átvettek ideákat, de sem az egyik nem tud valóban conservativ, sem a másik valóban liberalis lenni. Mintha az agyakban megcsontosodott volna a velő, a szívekben pedig megfagyott volna a vér, megálltak és nem tudják, melyik irányban haladjanak. Fejtörő nehézség meghatározni, melyikök meddig conservativ és melyikök meddig liberalis.

Mig Gladstone állt a szabadelvű párt és kormány élén, csaknem radicalis irányban fejlesztette az államéletet, voltak a wigheknek ideáik, terveik és céljaik, keresztülvitték a titkos szavazást, az ir egyház önállósítását, az irlandi papi tized és bérletrendszer szabályozását, a tiszti rang vételének eltörlését. Programjában volt az ir egyetemi reform, az önkormányzat és házi adózás reformja, sőt végül az angol államegyház megszüntetése is. Most, hogy Gladstone visszavonult, tehetetlenül állanak szemközt, a még tehetetlenebb conservativ kabinet ellenében, mely tudott agitálni korcsmárosokkal a mértékletességi törvények, árusokkal az élelmi cikkek hamisítását büntető törvények ellen, de nem tud elvekkel nagy szabásu aktiót kifejteni, amiért szemlátomást harapózik el a közöny Nagy-Brittaniában a közügyek iránt.

Lehet tehát egészségtelen közélet elvi pártalakulás mellett is, mihelyt nagy czélok és nagy elvek nem mozgatják a pártéletet. Ott azonban bizonyos az egészségtelen közélet, hol az elvi pártalakulás mesterséges, idegen után-

zat és nem nemzeti. Mert a nemzeti jelleg adhat egyedül hatalmas kinyomatot a pártalakulásoknak és a nemzeti jelleg nélkül liberalis és conservatív név oly idegenek és érthetetlenek lesznek a nép előtt, mintha chinai nyelven erőszakolnák a hivatalnokok elnevezését. Névre, külső czafrangra nem ad semmit a nép, ha meg nem érti. Beszélhet valaki neki oly elvont elvekről és föllengző eszmékről, melyekre életében nem talál kadentiát, vállat von és rá se hederit az ügyre, mely előtte nem e világból való.

Hogy egészséges legyen a pártalakulás, alkalmazkodnia kell a nemzet gondolkozásához, eszméihez, felfogásához és hagyományaihoz; azaz nemzetinek kell lennie tetőtől-talpig. Ki vesszőparipa gyanánt tekinti a liberalis ideákat és conservatív eszméket és ép azért rohan velök torony irányban, szerencséje ha nem bolondnak, hanem csak merész röptűnek tartják; mert bizonyos, hogy célhoz soha nem fog jutni, előbb törik ki a nyaka, mintsem a tornyot elérné.

Kénytelen-kelletlen minden párt, mely józanságát nem akarja kétségbevonatni és számít arra is, hogy az események kezébe teszik egy nemzet sorsát, oda van utalva, hogy liberalis és conservatív, radicalis és absolut eszméivel a nemzet nézletmódjához idomítsa eljárását, elveit és célját. Ha nem idomitja, úgy nevetséges vagy gyűlöletes lesz, de megérteni és követni nem fogják. Nem azért lesz republikanus a franczia, mert bölcsészei eszményileg a legtokéletesebb kormányformának vitatják, hanem azért, mert nemzeti dicsősége ismételve csalódott a monarchiában. Sedan és azon császár, ki egy háboruban „keresi a golyót“ és becsülete a nemzetért meg nem találja, hatalmasabb indok a republikánus ideák mellett, mint Castelar remek szónoklata a spanyol kortesben. Hiába erősítik jogi, társadalmi és philosophiai okokkal a polgári házasság szükségét Magyarországon, mindannyinál csattanósabb érv, hogy nemzeti szempontból szükség van e kérdés szabadelvű megoldására.

A magyar conservativismus multja legvilágosabb példája, mennyire gyűlöletes és érthetetlen lesz nemzete előtt egy párt, ha nem szabja meggyőződését és eljárását a nép gondolkozásmódjához és történelmi hagyományaihoz. Soha

általános elfogadásra, soha jelentékeny számu hivekre nem talált hazánkban, még akkor sem, midőn az urbéri természetű kérdésekben a zsebre hivatkozott, Forintos csákányai-
val pedig a dorong érveit igyekezett meghonosítani s a szenvedélyeket a végsőig feszíteni a nemzetellenes törekvések előmozdítására. Cselszövény, erőszak, udvari fondorlatok, hatalmi tényezők sem lendíthettek a conservatismus ügyén, míg ellenben a liberalismus gyarapodott számban és tekintélyben, mert elvett a nemzet gondolkozásmódjához szabta, az államiság tekintetei, az alkotmány biztosítékai össze voltak forrasztva a kor uralkodó eszméivel a szabadság, egyenlőség és testvériség követelményeivel. Kossuth nem volt radicalis és nem liberalis abban az értelemben, melyet a radicalismusnak az utóbbi időkben szoktak tulajdonítani. Hiányzott radicalismusából és liberalismusából az elvek feltétlen általánossága és bölcsészeti cosmopolitismusa. Kossuth nemzeti volt tetőtől talpig, az önállóság kérdésétől a megyei önkormányzat kérdéséig, a nádori intézménytől a szolgabírói intézményig. Azért volt Kossuth nemzete szemében oly nagy, liberalismusa oly elfogadott. Sokkal általánosabb természetű és meg nem értett volt b. Eötvös szabadelvűsége; sokkal idegenszerűbb és hagyományellenes Deák Ferencz 67-iki politikája, s ennek folytatásakép a legeslegújabb erőszakolt pártalakulás, mely divatos formái mellett nélkülözi az életrevalóság legfőbb feltételét: minden csak nem nemzeti.

Conservativismus és liberalismus általában.

I.

Kevés nép bir természetes érzékkel és politikai roptinenal egészséges pártalakulásra. Majd mindeniknél, még az angolt sem véve ki, hiányzik az egyik vagy másik föltétel a pártoknál. Majd a történelmi eszmék jogosultságát lökik el, majd a koreszmékkel szemben foglalnak ellenséges állást, majd a nemzeti élet követelményei előtt hunynak szemet.

Két irányban látjuk főkép botorkázni a conservativ és liberalis politika harczosait. A szabadelvü politikát a még meg sem emésztett, tisztán nem körvonalezott eszmék ragadják el és mód nélküli ujitásai gyakran nélkülöznek minden alapot, sokszor pedig nem is liberalisok, hanem vagy a kényuralmi eszmék szabadelvü paródiái, vagy a féktelen szabadosság anarchicus ötletei. A conservativ politikát meg viszont a jelen társadalmi és politikai eszméknek teljes gyűlölete vezérli ósdi tulzásokra s vagy reactionarius lesz intézményeiben, vagy feudalis törekvéseiben.

A két politika elfajulása tömérdek bajt és veszedelmes tusát idézett elő és a végletek következtében hol a forradalom, hol a zsarnokság ölébe taszítá a népeket. Főkép a reactio tulkapásai, erőszakoskodásai hagytak legmélyebb nyomokat az országok jólétén és fejlődésén. A conservativ politika oktalanságát méltán lehet felelőssé tenni a rombolásokért, melyeket a nemzetek átéltek. Mert a liberalismus elfajulása bármily szenvedély gerjesztő volt is, hatásában nem szült volna soha oly véres mozgalmakat, ha a reactio ucu „possumus“-a és erőszakoskodása olajat nem önt a

tüzzre és az emberiség nagykorúsága, a nemzetek haladása elé a járszalag és vasvessző, az iga és fegyver eszközeivel nem lép, hogy azokat egyszerűmindentkorra elnyomja.

Rettenetes balgaság ennél fogva a liberalismust tenni felelőssé és vádolni, a történelmi igazságok rovására, a conservatív politika elfajulásáért, a reactio makacsságáért és a radicalismus engesztelhetetlenségéért. Különösen gyermekes és tapintatlan a vád, hogy a napjainkban észlelhető corruptio, kivált a vasutépítkezés terén, a szabadelvűség műve.

A vasut igenis liberalis találmány, mert a régi döcsögő tengelyrendszer ellenében, a repülő gőzrendszert emelvé általa az emberi haladó ész érvényre. És ha a conservatív maradiságnak úgy tetszik, gyűlölheti benne a haladó irányt, mégha igénybe veszi is jótékonyságát, mi azért nem tagadjuk el, hogy a gőz nagyon democrata jószág és a vasutaknak meg van azon felséges oldaluk, hogy a modernebb eszméket, a civillisatio előnyeit, a szélrőzsa irányában hordják szét, még a teljesen vadonat-vadon vidékekre is.

De bármennyire jogot formálunk is a vasutra, mint a haladó emberi szellem nagyszerű találmányára, a vasutépítkezésekkel járó szédelgés csak akkor lesz liberalis, ha bebizonyítják, hogy a szabadelvűség szentesíti az erkölcsteleniséget, s a conservatív államok és conservatív férfiak nem vettek bennök részt. Mig azonban liberalis elv marad a politikában a moral, a közügyek vitelében a nyilvánosság, a kormányzással szemközt az ellenőrzés; mig ezekkel ellentétben conservatív elv marad a diplomatiái furfang, a korlátlan uralkodás, az engedelmes néppel szemben az atyailag parancsoló kormány, és minden közügyben a titkolódzás: addig a corruptiót és visszaéléseket megfosztjuk a liberalis puritanismus nimbusától, és meghagyjuk a munka nélkül való meggazdagodást conservatív kaszterénynek. Ősi föld mellett henyén élni szintugy conservatív vonás, mint ősi föld hiányában munka nélkül meggazdagodni. Születési és pénzaristocratia bizvást foghatnak kezet, nem derogálhat nekik annyira, mint a munkás és iparos kérges tenyerének derogálna kezet szorítani az övékkel.

Avagy a conservatív tábor szeplőtlenségét elég meg-

védeni, hogy üzér collegáik csinyjaihoz a legelső aristocrata családok csupán neveiket adták oda, maguk sokkal ügyetlenebbek lévén, vagy elég finom érzéssel bírván, az üzleti rafineriának egyedül nyereségeit rakni zsebre keztyüs kézzel, hogy a pizsok ne fogjon a bőrük alatt pezsgő kék véren. Meglehet, hogy érzike felfogásuk mentve hiszi lelkiismeretöket a keztyüvel, nálunk is meg másutt is, de e felfogást a liberalis democrataság nem oszthatja és kénytelen a két aristocratia pajtáskodását együttesen elítélni.

Folytathatnám tovább is ez irányban a fejtegetést, ha el akarnám magam ragadtatni a gyűlöletes fogás által, hogy kizárólag egy elvnek, egy osztálynak rovjam fel a corruptio minden bűnét. De hát a szabadelvűség nem előítéletes és nem részrehajló, mégha jogositva volna is rá álláspontjának védelmezésénél értékökre szállítani le a vádakát.

Előítélet és részrehajlás nélkül ítélve korunk fölött, hibája és bűne ép az, hogy nem elvek, nem eszmék, hanem az anyagiasság dominálja a helyzetet. Ez a közös vonás, mely uralkodik az elvek, uralkodik a hatalom, uralkodik az igazság, uralkodik az erkölcs felett. Ama közönséges forgalmi eszköznek, mely a pénz neve alatt ismeretes, erősebb a hatalma és nagyobb a vonzereje, mint bármely magasztos ideának és célnak. Jól mondja Petőfi:

„Tenger a pénz, melyben elsüllyed
Sok hajó: elv, jellem, becsület!”

Kinek tolla oly ígéző és meggyőző bebizonyítani, hogy az emberiség a jelen időszakban vagy tiszta liberalis, vagy tiszta conservativ szellemben vezetetik céljai felé. Ép az a baj, hogy sem a szervező, sem a teremtmény haladás nem bír irányadólag és győzelmesen befolyjni az érdekek chaosában, hanem kénytelenek hozzá tapadni és simulni a sárhoz, és szemetkez még a csekély számú jók is, hogy némi alakot adhassanak a mozgalomnak. Érdek és érdek, pénz és pénz a mozgató erő, melyeket meg kell nyerni egyenként és összesen, hogy az emberiség feltétlenül el ne süllyedjen, hanem kitelhetőleg valamelyik irány-

ban kormányoztassék a rossz legyeztetése és megnyerése által.

Ritka szemérmertlenséggel tudják ma az emberek meggyőződésüket és elveiket azon mérlegbe vetni, hol legtöbbet harácsolhat kapzsiságuk. Ritka szemérmertlenséggel látjuk összevegyíteni az uralkodó eszméket a hatalmi eszmékkal, a liberalis elveket a conservatív elvekkel, hogy a mixtum compositumból aztán könnyű legyen a kilábolás bár merre, és a hatalom egyedúruja parlamentben és azon kívül mindig megmaradhasson bizonyos érdek-szövetség kezében.

Sok államban a parlamentek egyének helyett vették kezökbe, minden nyílt vezérérv és becsületes törekvés nélkül, az abszolút hatalmat. Nem az a szabály, hogy mily irányban fejleszthető legjobban, hanem hogy mily irányban tartható meg legkönnyebben a kormányzás. Ugy szólván előttünk az eset, melyről Aristoteles megemlékezett, midőn a demagogicus és olygarchicus törekvések harcának végeredménye gyanánt a többség vagy egyes zsarnokságát jósolá meg.

Látjuk trivialisan pörére vetkőzve hazánkban is a többség erőszakoskodását; látjuk mint pocsékolják, olygarchicus önkénynyel, egyedül üdvöztető firma alatt a köz- és magán-vagyont; látjuk az adózás czimén, a hadseregek fentartásának ürügye alatt, a szédelgő vállalatok segélyével, megtámadni a magán tőkét és magán tulajdont, melyeket még szentnek hirdet elvileg a kor, de gyakorlatilag Prudhonnal lopásnak tekintik az államférfiak. Látunk mindezek tetejébe hálót vonni a felületes liberalismussal, a kapkodó conservativismussal. Félig hal, félig hus intézményekkel takargatják a camera obscura vakító jeleneteit; álszabadelvűséggel, s visszataszító conservativismussal fúrnak faragnak a teljes összeomlásig.

Melyik államban találjuk ma meg a szabadelvűséget a maga tisztaságában, becsületességében és a mi az illető állam szempontjából fő, józan rendszerességében?

Nem tapasztaljuk-e, hogy a hatalom birtokosai mindenütt hatalmuk korlátlanására, uralkodásuk megörökítésére, erszényük megtömésére törnek, kérlelhetlenül gázolva keresztül az alkotmányos szabadság és közjólet tekintetein.

Amerikától kezdve hazánkig mindenütt tapasztaljuk, hogy azon intézményeket, melyek lehetővé teszik, hogy az angol alkotmány példájára, korlátlan hatalom ne legyen az államban, rendszeresen megrontják és kiforgatják. A képviselőlet öröklési rend szerint száll egyes emberekre, ez emberekből válik ki a kormány, s egyúttvéve van aztán gondjuk, hogy az ellenőrzés csak fictióvá váljék. Leginkább tagadják meg Mill tanát, mely szerint az a kormányforma a legtokéletesebb, ahol nincs nagy és nincs kis hatalom gyakorlati ellenőrzés nélkül. Előjét veszik mindenütt a gyakorlatiasságnak azzal, hogy mesterségesen lehetetlenné teszik másképp működni és nyilatkozni, mint az bizonyos kör érdekében áll. A módok és eszközök hosszú sorát veszik igénybe, hogy a legfontosabb alkotmányos jog, a választások útján, csak a hatalom monopolistái irányában nyilvánulhasson; hogy a közélet csupán néhány ember kisebbségének lánczolatossá érdekeit gyűrűzze be.

Valóban roszakaratu igaztalanság, tényeket tagadó izetlenség kell hozzá, hogy liberalisnak bélyegeztessék egy irány, mely intézkedéseiben a legczudarabb és legelfajultabb conservativismus és még igazságszolgáltatási reformjaiban sem őrizte meg a szabadelvű, hanem csak a kétlaki doktrinair irányt. Elég a választói és megycrendezési törvényre utalni, hogy épen oly intézmények körül nyert a conservativ-reactionarius irány legbiztosabb kinyomatot, melyekben legtisztábban nyilatkozhatott volna természete. Mert a választói jog megszorítását, a virilis intézmény behozatalát csaknem fogja senki liberalis irányu reformoknak vitatni, még kevésbbé állítani, hogy ezeknek célja más lehetett, mint a hatalmat bizonyos emberek javára kizárólagossá tenni, a valódi alkotmányos ellenőrzést pedig lehetetleníteni.

Vádolni és szapulni távollevőket Molière szerint igen könnyű mesterség, de nehéz feladat rábizonyítani a távollevő liberalismusra, hogy része van az államok mostani kormányzásában. Hangoztatják az igaz, kérkednek és tetszelegnek vele, ámde nem követik.

Vagy hát melyik állam kormányoztatik ma józanul és

egészségesen a liberalismus elvei és szabályai szerint. Talán Németországot Bismark vas keze; talán Spanyolországot Serrano nyomorult árulása, Alfons gyermekes vallásossága, Don Carlos vérszopó istenessége; talán Franciaországot a trónkövetelők versengése, Mac Mahon kétszínűsége; talán Olaszországot zavaros és elvtelen parlamentje; talán Ausztriát az alkotmányhívek absolutismusa; talán Oroszországot a csár kancsukája.

Hasztalanul igyekszünk ezen államok bár melyikében a szabadelvű kormányzás és törvényhozás nyomait felkutatni; hasztalan parlamentarizmus rendszerökben határozott liberális irány, tisztult pártélet jelenségeit ellesni. Mert a büntetés eltörlése, az igazságszolgáltatás és közigazgatás chablonszerű doktrínáir jellege csak viszonylag, de nem feltétlenül, inkább tudományos, mint nemzeti szempontból, szabadelvű vívmányok. Így például a testi büntetést a kommunisták egy töredékének radicalis szabadelvűsége is elfogadja a fogság helyett, miután indokolása szerint a bezáratás sérti az egyéni szabadságot.

A közigazgatás és igazságszolgáltatás doktrínáir jellege nem kizárólag szabadelvű reformirány. Az egyeduralkodók mindig fénylegnek abban, hogy tudós férfiak által kimódolt oly gépezetre adják szabadalmukat, melyek örök időre lehetővé tegyék ugyanazon chablonok alkalmazását. Ellenben az alkotmányos államok és Savigny után az újkor eszmeáramlat nagyon is gyakorlati szempontokból indult ki, midőn az igazságot és rendet nem annyira a holt betűk formalitásai, mint a történeti tapasztalatok által vezérelt polgári erény és tudomány segítségével igyekeznek megvalósítani. Nem gépek, hanem emberek teszik a társadalmat, nem chablonok hanem férfiak tulajdona az igazságérzet és kormányzási bölcsesség. Justinian törvénykönyvei, Napoleon codexe soha sem biztosították oly mértékben a bírói függetlenséget, mint a római köztársaság erényei, és az angol alkotmány jelleme. Egy magyar táblabíró igazságérzete kevesebb igazságtalan ítéletet hozott törvényen kívül, mint hoz a formák által lekötött járásbíró törvényesen.

Nem liberális, nagyon is conservatív jelszó most a

rendszer. És ha kérdezik, mit értenek alatta, a conservativ iskola a legeltérőbb nézeteket fogja magáénak vallani, végül azonban összes eltéréseik culminálni fognak egy rend-ör-systema reformjában, egy Polizei-Staatban, mely a német doktrinair agy szülöttje ugyan, de mindenre, csak arra nem tarthat jogot, hogy a szabadság államának mintaképe lehessen.

Poroszország, Ausztria, meg a német apró államcskák mindig nevezetes szerepet játszottak a Polizei-Staat megvalósítása körül. De ép azért sem ezen államokat, sem a központosítás tökélyeit átélt Francziaországot nem jutott eszébe senkinek a liberalis kormányzási elvek hazájának tartani. II. Frigyes, II. József, és II. Katalin a szabadelvűség nevében alkották meg az oly egyeduralmakat, hol a paragrafusok egyoldaluan és szűkkeblűleg képviselték a liberalismust, s mégsem voltak egyebek, mint a liberalis elveken véghez vitt erőszak és ferdítés, egy alapjában conservativ államrendszer keretein belől. Magyarország alkotmányából viszont mindig hiányoztak ily látszólag liberalis elvek, sőt II. József császár idejében egyenesen tiltakozott ellenök, de azért a polgári és egyéni szabadság természetesebben volt képviselve rendi alkotmányában, természetesebben magának a köznemességnek gondolkozásmódjában, mint Angliát kivéve, bárhol széles e világon.

Némely természethувárok szerint a szivacs-növény, mások szerint állat, legtöbb szerint pedig, növény is, állat is. Tökéletesen így vannak a politikusok a conservativismussal. Nem tudják meghatározni még a legconservativebb írók sem. Ködös képletek, homályos kételműségek képezik ez idő szerint a conservativ politikát.

Multjára nézve még furcsább a conservativismus, mint jelenére nézve. Határozottan körvonalazott képe sehol sem jelenik meg, de árnyéka mindenütt ott van. Rendszerét, irányát, elveit a történelemből ellesni lehetetlen, feltéve, hogy a józan és egészséges irányt keressük, melyet kiválóan conservativnek kürtöl a járatlanság. Hanem annál könnyebb rátalálni mindenütt a hanyatló, ósdi, romlott és tespedő irányzatra a conservativismus eddigi működésében és cél-

jaiban. Megakasztani az emberiséget haladásában, megzsibbasztani az államéletet tevékenységében, frissen és tisztán csörgedező patak helyett egy álló tavat formálni a népeletből, ez volt iránya és tendenciája mindenkor.

A conservativ áramlat és politika sehol nem mutat fel oly rendszerességet, sehol hasonló tökélyt, mint Angliában. Bátran el lehet mondani, hogy tanulékony, józan és öntudatos conservativismus Angliát kivéve nincs is sehol. Sőt kétségbe vonhatatlan igazság az is, hogy a conservativ politikának példányképpül csakis a westminsteri parlament torrie-politikája szolgálhat, ha egészséges conservativ politikának a szervező haladás pártjában akarják megvetni ágját.

És mégis az angol torriek politikája nem állhatja ki sem a bölcsész, sem a politikus, sem a történész bírálatát. A higgadt vizsgálódásnak be kell vallania, hogy a torriek politikája igen gyakran szűkkeblű, sokszor veszélyesen előítéletes, közbe-közbe kézzelfoghatólag ártalmas, legtöbbször pedig kritikán alól rossz volt.

Hosszu rovas bizonyít Nagy-Brittannia történelméből a torriek ellen. S a mi mellettök szól, az gyakori, majdnem örökös következtelenségek saját politikájuk iránt. Nem volt, nincs is, nem is lesz, míg a jelen alapokon halad, határozott iránya a torriek conservativ politikájának. Mindig csak a sejtelemszerű és a nevelési rendszer által megrögzött maradiság lesz vezérfonala, a nélkül, hogy ezt öntudatos elvekre visszavezetni tudná.

Conservativismusa nem az aktio politikája, mihelyest következetes akar maradni önmagához. Innen a torriek politikája igen sokszor fenyegette komoly visszaesséssel Angolországot, s tenni csupán akkor birt valamit, ha a wighek liberalismusától tanult és átvette eszméiket. Ezen tanulékonyság menté meg a torrie politikát a végleges bukástól és ezen tanulékonyság különbözteti meg őket a continens conservativ politikusaitól.

Érdemök volt mindig a torrieknek, hogy uralkodási vágyukkal, aristocraticus észjárásukkal és ósdi elveikkel időről időre beletalálták magukat a folyton folyvást haladó

liberalis eszmeáramlat által teremtett helyzetbe. Makacsságuk ritkán terjedt annyira, hogy a fejlődés logikájának vas falát koponyájukkal igyekeztek volna áttörni, miként azt a continensen virtusnak tartá sok benőtt-fejű aristocra.

Hibájuk volt viszont a torrieknek, és e hibák csúnyául boszulták meg magukat az angol államéletén és társadalmi viszonyokon, hogy kiváltságos állásukat néha Nagy-Britannia egyenes kárára erőszakolták keresztül, ép úgy mint continensi rosz majmolóik.

Mikor nagyot miveltek, rendszerint a szabadelvűség áradata volt a mozgató erő, vagy oly férfunak szellemi fölénye és bámulatos kitartása a hűtő ostor, minő a liberalis Pitté, kit a viszonyok hatalma hívott a czopfos torriek vezérlésére.

Anglia intézményeinek vizsgálata azon rendben, melyet neki idők folytán, a pártok működése átalakítólag kölcsönzött, meggyőzhetik az éleslátásu politikust, hogy a wighek hajszoló szabadelvűsége, teremtvő igyekezete nélkül, a britt birodalom a hanyatlás oly fokán állana, hogy ujjal lehetne rámutatni, mint egy a tenger által természetes chinai falakkal körülzárt rothadó conservatív államra, melyen századok óta nem fogott a kor és civilisatio szelleme. De mert a liberalismus utat törhetett magának és a nemzetbe olvadt aristocratia mindig meghajolt a dolgok haladó rendje előtt: Nagy-Britannia mintaházája lett a népképviselői kormányformának és alkotmányos szabadságnak.

Más oldalról azonban Angliának állapota számos oly conservatív vonást tartalmaz, hogy a continens conservatív politikusaiknak értelmesebb és emberségtudóbb része nem igen volna hajlandó utánózni merő felvilágosodás és szabadelvűségből.

Melyik katolikus állam conservatív politikusai fogadnák el alapul az anglikán államegyház kiváltságos helyzetét saját egyházuk ellenében, hogy a lelkiismeret fölött az hasonló módon zsarnokoskodjék Európaszerte, mint zsarnokoskodott az irek catholicismusa fölött. Melyik emberségtudó conservatív fogadná el közgazdasági alapul azon mesterséges, és gyűlöletes viszonyt, mely Anglia bérrendszeré-

ben nyer kinyomatot. Melyik conservativ férfit lelkiismerete tartaná egészséges társadalmi helyzetnek a milliomosok philosophiájának ama felforgatott rendjét, melynek következménye a nyomor philosophiájának hasonló alakulata, minőt az angol munkás viszonyok mutatnak föl.

Dicsérheti némely írónak szükeszsége és a dolgok lényegének beható vizsgálatától fölmentett csökönös látérzéke az angol torriek újabb politikáját, de az igazságos és mindenekelőtt katholikus conservativ inkább fog csatlakozni azon liberalis politikához, mely a vallásszabadság kérdéseiben Gladstonenal megbukott. Magasztalhatja felületes írónak álconservativismusa a torriek legujabb keletű fogását, mely a munkások szövetségében keres támaszt a liberalismus megbuktatására, hogy ily módon a tőke és munka közötti acute bajokat elnapolja, vagy félszeg intézkedés által növelje: de meszszelátóbb politikust sehogysem fog kibékiteni, hogy e fogással a torrie politika a moralitást rugta el láb alól, miután győzelme az iszákosság és hamisítás büneinek legyezgetésével azonos. Hogyan fér össze a conservativ irányu mértéklettel, a szesz italok kiszolgáltatásának mértékét megszabó, és az ételmi szerek meghamisítását büntető törvényeket szemelni ki agitationalis eszközül, azaz hizelegni azoknak, kik mentől több embert lerészegíteni, s mentől több embert hamis ételmi czikkekkal megcsalni akarnak?

A teljes eszmeszegénység, a meddő iránytalanság folymodhatik csak ily eszközökhöz, melyek hatásukban a szabadság proclamálását, de nem a conservativ megüledést jelzik, s még így sem háritják el a torriek politikájáról a gyanut, hogy a munkás kérdést csak demoralisáló részében vették át a wighektől, socialis részében pedig hagyják aludni, mert nem merik megoldani. Ha mernék, az első lépéssel, mit feléje tesznek, a munkát felszabadítják a tőke és születés előjogai alól, a mi végeredményében egy az arisztocrátia, tehát a conservativ politika iszonyu bukásával.

Az angolok történetétének ismeretével szoros összefüggésben áll az amerikai függetlenségi harcz oknyomozó története. Előzményeivel e harcz mélyen belevág Nagy-Britannia kormányzási és parlamenti életébe, s szakadat-

lan sorát nyújtja a bizonyítékoknak, hogy a conservativismus egyedül józannak mondható pártja, az angol torrie párt sem felelt meg azon követelményeknek, melyek a haladó emberiséget kibékíthetik sorsával, a nemzeteknek pedig nyugalmat és jólétet szereznek.

Messze ragadna tárgyunktól részletesen előadni az amerikai gyarmatok függetlenségének előjátékát és indító okait. Sokkal általánosabban ítélték már el a torriek makacs és szűkkeblű gyarmatpolitikáját a történetírók, hogy sem ismételtetésekkel untatnám az olvasót. Annyi szent, hogy ha a torriek kormányzása követeléseiben nem oly igazságtalan, az angol suprematia védelmében nem oly erőszakos: Angolország egyelőre meg lett volna kimélve a gyarmatok elvesztésének óriás csapásától, később pedig nem kellett vala folytatnia, még a rabszolgatartók szövetségével is, egy dicstelen háborút, mely nem volt képes többé világereszkedelmét a régi polczra emelni.

Esztelen, valóságos conservativ megátalkodás kellett hozzá, hogy az éjszak-amerikai gyarmatoktól megtagadják az önadóztatás jogát. Hiába való volt hivatkozásuk az ősangol népjogra, hogy adók csak azokra vethetők, kik magukat megadóztatják, vagy ily adózást önkényt elvállalnak; hasztalan hivatkoztak, hogy a parlament megadóztatási joga igazságosan csak azokra terjedhet, kik küldöik által képviseltetik magukat tanácskozásain: semmi érv nem volt képes legyőzni a torriek szilaj önzését. Még csak azt sem akarták belátni, mire a wighek belátása és jogérzete figyelmezteté őket, hogy a gyarmatok megférfitasodtak erejökben, és nem vezethetők sokáig pórázon a méltóságos lordok és nagyságos pairek gazdagodása kedvéért.

A torriek conservativ jellemében feküdt, hogy nem akartak engedni idők jártával sem a gyarmatok nagykorúságának, bár az engedményekkel tömérdek anyagi kártól és nagy morális vereségtől kiméllehetik meg Angliát. Ellenállásuknak természetes következménye volt az 1776 évi függetlenségi nyilatkozat, 1786-ban pedig a versaillesi békekötés, mely elismerte a gyarmatok függetlenségét.

Igy lön mindenütt és mindig a conservativ politika

hajthatatlanságával megteremtője a szabadságnak. És ha nem akar a világ fukar lenni az elismerésekben, úgy okvetlenül az angol torriek politikáját kell üdvözölnie, mint olyant, mely eredményében csökkentette ugyan értékét a britt hajósok nemzeti énekének: „uralkodjál Brittannia, uralkodjál a tengereken,” de egyszersmind alkotó lökést adott az amerikai köztársaság és democratia megalapításának.

Sok éretlen beszéd és felületes vád ver mostanában port az újvilági democratia megítélése körül. Emberek, kik még híréből sem ismerik, vagy ismeretét csak a hírlapok humbug-közleményei után meritik, s talán még doctor Lefevre leírásaira sem vetettek egy futó pillantást: szélteben hangoztatják az amerikai democratia romlottságát és önzését.

Kíváncsi voltam e vádak ellenében azon erkölcsi állapotok idylli rajzára, melyek a vén Europa korhadttársadalmát oly időkben tüntetik föl, midőn ez a democratiát nem ismerve, pásztor órákat élt. Ilyen rajzok mind e pillanatig ismeretlenek előttem, ámbár a conservatív írók politikájuk mellett hálásabb tért sem zsákmányolhatnának ki, mintha sikerülne tolluknak a hűbér-korszak virágzását szembe állítani az amerikai democratiával és kimutatni amannak előnyeit, még a mostani tagadhatlanul romlottabb democratia fölött is.

Azt mondják, a szabadelvű eszmék öntudata volt az ok, mely a democratiát Amerikában megrontotta és oly nagy erkölestelenséget szült, hogy napjainkban komolyan gondolkoznak a Habeas Corpus felfüggesztéséről. Elengedem a conservatív öntudatlanságának kimutatni, hogyan ronthatja meg a szabadelvű eszmék áramlata a jó democratiát, mikor a democratia maga mindig szabadelvű áramlatnak köszöni létét. Elengedem főkép azért, mert elismerve látom általa, hogy van jó democratia is, melyet meglehet rontani. Már pedig, ha van jó democratia, nincs igazolva és nem jogosult az aristocratia, nem igazolt és nem jogosult tehát azon conservatismus sem, mely vele coque-tirozik és annak mankóján jár.

Amerika politikai és társadalmi élete, száz éves múltjával, legkitűnőbb tanulmány-anyag a democratia és aristocratia ellentéteinek, jó és rossz oldalainak kiismerésére.

Az újabb amerikai democratiában tagadhatatlanul satnyultak az erkölcsök. Senatus és hivatalok megvesztegethetők; a pénz nagyon is nyílt szemekkel cserélt szerepet az igazság istenasszonyával; a választásokon megvesztegetés, pressio és lélekvásár a döntő elemek; röviden a közélet minden terén nagy a corruptio.

Czudar dolog, a mit Amerikában tapasztalunk, de minden czudarsága mellett sem találom nyitját. miért liberalis oly kor, melyben a szabadelvűséget azzal főzik le, hogy a választások szabadságát a fehér palotába járó bankárok befolyásolják, csak úgy, mint a magyarországi választásokat a bécsi bankárok. Eddig legalább a liberalismus kátéjának első parancsolata gzanánt szerepelt, hogy a nép szabad nyilatkozata első feltétele a politikai szabadságnak, alapja a valódi democratiának, s irányadója a jó kormányzásnak. A liberalis felfogással szemben állott mindig a conservativ tan, hogy a nép nem eléggé érett, azt tehát meg kell nyerni a „jóknak, előkelőbbeknek és értelmeseknek“, már a mint jó, ha lehet szép szóval, ha ez nem megy, vásárlással. A meggyőzés ez utóbbi módját oly mérvben látjuk az amerikai és angol közéletben, minőt annak csak a dúsgazdag amerikai pénzaristocratia és a nagy földbirtoku angol főnemesség, de maga a tiszta democratia soha nem adhat.

Amerikában nem a liberalis erkölcs és respublicai erény teremte meg a corruptiót, hanem a más zsírján hizni akaró déliek ültetvényes asistocratijája, mely gaz eszközökkel igyekezik a fehér és fekete faj közt az ellenségeskedést szítani; a mi újabb időkben annyira sikerült, hogy egyes tartományokban anarchicas mozgalmak támadtak, s a két faj halálos ellenség gyanánt nyílt fegyverein és elrejtett gyilkain tartja kezét.

Az amerikai ültetvényes aristocratianak kéjelgéshez és henyéléshez szokott része, máig sem bír megbarátkozni a ténynyel, hogy ember és ember között jogokra nézve a bőr

színe nem tesz különbséget. Mint minden aristocratia, mely mások verejtékén hízta fel gőgjét, conserválni szeretné a régi állapotokat, még egy iszonyu faj-harcz árán, sőt a respublica megdőlése árán is. Persze, hogy ez nem megy könnyen, s azért aláaknázzák a társadalmat, napirendre hozzák az erkölcsök megvesztegetését.

Grant erkölcstelen kormányzása nem a democratiában, hanem a plutocratiában és az ültetvényesek rendjében keresendő. Látszik minden törvényhozási actusból, s minden kormányzási tényből, hogy a legönzőbb conservatív eszmék uralkodnak az államéletben és a respublica legsajátságosabb intézményeit apródonként fosztogatják meg szabadelvű jellegétől.

Hasonlitsuk csak össze Amerika mostani helyzetét ama állapotokkal, midőn a democratia legvirágzóbb volt, a respublicanus erkölcsök pedig eredeti tisztaságukban foglaltak helyet a közügyekben. Mellőzzük az amerikai unio első éveit, mikor még egy Washington elnöklete alatt oly államférfiak vezették a közügyeket, mint Hamilton és Jefferson. Bár ez évek fölidézése igen érdekes adatokat szolgáltat az öt rabszolgatartó állam politikájához, melyek a respublica megalapításának nagy ténye után közvetlenül, nem birtak kiemelkedni a conservatív szűkkeblűségből, hanem mindent elkövettek titkon, hogy az erős államalakulás lehetővé válva, a déli ültetvényesek akarata uralkodjék a szövetséges államokon.

Elég utalni a későbbi korszakra, midőn a vasjellemű democrat Jackson vette át az északamerikai államok vezetését. Soha democratia tiszteletreméltóbb, becsületesebb nem volt, mint elnökletének ideje alatt. Az eredetileg szíjgyártó legény, kinek ereiben sem telivér, sem félvér nem csörgedezett, megmutatta, hogy mi az a democratia erkölcs, szemben az aristocratianak látszatra törekvő erényességével. Mindjárt a hivatalnoki statuson kezdte a rendszer-változtatást és elejét vette azon conservatív tespedésnek, mely Amerikában is hivatalnok aristocratiaát kezdett szervezni életfogytiglan való kenyér és nyugdíj élvezettel, az ügyek burocratikus vezetésével és corruptióval. Bezzeg volt

nagy harag azok részéről, kik az europai fogalmak szerint, egyszeri kinevezetésök, vagy megválasztatásuk által tulajdonjogot kezdtek formálni az állam pénztárára, s mindenünnen hangzott az ellenvetés: „mit csinál annyi hivatalnok hivatal nélkül.“ Hanem a democrata elnöktől csakhamar megkapták a feleletet, hogy csinálják azt, mit azon milliók, kik nem hivatal után élnek és az állam emlője helyett a munkát tekintik keresetforrásokul. Dohos europai bölcsesség szerint a felelet körülbelől határos a felségsértéssel, mert a korhadt ó-világban a hivatalnok kinevezési okmánya oly talizmán, mely utalványt képez az adófizetők zsebére és oly összegekkel terheli az államkincstárt, melyeket a „központi kormányzatok“ nyugdíja czimén szokás elszámolni ázsiai Magyarországon.

Kik a liberalismus szellemének rovják fel a szédelgést, democrata birvágynak a lelkiismeretlen megnyugodást: azok Jackson democratiájának tanulmányozása által győződhetnek meg, hogy az igazi liberalismus és valódi democratia ép oly halálos ellensége a születési aristocratia rendi kiváltságainak, a mennyire nem tűr meg semmi hatalmat, mely tulterjeszkedése által megzavarhatná az osztályok egyensúlyát. Amerikában a „tisztá kéz“ democraticus kormánya zuzta össze az amerikai bank privilegiumait, s azon Swindelt, melyet az osztalékokkal, hamisított mérlegekkel, csalárd vagyontkimutatásokkal üztek. Midőn Jacksont e nagy szabásu tetteért böszülve támadták meg az érdek emberei, nyugodtan mondá, hogy a közerkölcs, a sajtószabadság és a választások tisztasága érdekében szükséges volt megtörni ama pénzhatalmat, mely a senatus és a congressus képviselői számára külön sápalapot szervezett, és tömegesen vesztetét a szavazatokat.

A bankok és bankjegyek által üzött szédelgés ellen erélyes rendszabályokhoz nyult e democratia, bizonyára sokkal erélyesebbekhez, mint akármely conservativ kormányzat. A conservativ kormányok örökké egy osztályra szoktak támaszkodni és ez osztály érdekeit, akár a földbirtokra, akár a pénzre vonatkozzék, kiváló gondnal ápolják, mint hatalmuk támaszát.

Jellemző minden esetre a conservatív politika védőire, hogy a szabadelvűség ellen, és a munka democratiájának meggyalázására, az ültetvényes aristocratiá tetteit és befolyását sem irtóznak maguk mellett felhozni. Holott, ha van aristocratiá, mely a gazságban és romlottságban párját nem leli, úgy a déliek ültetvényes aristocratiája az volt mindenkor. Sem humanismus, sem politikai belátás nincs ez aristocratiában, hanem csak kegyetlenség és lázongási düh.

Nagyon szemérmetlen meghamisítása tehát a történelmi tényeknek s valóban conservatív lelketlenség kell hozzá, ha ez aristocratiának, akár az államalakulás, akár a társadalmi mozgalmak körül, több érdemet tulajdonít annál, melyért a legparányibb büntetés csak az örök szegénypelengér lehet.

Mindjárt az amerikai foederatio szervezésekor észrevette Jefferson, hogy a déli ültetvényes államokkal nem lehet tartós a szövetség, mert pöffeszkedő hatalomvágyuk uralkodni akar a többi államok felett, s ha ez nem sikerül, kész szétrobbantani a gyöngye államkapcsolatot, hogysen megszokja magával egyenrangúnak tekinteni a többi államokat és azok polgárait.

Washington figyelmét sem kerülte ki a déli államok ültetvényes aristocratiájának ellenséges magatartása, de e nagy polgár, kinek lelke ment volt minden aristocraticus érzelemtől, nem hitte még első visszavonulása után irt leveleiben sem, hogy szenvedélyök a polgárháboruba és szakadási fondorlatokba sodorja őket. Aztán Washington alatt ovatosabbak is voltak, még pedig conservatív írók szerint azért, mert maga Washington is conservatív jellem tetőtől-talpig. Meglehet, hogy valóban conservatív jellem, csak az a kérdés hogy mikor volt inkább conservatív, a függetlenségi harc, illetőleg conservatív elnevezés szerint a forradalom alatt, vagy talán csak szívében volt az, mert nem volt elég aristocrata, nem elég conservatív, hogy egy államcsíny által a forradalmi republikából conservatív egyeduralmat alkosson. Vagy talán nem is a mondottakért volt conservatív a minden ízében republikánus Washington, hanem egyedül azért, mert nemes lénye és figyelmeztetései

semmit nem fogtak az ültetvényes aristokrácián, s Jefferson törekvései, hogy egy democrata állam mintaképét hagyja a világnak, szintén dugába dőltek a déliek ellenállása folytán.

Igazán méltóbb tárgyat nem fedezhetne föl egy conservatív író találékonysága, mint a rabszolgatartók politikájában dicsőíteni a conservativismust. Mennyire eltörpül a szabadelvű ábrándozás és liberalis haladás a tény mellett, hogy az ültetvényes aristocrátia conserválni akarta a rabszolgatartást. Mi idioták emberjogokról fecsegünk, midőn ők szervezik az államot a vadság és alávalóság vályogaiból, sőt korunkban akad író, ki emlékoszlopot emel ezek politikai érettségének.

És hogy is ne lett volna szemlátomást tapintatos az ültetvényesek politikája, midőn a haladó kort kicsufolták embertelen társadalmi törekvéseikkel, s magát az uniót lépten-nyomon gyöngíték, hogy a conservatív szervezési hajlam politikájának megfelelőleg, a zavarosban halászhasanak. Nemcsak tapintatos, hanem isteni volt e politika, midőn Franklin elnöksége alatt hirdetni kezdé a tant, hogy isteni jogon és rendeltetésen nyugszik a feketék rabsága, sőt hogy a civilisationnak elterjedése attól függ, ha a néger baromi helyzetében marad a világ végeig. Ime az isteni jog ujabbkori formája szentesíteni az embertelenséget, melyet a szabadelvűség kiüldöz a világból, akár isten, akár ördög neve mögé bujjék.

Száz éven keresztül lehet kísérni az ültetvényes aristocrátia politikájának módozatait és e száz éven belől nincs egy mozzanat, mikor érzéket tanusítottak volna az amerikai államok erősödése és az emberiség fejlődése iránt. Gyakran még az alkotmányos tisztelet legprimitívabb szabályait is mellőzték. S nem tudom miféle conservatív erény sugalta Brooksnek azon lovagias bánásmódot, melyben Sumner Károlyt a rabszolgaszabadítás mellett tartott gyönyörű szónoklatáért részesítette, midőn az ülésteremben bottal dorongolta le érveit, s e tetteért az ültetvényes aristocrátia ott-hon, mint hőst üdvözölte.

Természeti képtelenség, hogy önző hatalomvágy, kapzsi pénzszomj becsületes politikát üzhessen, természeti ellen-

mondás, hogy az osztályérdek politikája megfelelhetne az általános jólét érdekeinek. Sem a jobbágy munkáján megkövéredett középkori földesur, sem a rabszolga kinjain kéjelgő ültetvényes nem üzhet józan politikát. Az ültetvényesek által választott Buchanan elnök kormányzása hatásában természetszerűleg nem lehetett más, a demokrata Jackson kormányzásával szemközt, mint a milyen különbség van, az igazi democratia és a telivér aristocratia között. Felszínre kellett akkor jutnia a hétfőbűn mindenikének, más-kép nem lett volna az ültetvényesek kormányzása.

Hivatalok, közügyek a déliekkel szövetkező, déliek által megvásárolt jellemtelen emberek kezébe kerültek és rövid idő alatt oly rettenetes a sülyedés, hogy a paraszt származásu becsületes Lincolnnak az unio összes erejét igénybe kellett vennie az ültetvényes istálló kitisztítására. E democratának bátorsága és becsületessége volt szükséges, hogy a rabszolgák felszabadítása gyakorlatilag keresztülvitessék, daczára azon gyilkosoknak, melyet az ültetményes arisztocratia bérelt föl ellene.

Lincoln alatt látott a világ egy háborút, melynél méltóbbat nem viselt soha democratia és melyhez foghatót nem mutat fel semmiféle conservativ politika. Conservativismus egy részről, a democratia más részről, küzdött itt az emberek egyenlőségének hatalmas elvéért. S míg a democratia lelkesedve ontotta véréit az emberiség nemes ügyéért, a conservativismus rabszolgái vérével mosakodott. Szabadság ott, rabszolgaság itt; humanismus ott, embertelenség itt: im ezek voltak jelszói a szabadelvűség és ezek a conservativismus ügyének.

Dicsekedhetnek, mint conservativ vívmánynyal, hogy az emberi önértéket annyira sikerült kioltaniok a szerecsenekből, miszerint felszabadítóik ellen hajthatták a csatátérre, ezzel is elárulják, hogy a conservativismus elfajulásában nem ismer emberi tekinteteket, és midőn már legyőzték a harczban, a rabszolgák felszabadításának ünnepét Lincoln vérével keresztelték meg. Mintha a washingtoni színházban egy democrata keblébe dőött orgyilkos képes volna megállítani a világot és a conservativismus felé terelni az emberiséget.

Lincoln vére sem oltá ki boszujokat. Miután a nyílt harcban ellenök fordult a szerencse, átvitték azt a conspiratiook terére. Összeesküvések, ligák és megvesztegetések után csempészik be mindenüvé a corruptiót. Visszavonást támasztanak fehérek és feketék, hatóság és polgárság közt, hogy rabszolgatartó conservativismusuk számára a bomlás és romlottság chaosán törjenek ösvényt.

Majd az utókor feladata lesz kinyomozni, mennyi részök van a conservativ ültetvényesek politikájának Amerika jelenlegi demoralisatiojában, mennyi az Európából tömegesen vándorló szerencsevadászok lelketlenségének, s mennyi a régi republicanus erkölcsöknek. De a mai kor embere sem tagadhatja meg, hogy tiszteletet érdemel az a respublica, mely óriási áldozatokat hozott az emberiség ügyéért, s 516 millió dollár hadi budgetjét képes volt egy év alatt 34 millió dollárra szállítani, míg a vén conservativ Europa nyög a teher alatt és conservativ bölcseséggel bámulja a sok czifra egyenruhát, az arany rendjeleket, az ostobábbnál ostobább államrendszereket.

II.

Igaza volt-e azon francia írónak, ki a történelmet a népek martyrologiumának mondta, nem vitatom. De az kétségtelen, hogy bizonyos fokú nyugalmat és megelégedést csak oly idők adtak az emberiségnek, midőn nem az emberekben, hanem az eszmékben rejlett a hatalom kutfeje. Igen találóan fogta fel tehát Buchholz a világtörténelem szellemét, midőn kimondá, hogy „az idea nyugalmat ad, a személy ellenben visszavonást és háborút.“

Végig lehet lapozni a történelmet, s az események folytonossága a tények világánál igazolja mindig és mindenütt, hogy azon időszakok jártak legtöbb belső nyugalommal a nemzetekre és legnagyobb haladással az emberiségre, midőn szabad szellem lengette át az államéletet.

Az emberiség bölcsőkoránál kezdetjük az áttekintést. Ott van legelőbb is az őskori civilisatio hazája, a vén Ázsia. Valamennyi államának ismerete és történelme meg-

győzheti az elfogulatlan vizsgálódót, hogy a conservatív megszokottság és a conservatív uralkodás egy a tespedéssel és hanyatlással.

China vallásától és intézményeitől senki sem fogja megtagadni a conservativismust. És hol áll China a conservatív államélet e minta hazája az európai haladás és civilizatio mellett. S valjon e rettenetes conservativismus képes volt-e conserválni az erkölcsiséget? Igen ám a mandarinok és hivatalnokok kasztjának előnyére. Talán az ipar, kereskedelem, és mivelődés terén csinált csodákat e conservativismus? Igen, azért maradt a porcellán ipar évszázadokon át a régi stadiumban. Azért táplálkozik ezredéves könyvekből a tudomány. Azért maradt a művészet sokféle ága a közönséges kézi mesterség fokán.

Bármelyik állam életét vizsgáljuk Ázsiában, mindenütt a despotiát látjuk conserválva. Az absolut hatalom a maga korlátlanságában maradt meg az ázsiai népek conservatív részénél. Az államfenség e népeknél egész merevségében vezette le és tartotta fenn az absolut hatalom elméletét, hogy a hatalom a magasból jó. Legtöbb nép maig isten gyanánt tiszteli a despotát. A középkor tőlök vette át az elméletet, s a jelenség, hogy az újabb időkben az absolut hatalmat nem származtatják az istentől, egyedül a haladó eszméknek köszönhető.

Elismerik immár az absolutismus legszenvedélyesebb védői is, hogy minden mi emberi véges, tehát az absolut hatalomnak is vannak korlátai. Ma már csak abban ágaznak szét a vélemények, mennyiben és mi által szenvedhet korlátokat az absolut uralkodás. Némelyek csupán az egyházi törvények, mások a nemzetközi és magánjog által hiszik korlátozhatónak; legtöbb ember azonban jelenleg már tisztában van, hogyha absolut hatalomról van szó, ezalatt mást nem lehet érteni, mint oly állapotot, midőn az államfő személyében egyesül a törvényhozói akarat, midőn tehát a törvények hozatalát csak azok végrehajtásának lehetősége korlátozza.

Bodin legalább, ki legszabatosabban fejté ki az absolutismus elméletét, szintén így értelmezi a korlátlan hatal-

mat, irván, a mint jó: „A souverainitást nem kötik törvények, minthogy a törvények tőle erednek és nem ő a törvényektől.“ S meg kell vallani, hogy senkinek sem sikerült a korlátlan uralkodás védelmezése jobban, mint IV Henrik kegyenczének és udvaronczának. És még az éleseszű Bodin is sikertelenül fárad az absolutismus történelmi leszámoltatásában. Meglátszik minden erőlködésén, hogy „az államhatalom souverainitását összetéveszté az államfő hatalmának souverainitásával,“ a mi igen lényeges különbség és tarthatatlanná teszi egymagában is az absolutismus elméletét.

Eredeti Bodinnál az is, hogy a korlátlan hatalom védelmezése közben sem feledkezik meg, mily baj származnék abból, ha csakugyan magukra hagynák a fejedelmeket. Ad tehát melléjük a „józsánság és igazságosság“ kedvéért államtanács, senatus és más ily féle haszontalan és kezdetleges liberalis intézvényt. S míg Bodin ez intézményeket arra szánja, hogy az absolut hatalmat erősítsék, a szabadelvű parlamentarizmus rendszer meg arra való, hogy azt lehetetlenné tegye, vagy mint Burke mondja: „nem azért állítottatott fel, hogy ellenőrizze a népet, hanem azért alapítottatott, hogy a nép ellenőrizzen általa.“

Ázsia conservatív szellemű államaiban úgy szólván semmiféle fajtája nincs az ellenőrzésnek, még olyan sem, minőt Bodin emleget, hogy az absolut hatalmat megerősítsék segélyével. A despota korlátlanul uralkodik, s jó formán vallásos hagyományok sem korlátozzák, mert ő egy szersmind a legfőbb pap, ki elődről utódra conserválja a próféták tanait.

Semmi csodálni való nincs ily conservativismus mellett, hogy Sibiria éjszaki hegyei közt ősszakálu aggastyánnak képzelték az istent, ki az orosz uralkodás terjedése óta csak annyit változott szemeikben, hogy orosz egyenruhában jár. A persa tűzimádók ma is szertartásos játékkal üdvözlilik a hegyek hasadékaiból kiömlő naphta-lángot. Az egyiptusi megmaradt a nap és hold imádásánál Isis és Osiris személyében, s ráadásul tiszteli az ökröt, ibist és krokodilt. Az indiai még ma sem eszik húst, mert tart tőle,

hogy a népvándorlási tannak megfelelően, valamely vándorló lelket fal föl, s meg van győződve szentül, hogy Bráhma édenébe juthat, ha haldoklásakor egy tehénnek farkát fogja kezébe. A sinai megmaradt a sárkány bálványozásánál, a hindu elefántjánál, az arab tevéjénél, az afrikai majmánál, az amerikai őshindu kigyójánál; a kereszténység conservativismusa, Luther reformatori fellépéséig, a fehér galamb, a tüzes nyelv, az isten báránya tiszteleténél. Indiában a legszigorubb büntetések által is alig tudja a kormány végkép kiverni a szokást, hogy a nő elhalt férje után megégeti magát.

Az ausztráliai népfaj legtanulságosabb példája, mily állati színvonalon képes megtartani a conservatív állandóság az embereket. Ott úgy szólván minden vallási társadalmi és családi élet nélkül léteznek az emberek, s a kanibálok módjára nem irtódnak az emberevéstől sem. Lakásuk sincs, még ösztöneik is egészen állatiasak.

Ázsia és Afrika népei köztött csak ott található élénkebb állami, vallási és társadalmi élet, hol a haladó eszmék liberalis áramlata nem engedte az embereket a régi nyomokba végkép beletörödni, mint valami őslényt, vagy kövületet. A tengerparti kereskedelemmel lüktetett a haladó szellem a vörös és középtenger partjainak hosszában. Három világtörténelmileg nagy haladást jelző vallás: a zsidóság, kereszténység és mohamedanizmus a vörös tenger mellől származnak.

Egyiptom történetének culturalis jellege legnagyobb részt a keblében élő szabadszellemű zsidóságnak köszönhető. Akik most csodálva állanak meg Egyiptom guláinál, sphynxeinél, katakombáinál és figyelemmel kísérik mivelődésének a siriratokról leolvasható emlékeit, ne feledjék, hogy e mivelődésre nagy befolyással volt a vörös tenger partjain lakó két faj: arab és zsidó. Mohamed hitujítása egy magában csodákat mivelt az arabok közt, és a mór mivelődésnek oly lökést adott, mely maholnap egyedüli emlék Spanyolországban, a papi zsarnokság pusztításai után.

Mozes több, mint vallásalapító, ő egyszersmind népszabadító is: kétszeresen reformator. Törvényeiben mindenütt

a szabadság van a jog alapjául elismerve, Jehovah mindig oly tényező gyanánt szerepel, ki népét megszabadítja a fogságból, az elnyomás alól, ellenségek pusztításaitól. Próféták hirdetik a szabadságot, s az egész biblián keresztülvonul a szabadság lehelete. Még azon nézetet is, hogy a zsidók isten kiválasztott népe, akként magyarázzák, hogy oly nép, melynek hivatása a szabadságot, a szabadsággal a tiszta erkölcsöket fentartani. Jeremiás siralmi között állandó hangot képez a szabadság elvesztésének keserve. A zsidó nép, mely elnyomás és szenvedések közt tanulta meg szeretni a szabadságot, vallási és állami életében, folyvást igyekezett érvényesíteni a szabadságot. Még rabszolgaság iránti nézeteiben is oly felvilágosodás vezeti e népet, mely megszügyenitheti a pápai udvart mindenkor.

Az arabok és zsidók haladási szellemén kívül, főkép a hellen és római köztársaságok kötik le az államphilosoph és történetbuvár figyelmét. A hellen democratia első öntudatosabb tüneménye a köztársasági életnek és első szülöttje a szabadelvűségnek. Schol az egyéni szabadsággal nem párosult oly mindent feláldozó hazafias készség, mint a hellen respublicában. A mennyire nem fejlett ki az egyes törzsek közt egységes államélet, hanem a hegyek, folyók és völgyek határvonalai szerint boldogult mindenik a maga módja szerint, sajátágaiban ép annyira meglepő két államalakulást mutat az athenei és lacedemoni köztársaság. Eredeti sajátágaival is mintaszerű itt az államélet.

A történeti adomák és jellemzések tömege áll rendelkezésre az írónak, ha e köztársaság polgárainak haza és szabadság-szeretetét, polgári és magán erényeit akarja feltüntetni. Legnagyobb részöket még ma is megbámulják az emberek, de sem meg nem értik, sem nem követik. Ki értené ma meg azon szegény hellent, kit Fülöp macedoniai király bérenczei megvesztegetni akarván, azon kérdésre, mi vagyona van, büszkén azt felelte: „a szükséges.“ Kinek katonai becsvágya emelkedik fel azon közharczoséhoz, ki a király haragjával fenyegetődő lélekvásárlónak azt felelte: „Nyomorult, ugyan mit tehet a te urad hatalma olyan emberek ellen, kik a halált megvetik.“ Epaminondas megcsó-

kolja a pajzsot örömében, bár halálos sebtől vérzik teste, mert halála óráján is visszagondol a hellen anya jelszávára: „vagy rajta, vagy vele.“ Megközelíti-e valamelyik modern vezér és a hőst, kit egyszerre többen támadva meg, az egyiknek hátulról tett támadására megfordul és szól ekképen: „ne hátamba, hanem mellembe szurd vasadat, nehogy azt gondolják futás közben kaptam a halálos sebet.“

Ezer meg ezer ily részletet lehet elsorolni annak jeleül, hogy a szabadság mily nagyra nevelte azt a népet, mely államéletet képzelni sem tudott a nélkül, hogy a polgárok részt ne vegyenek ügyeinek vezetésében; s mely népnek féltékenysége a polgári egyenlőség iránt odáig terjedt, hogy az ostracismus intézménye útján száműzheté azokat, kiknek feltűnő emelkedése a közszabadság és egyenlőség ügyére veszélyessé válhatott.

Az elv, hogy minden egyes tartozik erejét, érdekeit, szükség esetén mindenét feláldozni a köznek, Lycurg alkotmányában talált legszigorubb megoldást. Helyesen mondá az oraculum: „kincsvágy rontja meg Spartát,“ mert a demokrátiának bármily természetű legyen is az, nincs veszélyesebb ellensége a kincsváagnál.

Egyetlen egy conservatív államforma és kormányzás sem mutathatott fel eddigelé erkölceiben oly példányszerű, majdnem mód felett szigorú államot, mint a hellen és utána a római köztársaság. Mert ez utóbbinak keletkezésére is, a szabad-elvű eszmék ösztönszerű terjedésén kívül, az erős erkölcsi érzet szolgált. A királyok uralmának romlottságát nem bírták tűrni a rómaiak. Cornelia megbecstelenítése és halála megdöntötte a királyságot és oly köztársasági alakulást létesített, melyben a haladás fokonként vívta ki a demokrátiának elismerését. „Rómára nézve áldásteljes volt — úgy mond egy író — még azon nagy forradalom is, midőn az állam vezetése a patriciusi családok keskeny köréből kiebb terjesztetett, mindazáltal az nem egyébben állott, minthogy azon polgárok száma, kikre Róma büszke lehetett, tizszer annyira szaporodott.“

Rómának volt miért büszkélkednie polgáraiban. Nemzeit érzet sehol sem alapult jogosabb és természetesebb

becsvágyon, mint a rómainak büszke szavajárása: „romanus sum civis.“ Büszkék lehettek köztársaságukra, mert ennek megalapításával kezdetüket vették a lángoló hazafiság oly páratlanul nagyszerű tettei, minőknek a conservatív blazirtság és fitogtatott loyaltás még a királyok mellett sem tudta mutatni példáját. Horatius Coclestől kezdve le mindenütt magasztos tökélyben tündökölt a hazaszeretet. A nemesebb erkölcsök behatottak a nő családi tűzhelyéig, innen a forumon keresztül, az utolsó ember szívéig.

Róma állami életében forrt küzdelmekből vonható le első ízben a tanulság, hogy mindenkor a patriciusi dölýf és görcsös uralkodási vágy fenyegeté megdöléssel az államot. Menenius Agrippa meséje igen találó hasonlatban állítá elé a plebejusok és a patriciusok közt fenálló különbséget. Igaza volt, hogy a patriciusi rend a has, a plebejusi pedig a munkás tagok. Oly has, mely telhetetlen és nyugtalan még ha tele tömik is. Rómában csak úgy, mint Angliában és Magyarországon, sőt ez utóbbiban mindenek fölött az aristocratia igen jól értett ahhoz, hogy kell a hasat táplálni és közbe-közbe visszavonást támasztani, nem ritkán idegen fegyverekkel rontani az „édes anyára.“

Coriolán példája nagyon ragadós volt a dőzsölő aristocratia előtt, és mindig szerencsés volt azon ország, mely a volskok vagy muszkák hadaival betörő „hazafiakat“ egy római anya könyeivel engesztelheté meg s az engesztelő hely emlékére oszlopot emelhetett „az asszonyi szerencsének.“

Fordultak elő kivételek az igaz, Grachustól kezdve a legújabb időkig az aristocratiaából toborozta vezéreit a democratia. Csakhogy e férfiakat a kiváltságokon felülemelkedett szellem, a fenkölt szabadelvűség és az elöitéletek nyügeiből kiemelkedett felvilágosodás hajtá a liberalis hadsorok élére.

Mivé törpültek volna a bölcsek merész tanaikkal, a költők az örök igaz és örök szép dírsóításával, a művészek alkotásaik remekével, az államférfiak magasröptű elveikkel és szónoklataikkal a görög és római köztársaságban, ha elődeik alkotásain rágódnak, a helyett, hogy haladólag te-

remtenek. Csupa tűz, csupa nemesség, csupa észmegazdagság tükröződik vissza a dúsgazdag görög irodalmon, melyből a rómaiak is táplálkoztak. Aristoteles, Plato, Pythagoras, Socrates és még egy csomó bölcset annyira kimagasodnak szellemökhöz, hogy maig is hozzájuk zárandokol a tudomány alaptételeit meríteni.

A római köztársaság maga szegény volt szellemi kincsekben, de szegénysége többet ért belértékre nézve, mint az Augustus korabeli léha és hízogató irodalom. Demostheneshez úgy áll Ciceró, mint a római köztársaság első feléhez azon idő, mikor Cicero szónoklatának egész hatalmával kelt ki Catilina ellen. Homérhez a kéjogató Horácus úgy viszonylik, mint az erényekben gazdag köztársaság szokott viszonylani a szellemdus udvarokhoz. A tudomány és művészet rend szerint egyoldalú vagy hazug, midőn hízelegnie kell a hatalmasok gyöngeségének, és ha mégis olykor nyílt homlokmal, őszinte szóval mer föllépni Galilei, Kopernik, Beccaria, Voltaire és mások sorsára jut. De azért mégis csak „mozog a föld.“

A római köztársaság hanyatlásának korszaka, a Sullák, Mariusok polgárháborúi, Caesar és Antonius versengéseivel, a patriciusok romlottságával, a caesarismus megalkotásával, innen a birodalom kettészakadásáig s megdőléséig, eseményekben változatos történetet nyújt, hová sodornak egy államot a hatalmasak és nagyok bűnei, a szabadelvű szellemtől ment conservatív uralkodási szenvedély és olygarchicus versengések a hatalom fölött.

Minél inkább távolabb állt Roma a köztársasági erkölcsöktől: annál jobban közeledett az egyeduradalomhoz. Minél szűkebb határok között szorult az egyenlőségi polgárszellem: annál általánosabb lett a közromlottság. A szabadelvű ösztönök kihalása, a haladási ösztön aléltága természetsszerűleg vezettek a conservatív kormányforma megalkotására, mely a romlott uralkodók hosszú sorát mutatja fel és Neroan egy szörnyű ajándékozta meg a világot.

Három sarkalatos intézmény, a rómaiaknál a censura, a görögöknél az areopag és aphorok széke oly erkölcsöket honosított meg az államiélet minden ágában, minőkkel egy

conservatív szervezetű államban sem találkozunk. Minden izőkben s eredeti, a világ történelemben egyedül álló intézmények voltak ezek, melyekből a középkor gyűlölt dolgokat rendőri és sajtó censurát, az egyház a lelkiismereti censurát alkotta meg, közerkölcs helyett behozva a prostitutio rendőrintézményét, nyilvános erkölcsök censurája helyett, az állami rendnek a gondolatok elleni harcát és a házi szentélybe való befurakodását.

A rómaiaknak és görögöknek gondjuk volt rá, hogy az állami censurát ne megvesztegethető és kétes existenciákból toborzott rendőrközegek, hanem a legtiszteletreméltóbb férfiak által gyakorolják. Egyik-másik közülök, mint például Cato, még tulságos szigora mellett is, ritka jellem, miután saját magán élete, fedhetetlenség tekintetében, meg-egyeztet a követelményekkel, miket mások iránt támasztott. Nem úgy a conservatív rendőrállamok urai és szolgálai, kiknek erkölcsi érzéke a chinai „tu-tschu-yuen“ censuralis intézményének magaslatáig sem tudott fölemelkedni, hanem míg a legjámborabb czélzásért a börtön és kinpad gyötrelmeivel sujtá polgárait, a császárokat, pápákat és azok uszályhordozóit hagyta megsérteni a „szent szokásokat és isteni törvényeket,“ melyeket megsérteni nem szabad Chinában a „nap fiának.“

Köztudomásu, minő fogalmaik voltak a pápaság katonái közül a jezsuita rend tagjainak a morálról. Idézetekkel kellene megrakni szerény munkámat, annak bizonyosságául, mily hajmeresztő értelmezést nyer általok a természet törvénye, a polgári erény, a vallásos erkölcs. Ördögi tanokat állítottak fel az észszel és akarattal felruházott szabad lény számára a családi, szülői és hazafiui kötelességek tekintetében.

Pater Gabat szerint „egy fiúnak meg van engedve az általa részeg korában elkövetett apagyilkosság felett örvendeni, ha ez által nagy vagyon száll reá.“ Vasques és Tanner szerint „ha egy bűntény meggondolás és kiszámítás nélkül követtetett el, nem esik beszámítás alá.“ L' Ami, Caramel és Zargoli azon tant állítják fel, hogy „bárki becsületének megsértőjét orgyilkosság által teheti el láb alól.“

Sanchez és mások cynicus arczatlansággal kélnék a „reservatio mentalis“féle tan védelmére és az esküszegést, ígérettagadást jogosnak tartják, ha „abból haszon származik.“ Marianna megengedi a királyok és zsarnokok meggyilkolását, s dicséretre méltónak találja a hőst, „ki az államot saját élete koczkáztatásával ily szörnyetegtől menti.“

Ime a bizonyosság, minő erkölestant képes esztergályozni a hivalkodó és uralkodó szellem, ha a szabadelvűség nem sugalja tanait. Pedig nem lehet tagadni, hogy a vallás jogosultsága állami és társadalmi szempontból csak odáig terjedhet, míg a moralitás terjesztésének eszköze gyanánt szerepel. Létfoga a földön, czélja a föld felett e pont körül forog, s attól függ egy-egy vallás becse, mily mértékben szolgál az erkölcsiségnek. A reformatiónak is érdeme főképp abban fekszik, hogy a bünbocsátó levelek által üzött pápai szédelgés, és a papok által megfertőztetett moralitás ellenében, a vallást erkölcsi hivatásának öntudatára igyekezett emelni s a belpoklos egyházat a hozzá tapad gyomtól megtisztítani. Csak addig bír terjeszkedési létjoggal a protestantismus is, még nem téveszti el ebbeli feladatát. Mihelyt azonban erkölcsi célok helyett, a dogmák fölötti vitáknak enged, maga is reformra fog szorulni.

Igen érdekes e tekintetben már is Anthony János beszéde, melyet a st.-andrewi egyetem rectori székének elfoglalásakor tartott, következőkben figyelmeztetve az anglicán egyház papjait meddő szereplésökre: „Hamis fontjaink, hamis rőfjeink és hamis itczéink vannak, csalás, hamisítás mindenütt. Mindezt a papság teljes közönnnyel nézi, a mint terjed. A nagy fontosságu kérdés, mely ez idő szerint izgatja az egyházat az, hogy milyen színűek legyenek a papi ingek.“ Továbbá: „Száz meg száz prédikatiót hallgattam, tömérdek értekezést a hit titkairól, a papság isteni missiójáról, de soha egyetlenegyre nem emlékszem, a mely a mindennapi becsületességről szólott volna, vagy azon primitiv parancsolatokról: ne hazudjál, ne lopj.“

Azt hiszem igen sokat tanulhatnak e velős szavakból, a mi egyházaink papjai is.

Ideje, hogy áttérjek a korra, melyet a „sötétség és habona“ jelzőivel tisztelt meg az utókor.

Nem volnék igazságos, ha feltétlenül itélném el a kort, sőt az sem volna lovagias, ha a conservatív bagolyhuhogásra, mely úgy kirí a felvilágosodás szövétneke mellett szorgoskodó 19-ik századbeli népköpi zsongásából: valamelyik „liberalis“ történetíró könyvét ütném föl, hogy ráolvassam a „conservatív politika“ középkori birodalmának hünlajstromát. Ha ezt tenném belecsúnék a hibába, melyet rendszerint követnek el, kik a gyakorlati conservativismus védelmében, sürűen pislogatnak az ő koruk gyönyörűségére és e gyönyörűséget néhány aristocraticus neveltetésű író idézgetésével legyezgetik.

Utána látok tehát én is a tömérdek „liberalis felfogású“ történetíró helyett a ritka holló gyanánt jellentkező „conservatív felfogású“ történetíró után. Érzem éstudom, hogy természetellenes osztályozás a történetírókat „felfogás“ és nem az „igazság és hűség“ szerint sorakoztatni, de ez nem az én hibám, hanem azoké, kik a tények vizsgálatánál az irányzatosságot követik, s ebbeli következetességükben legujabb időkben már nemcsak a földrajznak katolikus szempontból való tárgyalására tűznek ki pályadíjat, hanem conservatív előjog gyanánt vitatják a „józanságot és elfogulatlanságot“ is. Mintha egyedül conservatív írók születési vagy rangbeli kiváltsága volna, hogy a történet szelleme halántékon csókolja őket igazságszeretetével és józanságával.

Feledni látszanak ez urak, hogy íróra nézve az igazság és józanság olyan, mint halra nézve a víz, nélkülök nem existálhat. A különbség conservatív józanság és liberalis józanság között a víz természetében rejlik. Régi eszmehulladékoktól és szerves állati maradványoktól megposhadt conservatív tó tükrében természetyszerűleg nehézkes az írók logikájának uszhártyája és lassu a tények és igazságok felfogása. Úde hullámoktól folyton életvidáman hömpölyögtetett liberalis folyam medrében természetyszerűleg gyors a felfogás, tiszta a látkép, folytonos a logika, s általános az igazságérzet.

Eltéekintve e sajátságoktól, most az egyszer nem libe-

ralis írók keresek föl, hanem a conservatív józanságra „hivatott“ Cantu Caesarból idézek bővebben a középkor mellett. Igaz, hogy a conservatív politikának kicsapongóbb harczosai előtt már Cantu Caesar sem eléggé „józan és igazságos,“ máskép a Szent-István társulat lefordításakor nem bizott volna meg egy hígvelejű ultramontant, hogy ostoba jegyzeteivel kísérje a neki visszatetsző igazságokat.

Cantu Caesar következőkben sorolja elő a középkor érdemeit, miután előbb éles oldalvágásokban részerítette volna a „liberalis“ szellemű történetírást:

„Ilyenek azon történetírók, kiknek műveiből közönségesen meritni szokták a középkor ismeretét és gyűlöletét. Magam is olvastam e könyveket azon kíváncsisággal és vonzódással, mely az ifjuságot a tiltott gyümölcs izelésére készíti, s részemről én is lépen ragadtam, miként ez történni szokott azon korban, mely hall és hisz. De elérvén a kort, mely fontol és megválaszt, figyelmessé lettem a gögre, mely e modorban rejlik. Hogy miként alacsonyítatik a barbarok sorába Nagy Lajos, Bouilloni Gotfried, IX. Lajos, Philippus Augustus, Alfred, Kanut, d'Arc Johanna, Aquinoi Tamás, Nagy-Albert, Dante és Roger Baco.

„Nem tudám eltökélni magamat arra, hogy durvának nevezzem azokat, kik Westminster, párisi Notre-Dame-ot Granada és Toledo csodáit, a reihmsi, amiensi, autuni, kölni, székesegyházakat építék, s számtalan egyéb termékeket hoztak létre eredeti stýlben, melyet csak a parókás tudományosság nevezhet barbarnak.

„Nem tarthatám tudatlanoknak ama századokat, melyek találmányai az óra, szélmalom, papír, tengeri harci vezényszók, az utcák kövezése és megvilágítása, olajfestészet, kórházak aggak és gyermekek számára; melyekben két szerzetes Virgil és Roger Baco megjósolá az egyik az új világ fölfedeztetését, a másik a léghajót és gőzerőt.

„Nem kárhoztathaték oly korszakot, mely annyi kényelmet szerzett az életnek: országutak, kávé, czukor, abrosz, asztalkendő, tükrök által; mely felszabadítá a tulajdont, s annak felosztása által az egyenlőség és igazságnak tört utat; mely öregbíté az ipar által szült gazdagságot, száműzöttett

azon percz óta, midőn Róma Carthagot eltörölte, sőt váltólevelek által azt még nagyobb értékre emelé; mely a mechanikának legnehezebb feladatait megoldotta; mely a vegy-tant timsó, ammonsó, választó viz és többféle hamagokkal gazdagítá; Europa kertjeit mindenféle veteményekkel és hasznos növényekkel, ugyszintén a leggyönyörűbb virágokkal látta el; a fényüzésre selymet, a lovagok számára nyerget kengyellel; a vizsgálódásokra optikai üvegeket, a hajózásra iránytűt talált fel; s mely végre a lőpor és nyomdászat által a haladásnak utat tört.

„A hazaszeretet által lelkesítve sokáig elmélkedtem Olaszország legdicsebb századairól és városairól; s látván a a gyönyörű domot Milanoban, szent Petronius templomát Bolognában, Santa-Maria-del-Fioret Florenczben, az asrisi kolostort, szent Márk templomát Velenczében, a sienai és orvietói székesegyházakat, a pisai téren felhalmozott csodákat, a monteali és haute-combei sirokat, a genuai kikötőt, Velenczét egészen; mindezt azon ajtatos érzellemmel szemlélve, melylyel őseink sírhalmait üdvözljük; s minden városban székesegyházat, erődítvényeket, község-házakat, hajózható csatornákat, hosszura nyuló vízvezetékeket találva, azt kérdém: minő korszakban emeltek titeket? S minden oldalról ugyanazon feleletet nyerém.

„Ezután megütközve siralmas elhagyatottságunkon, oly örömet idéztem emlékembe azon pápákat, kik a távolban levő fejedelmeknek megparancsolák az igazságos uralkodást, vagy a trónról leszállott azon consulokat, kik egyenjogu állást foglaltak el a franczia királyok s német császárok ellenében; azon térítők, kik legelsők látogatták meg Chinát, a a tatárok bolygó városaival utaztak, s a polgáriasodást vad népek közé vitték; azon polgárokat, kik annyi akadályt győztek le, s a legfontosabb társadalmi talányok megoldását előkészítették.

„Tengeri városaink elhagyott hajógyáraiban, hol jelenleg csekélyszámu halászbárkáknál egyéb nem található, képzelem a száz meg száz nagy hajót, melyek gyarmatokat szállítának Kaffába és a Tanais parjaira, Konstantinápolyba és a Balti tenger környékére; azon merész hajósokkal foglalkozám, kik

behozák mindenfelé a hajózási szabályokat, s a kereskedelmi tevékenység által példáját adák, hogy kell kincseket gyűjteni, korán sem oly eszközök által, mint a fosztogató rómaiak tevék.

Eddig Cantu Caesar, kinél csinosabban és kerekebben font bók-koszorut senki nem rakott a középkor lábai elé. A sötétség századai, pápák és hűbérurak hálasak lehetnek Cantu iránt, mert nálánál ügyesebben egy „conservatív” történetíró sem tudta oly választékos izléssel kiszemelni a mi nagyot, hasznost és művészt a középkor hozott létre, és senki nálánál ügyesebben nem tudta elhallgatni azon iszonyu dolgokat és gyalázatos tetteket, melyek e kort mindek fölöt megbélyegzik.

Ugy tesz, mint a ki egy csepegőkö barlangba emberi csontok halmain, sötét zugokon, hova nem hat be világosság, férgek, patkányok, és vadak buvó helyein, éles szirtéken, veszélyes hasadékokon, remegő szívvvel, vérezett tagokkal megy keresztül, s elfelejti kérdezni, minő kor kergeti lakhelyeikből az embereket ez üregekbe, hogy ott éhen veszzenek; elfelejti kérdezni, miért buvhelye ez a vadaknak és csúszómászó állatoknak; elfelejt gondolkozni a föld alatt létező koromsötétség honnan származik: neki elég, ha egy fáklya fojtó füstjénél szemlélheti a természet játékának jegczképző műveit. Bebarangolja a középkort Cantu Caesar történetírói tolla, látja és leírja a holttesteknek halmait, rettenetes polgárháborukat, királyok vérontását, pápák maglyáját, lovagok utonállását, hűbérurak kegyetlenkedését, látja mindezt, de jámbor előítéleteit nem érdeklik az emberiség nagy szenvedései, ő egyenesen a nagyszerű domok felé tart, hogy a szenteltvíztartóból néhány cseppel keresztet vetessen és a templomok körül az ipar és fényűzés czikkein gyönyörködhessek.

Álljunk meg mi is Cantu Caesarral egy pillanatig a kép előtt. Megérdemli a csodálatot szent Márk temploma, a milanói dom, a pisai épületek, minden, mit a kor művészete és ipara alkotott.

Ugyan miféle szellem alkothatott benneteket ti remek művek, nagyszerű találmányok és épületek? Művészeitek

conserváló jelleme talán, kik lángeszöket lekötötték a „fennálló“ művészet és tudomány által, s hogysen haladjanak, dicsöbbit, nagyobbbat alkossanak minden téren, átadták lelkeket a conserváló tespedésnek. Hogyan, ti mertétek képviselni és követni a haladás ösztökélő szellemét, daczára, hogy az emberi élet pályáját és véghatárát, a haladó ösztönt és a fejlődés utját kerékbe törték, az ördögök czimboraságának nevezték el isten és hatalom nevében az uralkodó osztályok? Avagy a ti törekvésetek és rugékonyságotok is bizonyítja, hogy az emberi szellem a tilalomfákon és gátakon keresztül is fölfelé küzd, hizeleg a hatalmasok oltárainak, az uralkodók gyöngéinek, épít templomot, fest oltárképeket, alkot művészi remeket, találmányokkal gazdagítja a világot, de megállani nem tud, a „föld mégis mozog?“

Igen, mi bámulunk benneteket előretörő lelkek, hogy a legbutább időkben és a leggonoszabb emberek közt, apostolai tudtatok lenni a haladásnak. Bámulunk benneteket egyenkint Albertus magnus, Baco Roger, Galilei, Kopernikus és számos vértanui a lankadatlan törekvésnek, kik mozgattatok a földet, mikor az készült megállani. Századunk szabadelvűségét, haladó készségét becsmérelnök, ha megtagadnók egy pillauatig is a babért azon tudósoktól, kiket Theodosius császár a méregetetőkkel, kuruzslókkal egy rangba helyezett, s az egész középkor boszorkánymesterek gyanánt üldözött, jóllehet a vegyészeti találmányok tömegét nekik köszönheti az utóvilág.

Hová is süllyedt volna az emberiség, ha minden tudós szobájába behatolhatott volna az üldöző kéz, ha meggátolhatták volna az alchymistákat, kik a böleseség kövét kutatva, vagy az aranycsinálás mesterségének nyitját keresve, a Cantu Caesar által szép érdemsorozatban felszámllált vegytani találmányokkal ajándékozták meg a világot. Nem állíthatná-e meg ma is egy csalhatatlan pápa csodatevő szözata a napot, mint egykor Jozsue, noha a „csillagjósolás büne“ veté meg alapját Galilei tanának, hogy a föld forog a nap és nem a nap a föld körül?

Valóban igen fontos okaink vannak, hogy lelkünk egész hevével ragaszkodjunk a jelenkor szabadelvű nézeteihez,

melyek a tudomány, művészet ipar és találmányok terén a nagy végtelent szabadon engedik kiaknázni a haladó észnek. Ha önmagáért nem becsülnők, becsülnünk kellene azon jelek kedvéért, kik áldozatai voltak koruk előitéleteinek, s csak áldozatok árán szerezhették meg az emberiségnek az előremenetelt oly korban, midőn kiválólág conservatív áramlat állta útját a szabad vizsgálódásnak és fejlődésnek.

Haladunk előbbre és előbbre. Nem állapodtunk meg a homokóránál, nem az országutaknál, nem a timsónál és választó viznél: öregbitettük mindezt folyton folyvást. Egyetlen egy évben és egyetlen egy országban több szabadalmat kérnek uj találmányokra, mint a mennyi a középkor összes találmányaira esik. Egyetlen egy fejlettebb ország kiállítása annyi iparczikket bir felhalmozni, mennyit a középkor összes népei nem birtak feimutatni. Vitorlás hajók helyett rengetege az óriás gőzhajóknak jár egyik világrészből a másikra és egyetlen egy ország tudományos expedíciókra többet áldoz, mint a mennyit Columbus hosszas könyörgés után felfedezési útjára kapott.

Távol van tőlem ezzel kisebbíteni a középkor iparosainak érdemeit, hajósainak bátorságát. Tevékenységek minden parányi haszonnal és minden parányi találmánynyal egy-egy mozaik darab a szabadelvűséggel párosult haladás mellett. A szabadelvű eszmék hive örömet állapodik meg a városoknál, az ipar és kereskedő elemnél, mert ezek keletkezése és tevékenysége minden mozzanatában ama kor ellen szól, melynek vad erőszakoskodása és fojtó légköre ellen városi bástrák és sánczok közé kellett rejteni a haladó szellemet.

Mindaz, mi az ipar körül a városi elem és czéhszerkezet segélyével történt nagy haladás volt a középkorban. Az ököljog kényszeríté a városi elemet szabadságának és fejlődésének feltételeit szövetkezés által biztosítani a hatalmas vasallusok támadásai ellenében. A lovagok rendje sas-fészkeiből rendszeres rablótámadásokat intézett és terjedelmes vidékeket portyázott be részint mulatságból, részint haszonlesésből. Örökös összeütközések folytak, s a ki győzte az marta. Az apró csetepaték és véres összetűzések e felfor-

gatott rendjében rövid idő alatt lehetetlenné vált volna a haladás és az emberiség az uralkodó lovagoszóly kegyelméből visszasülyed a barbarismusba, ha a polgári elem szövetségre nem lép a rabló „rittercomitatus“-ok ellen és szilárd alkatu kőházak sorát erős bástyákkal nem vesz körül, megalapítván így a legegészségesebb társadalmi osztályt, a Horácz által énekelt „aurea mediocritas“-nak megfelelő középosztályt.

E városok és e polgári elem voltak czentul leghatározottabb védői és ápolói a szabadságnak és civilisatio-nak. Az ipar és kereskedelem fejlődésével karöltve terjedtek a szabadelvű és humanisticus elvek. Egész középkorban a városi elem képviseli a democratiát és liberalis eszméket, felszabadítja a polgárokat, szabadabb intézményeket hoz be, választja előljáróit, a szó szoros értelmében közvetíti a szabadságot az ujjkorral.

Még a czéhyszerkezet is szabadelvű intézmény keletkezésére nézve és korán sem conservativ áramlat szüleménye, mint ezt ma azok állítják, kik nem ismerik a czéhrendszer történetét hallomásból sem, s csak azért pártolják, mint conservativ intézményt, mert elfajulásában a kastrendszer nyomaira bukkannak. A czéhrendszer megalapítása szabadelvű intézkedés volt a conservativ zamatu rendőri intézkedés ellen, mely az iparosok fölött „meister“-eket bizott meg a felügyelettel, kik nem értettek semmit az illető iparághoz, de azért annál jobban tudtak zsarolni és hatalmaskodni. He-lyén voltak ekkor a céhek, mert a szabadság biztosítása végett egyesítették az erőket közös nagy czélokra; s csak akkor kezdtek kirivókká lenni, midőn a szabadságot többé nem veszélyeztetvén semmi, a szűkkeblű érdekek fentartására szorítkoztak; midőn tehát a conserválási hajlam önző társulati czélok biztosítását tűzte ki feladatául a munka szabadságának, és az erők egyenjóságának megvédése helyett.

A városi elem szabadelvűsége mellett szól, hogy a protestantismust itt fogadták be legelőször, ezzel tüntetvén meggyőződésük az egyházi tulkapások ellen és a reformálás időszerűsége mellett.

Az állami szabadság tekintetében is a városokat látjuk a középkorban előharczosok gyanánt szerepelni. Sweitznak szabadságát azon városok szerezték meg, melyek nem akarták tűrni a hercegek pallosát és főurak önkényét fejük felett. Tell Vilmos hősiességének és Geszler zsarnokságának története valószínűleg csak néprege, mindamellett rendkívül jellemző a polgári népre, mely a szabadság földjét lakja. A nyíl, melyet Tell Vilmos a zsarnok Geszler szívébe röpít, midőn fiának kezéből szerencsésen kilövi az almát, jelképe és fentartója lesz mindig az ottani democratiának szemben a kényurasággal, mely az atyától képes megkövetelni, hogy lélekjelenlétét és czélozó hidegvérét el ne veszítse akkor sem, ha a célponttól csupán egy hajszál választja el envérének életét.

Általában az ó-, közép- és ujkorban egyaránt rendszeres tünemény az, hogy a haladó szellem és szabadelvű iskoláztatás ad mindenütt rugékonyságot az ész- és izomerőnek. Legujabb időkből ott van az északamerikai demokracia óriás rugékonyságának példája, hogy egyedül azon faj képes tartós és meglepő sikereket felmutatni az állami és közgazdasági életben, mely politikai nevelésben részesült. Portugalok, spanyolok és francziák csak nevet tudtak adni egy-egy darab földnek és szigetnek az uj világrészben, államot alkotni és száz év alatt a hitetlenséggel határos fejlődést kimutatni egyedül az angol-szász faj volt képes, mely anyahazájából vitte magával a politikai szabadelvűséggel járó nagy államalkotó előnyöket: haladó készséget és munkaszeretetet.

Bizonyos, hogy a városi elem szabadságérzete és liberális hajlamai nélkül, a középkorban rettenetes nagyot esett volna az emberiség visszafelé, s ma alkalmasint a kezdetlegesség erőfeszítő küzdelmeivel volna kénytelen bontakozni egy szabadabb és felvilágosodottabb korszak felé.

Két nevezetes találmányával fejezte ki e kor a mélyreható különbséget, mely a babona és felvilágosodás, a hanyatlás és haladás közt tenáll. Mindkettővel német agy és munkásság ajándékozta meg a világot, mindkettő azóta nagyhatalmu állásra vergődött. Könyvnyomatás és puskaapor ne-

ve a két találmánynak: Guttenberg a világi az új-világ gépésze lett Abc-jével, Schwarz Berthold a szerzetes az ő világ gépésze a hadászat fegyverével. Mintha a két fel-találó társadalmi állásával és tanulmányával is jeleznék azon lényeges különbséget, mely az új-kori szabadelvűség nagyhatalmi eszköze a sajtó, és a középkor konservativis-musának nagyhatalmi közege a lőpor közt létezik. A szel-lem és erőszak, a jog és zsarnokság kormányát minden gon-dolat és hasonlatnál találóbban fejezi ki a két találmány, me-lyek közül a könyvnyomtatás egy francia író szerint a népekre nézve olyan, mint egy második kijelentés, a pus-ka pedig egy második inquisitio. Középkori konservativ uralkodást és újkori liberalis kormányzást a pap és iparos, Schwartz és Guttenberg képviselik találmányaikkal.

Előre volt látható, hogy e két nagy hatalom szembe fog állani egymással, mintegy annak jeléül, melyik van hi-vatva az emberiséget vezetni és uralni. A hadseregek és szu-ronyok arányában nőtt a szellem és betűk hatalma s ma már semmi kétség többé az iránt, melyik lesz a győztes fél a végső küzdelemben. Nincs már elég tökéletes irtószer, bár mennyire fejleszszék is az arsenal szörnyeit, hogy ellenáll-hasson azon hitvány kis jószágnak, mely belefér egy pisz-kos szekrénybe és meghúzódhatik egy földalatti zugban. A pápák összes mennykövei, a hatalmak összes hadseregei kép-telenek imponálni a sajtónak, mely egymagában elegendő, hogy a lánczra vert és szolgaságba taszított népeknek visz-szaszerezze a szabadságot.

Mióta huszonnégy forgatható betű igazgatja nagyhata-almi öntudatának kétségbevonhatlan erejével a világot, a fegyveres nagyhatalom szemlátomást gyöngül és kezd bele-szokni a helyzetbe, hogy az emberiség haladását többé acél és bronz gyártmányai nem veszélyeztethetik. A fegy-veres béke konservativ malasztjai között elmélkedik a közel jövőről, midőn az általános lefegyverezés liberalis eszménye végkép össze fogja zúzni az emberek munkaképességét ki-szivattyúzók kigyótelepeket.

Gondolataink biztos győzelmének önérzetével nézhetjük ma már le az ő embergyilkoló szörnyeik tehetetlenségét.

És hogy még egyszer középkori hatalmuk erőszakos tekintélyével nehezedhessenek az emberiségre, arra nézve lehetőséget csak azon eshetőségből merithetnének, ha fegyvereik tökélye minden ujonnan született csecsemő agyából kilocs-csanthatná a szellemi működés szervéül szolgáló emberi velőt. Miután pedig ez lehetetlen, az emberiség megszűnt ugyan a Cantu Caesar által ünnepelt nagyszerű domokat építeni és művészi Madonnákat oltárképül festeni a szep-lőtlen fogantatás természetellenes dogmájának tiszteletére, hanem annál sűrűbben emlékeznek a tudomány palotái mellett, a népoktatás szerény viskói. Fellegeket verő tornyok helyett, kormos gyárkémények nyulnak az egekbe hirdetni, hogy az isten eszméjét munka mellett imádják az emberek; illatos tömjén helyett szénfüsttel áldoznak a haladás oltárain; kolduló barátok helyett gőzmodonyok futják be a földet; babona és dogmák, papok és herék helyett az ipar és kereskedelem tényezői vették át a vezérszerepet.

Istentelen kor biz ez nagyon. De istentelenségében mégis hatalmasabb lépésekkel halad ahhoz, ki tanaik szerint saját képmásává teremtette az embert. Istenkisértés közt fedezték fel Amerikát: isten nevében verték bilincsre a merész felfedező Columbust. Istenkisértés közt térítgették meg a vadakat vallásosan nevelt spanyolok: isten nevében hozták be a rabszolgaságot. Istén kisértés közt találták ki a puskaport: isten nevében lödözik az embereket. Istenkisértés közt nőttek nagyra az emberek szárnyai: isten nevében átkozzák el haladását. Ennyi istenesség után nem csuda, hogy az emberek megpróbálják egy kicsit istentelenek lenni.

III.

Arago egykor, a monda szerint a sátánnal magával találkozott, ki azzal fenyegette, hogy tüstént felfalja, miért világosítja föl az embereket tudományával. Arago a hatalmas alvilági urnak csak annyit felelt: „Nem félek öntől, de még egy cseppet sem.” „Hogyan föl li féreg — kiáltott fel a sátán — te nem rettegsz tőlem?” Arago a sátánnak hasított körmeire és szarvaira mutatott, azután elnevetvén

magát, szolt: „A szarvas és hasított körmű állatok füvel élnek nagy jó uram és nem emberhussal, ön tehát föl nem falhat engemet.“

Valahányszor tapasztalom az óriás csörtetést a szabadelvű eszmék ellen, rögtön eszembe jut a monda, melyet már b. Jósika Miklós is felhasznált emlékirataiban. Ugyan ki félhetne a conservatív politika középkori mumusától, midőn a conservativismus maga magát ökleli, annyira nincs tisztában elveivel és czéljaival, mig ellenben a liberalismus elvei, oly világosak, hogy ellenállhatatlanul hódít, mint ezt csak a természetén és a tudományon alapuló politika teheti.

Napról, napra tapasztaljuk, hogy a liberalis elvekkel való visszaélés levezethető a conservativismusra, mely nem bírván elzárkózni hódító erejök ellen, nem is akarta, vagy nem tudta átérteni egyszerűségeket. Napról, napra tapasztaljuk miként ferdíti el a conservatív politika elveinket, s mennyire igyekszik rányomni osztályérdekeinek képét a liberalismusra, ha már nem képes ellenállni hatalmának. Midőn látták, hogy a szabadelvű eszmék áramlata elseper utjából aristocrata, feudalis, nemesi, egyházi, egyeduralkodási intézményeket, szóval mindent, de mindent, mi conservatív szempontból tiszteletreméltó volt: nem tehettek mást, mint a liberalis intézményeken belől fokról fokra hódítani vissza az elejtett tért. Így keletkezett azon irány, mely ma szédelegteti az egész világot, és szabadelvűnek neveztetik a kormányok népszerűségének megóvása végett, holott csak korcsa az igazi liberalismusnak.

Könnyű puszta vádaskodással a szabadelvűség hibájául rovní fel korunk minden törvényhozási és kormányzási bűnét, de szerfölött nehéz még e hibák és bűnök révén is, világtörténelmileg igazolni a conservativismust. Hiszen, ha a liberalismus bűn, úgy Krisztus gonosztevő volt, mert az ő vallási tana erős radicalsimus a tespedő mozaismus ellenében; állami és társadalmi eszméinek „nem e világból való tana“ pedig a legtisztább és legegyszerűbb kommunismus.

A nazarethi nagy vallásreformator példája bizonyítja,

mily ügyetlenül védik a conservativismust, kik a szabadelvű és radicalis reformhajlamtól eltagadnak minden jót. Igen nevetséges tagadása Krisztus eszméinek, ha csak fitogtatni tudják, hogy imádják az ember fiát, de nem követik radicalis tanait.

Ma nyiljék fel a kőszikla fedele és támadjon fel koporsójából a lángész, kit a kereszfára huzott a conservativ pilatusok kézmosása, holnap már lélekkufárok és képmutatók gyanánt fogja szellemének országából kiűzni a conservativ-ultramontan sáfárokat.

Vallási köztársaságát mivé tették? Absolut egyházi monarchiává. Magasztos erkölcstana mivé lett? Kéjeltő papok, romlott mágnások, bigót csöcselék szemforgatásával. Imádságos szájjal és keresztvetésekkel meritették az emberiséget egy koron át a bujaság és babona fertőjébe. Addig conserválták a pápák; addig magyarázgatták a dogmagyártók, míg istenül a szent háromság után nem maradt más, mint a csalhatatlan pápa; hitül a szellemi dögvészt terjesztő dogmák; lelkiismeretszabadságul az egyházi átok.

Kinek nevében követte el a „két kard“ isteni jogon leszármaztatott hatalma pápaság és császárság a legégbekiáltóbb gazságok lánczolatát? A legszelidebb reformator nevében. Pedig hát csak conserválták tanait. Ultramontanismus és egyeduralkodás, jezsuitismus és zsarnokság a conservativ eszmék rendszeres elfajulásából származtak.

Conservativ állandóság mellett a földtan megállapodhat a bibliánál és hat napra teheti a világ teremtesét, melyet a kővületek és földrétegzet ismerete millió évekre tesznek. Conservativ állandóság mellett az ember legkedvezőbb esetben a paradicsomi emberpárnál kezdheti az emberiség történelmét, s meg kell átkoznia Darwin elméletét a fajok eredetéről; bár az utóbbi időkben kiváló előszeretettel tanulmányozzák a conservativek tanát, miután a fajok tökélyesedése és a vérszármaztatás alapján Darwin elméletével is hebizonyítani gondolják, hogy a nemesség természetes, mert a tökéletesebb faj vérrokonságán alapszik. Nem fontolják meg, hogy midőn e tant javukra zsákmányolják ki, a fajok tökéletesedésének elméletével tagadják a conservativ

állandóságot, s a fajok eredetének ama másik tanát, mely némely állatfajok elcsenevészedésének elméletét tárgyalja.

Conservatív állandóság mellett az eke szabadelvű eszköz, mert haladást képviseli a kézhez képest. Hadd turják lábuk és arcuk conservatív eszközeivel a népek milliói, kik nem ültetvényes vagy dúsgazdag aristokraták a földet, csak aztán a páriák verejtéke, esze és izmai gyümölcsözzhessenek a kastok javára.

Conservatív rögeszmék szerint a hatalom nem a nép kifolyása, nem szerződés útján keletkezett, mint Rousseau állítja, hanem az ezer, meg ezer különféle vallás tarka isteneinek átruházott joga. Zoroaster tűzimádói, a nap, a tuskó, a szentháromság, az egy istenség és a görög politheismus s harmincz ezer istene mind egyesekre vagy kasztra ruházták „itt e földön“ hatalmukat.

Az „isteni jog“ tanánál absurdabbat kitalálni lehetetlen volna a földi hatalmak kicsapongásának és garázdálkodásának igazolására. A fatum istenének rendelkezéseibe bele nyughat a jámbor szolgaság, a praedestinatio révén fát vá gathat a hátán a birka alattvaló, mert hisz az istenek akarták. „Sic fata tulerunt,“ ez a jelszó mozgatja a conservatív világot, azaz hogy nem is mozgatja, hanem süllyesztí a theokratia és olygarchia, absolutismus és zsarnokság karjai között.

„Isteni jogon“ minden szabad a királyoknak és hatalmaknak, legdicsőbb tan igazolni az akasztófát és lánczot még az ártatlanság ellen is, mert hisz az „istenek akarták,“ hogy a nép szenvedjen és megérjen a mennyei üdvösségre. „Az isteni jog“ ellen lázad; ki eszmékkel küzd a fenálló hatalom ellen, s az isteni jog ellen harczol, ki új eszmékkel akarja megdönteni a fenállók uralkodását. Elvek forrongása, politikai nézetharcz, ujitó eszmék mind a „rend ellenségei,“ egyedül a conservatív hatalmak intézkedhetnek a „rend nevében,“ ők csak — conserválnak.

„Igen conserválunk — kiáltanak a tulsó táborból — de nem a roszak, hanem a jók és nemesek segélyével.“ És állításuk bebizonyítására átböngészik a muzeum régiségtárát, hogy egy-egy szép csataemlék, egy-egy regényes törté-

netke elbeszélésével kiemelik a nemesség szép tulajdonait. Felhozzák az ujkori üzérsszellem ellen a költői lovagkört regényes részleteivel a nőtisztelet és a koronabálványozás körül. Tehát megfordítják az éremnek lapját, s az árnyoldal helyett a halvány fényoldalra utalnak.

A tényeken alapuló kritika azon kényes helyzetben van e regényes részletekkel szemközt, hogy az államalakulás és társadalmi élet nagy egészében igen kevés jut a lovagkori vonásoknak, mint történelmi igazságoknak, legnagyobb részt csupán apró és elvétett epizódjai voltak a társadalmi életnek, hálás anyagul a képzelődő regényírás, de sovány adatul a száraz historia előtt.

Tegye szívére a kezét bármelyik sarja e lovagkori ősöknek, vizsgálja át állami és társadalmi életöket és hasonlítsa össze az övével, kinek tetteit az egyenlőségi eszmék módosítják, a törvény korlátozza, a szabadelvű felvilágosodás vezérli és aztán ítéljen, mennyivel különb apáinál. Nézzon körül és vesse össze a régi jobbágyság miveltségi és jóléti fokát, a szabad földmivelő jelen miveltségi és jóléti fokával és aztán mondja meg nem volt-e igaza, ki a történetet a multa nézve, „a népek martyrologiumának“ nevezte.

Nem tartozom azok közzé, kik a nemességtől megtagadnak minden jó érzelmet és jó cselekedetet. Kivált a magyar köznemesség fényesen ütött el sok tekintetben kortársaitól, úgy a hűbéri viszonyok szelidebb alakulata, mint az államiság fentartása terén. Nálunk a köznemesség hazaszeretete és nemzeti szelleme tartotta fel az államegységet és nemzeti törekvéseket, s az olygarchicus fészkelődés volt egyedüli megbontója az államfejlődésnek és az olygarchicus féktelenség volt okozója, hogy időnkint a jobbágyok helyzete elviselhetetlenné vált. Mindamellet Magyarországon a ritkaságok közé tartozott a Németország hűbéri viszonyai között széltiben divó „jus primae noctis“ kedvezményeit felhasználni a jobbágy-leányok irányában.

Hasonlítsuk bár össze a nemesség kiválóbb erényeit: lovagiasság, becsületesség és loyaltás, korunk anyagi szédülésének összes kihágásaival, még sem tagadhatjuk, hogy az erkölcsiség tetemesen nagyobb, a humanismus fel-

tétlenül általánosabb, mint volt a kiváltságos osztályok uralkodásának korában.

„A ki a középkort — mondja b. Eötvös József — nem lovagregényekből, és ősapáink korát nem dajkája meséiből ismeri, meg fogja engedni, mikép az emberiség azóta egyáltalán nem ment visszafelé az erkölcsiség tekintetében, s hogy daczára mindannak, a mit egyes kormányok demoralisatiója, a birtokosok szivtelenisége, s a nép nyersesége ellen talán felhozhatni, korunkban a leginkább ócsárolt minister, gyáros, vagy pénzember, sőt maga a nép is mindig kiállhatja az egybehasonlítást a XV. és XVI. század államférfiaival, az annyit magasztalt lovagokkal, kik utonállással foglalkoztak és a milyen volt a nép a középkorban és a reformatio korában.“

Hogy napjainkban a lelkiismeretlen szerencsevadászok összekuporgatott filléreitől fosztják meg, a könnyű megdagodás csábjai által elkapatott népet, az nagy baj és nagy visszaélés, de mégis csak olyan, melynek ellenszere a szabadelvű intézmények egész sorában feltalálható és össze sem hasonlítható a pénzreszorult korlátlan hatalmak szédelgésével, midőn az izraeliták és pénztőzsérek a hatalom rendeletéből fosztogathatták a népeket. Sajtó, népképviselő, felelős kormányzat mind megannyi intézménye a szabadelvűségnek, melyeken belől izzó vassal lehet megbélyegezni és kiégetni a fekélyt. E szabadelvű intézmények tették lehetővé a mi conservativeinknek is, hogy hadat izenhettek a corruptiónak nyíltan, melyet a provisorium alatt hatalmi egyedur gyanánt ők maguk háborítlanul üztek, mert sem a sajtó nem volt szabad, sem a parlamentarismus nem működhetett.

Conservatív intézmények mellett hiába háborodik fel a nép erkölcsi érzete az üzemek ellen, még a hatalomhoz közel állók duzzogása is csak a négy fal közé szorul s nem meri szemébe mondani a hatalomnak, mely a bourbonok alatt bérlők által szedeti be az adót és Law vállalatában a smaragdszigetek kiaknázására engedélyez egy végtelenül szédelő üzetet.

Jól jegyezte meg Montesquieu, hogy a respublikához

erények szükségesek, míg a conservatív államformák legjobb válfajaihoz elég a becsületérzet látszata. De nem csak az igaz, hogy a köztársaság alapja és feltétele a polgári erény, hanem az is, hogy a szabadelvű intézmények mindennek fölötte alkalmasak nevelni az erkölcsiséget, a conservatív intézményeknél pedig minden az államfőtől függ, s a társadalom, mint a hal fejétől büzhödik. Sőt még annyival rosszabb a viszony, mert a főre néha környezetétől ragad el a büzhödés, a hatalmi közegek pedig nyilvános ellenőrzés hiányában szédületes gyorsasággal terjesztik azt el az egész államtesten.

Köztársaságokat és democratiákat a világkezdetétől óta mindig az aristocratikus hajlamokkal merontott erköcs-telenség buktatott meg, az egyeduralkodók ellenben az aristocratikus romlottság mellett tartósan fenn állhatnak, részben pedig folyvást ily romlottságnak köszönik keletkezésöket. A Lajosok uralkodása sokáig állhatott fenn, noha a nemesség tetőtől talpig rothatag volt. A római köztársaság rögtön megbukott, mihelyt az aristocratikus hatalmi viszketeg, az erköcsölösök meglazulását és a respublikán belől olygar-chicus versenségeket idézett föl.

Altalában leletetlen nem éreznie a conservatív álláspont legelfogultabb védőjének is, mily erőlködésbe kerül a liberalis haladás megtámadása, midőn a köz- és magánélet számtalan vívmánya szól mellette, a megmásíthatlan tények igazságával hirdetvén, hogy a szabadelvű fejlődésnek ezer meg ezer téren élvezi hasznát és előnyeit. Alig van mai napság czélszerű intézmény, lelkesítő eszme, melynek nem a liberalismus szívóssága kölcsönzött volna alakot.

Ott van mindennek előtt az állami viszonyok terén tapasztalható tömérdek jó, melyeket mindenki élvez, kevesek előitélete meg is támad, de azért támadásai közben sem szűnik meg jótéteményeit kihalászni, Társadalmi és egyéb tekintetektől menten élvezik az új-kor emberei az alkotmányos egyéni és polgári szabadságot; conservatívok, vagy liberalisok legyenek, hasznát veszik a sajtó és lelkiismeret szabadságának; el nem zárkozhatnak a politikai egyenlőség követelményei elől; részöket vehetik a felelős kormányrendszer,

parlamentarismus és önkormányzat áldásaiból; ítélhetnek az esküdtszéki intézmény útján; terjeszthetik tanaikat az oktatási szabadság segélyével; vitatkozhatnak a szólás és gyülekezési szabadság mellett; megkövetelhetik emberjogaik tiszteletbentartását a leghatalmasabbak részéről is; befolyhatnak az államügyek vezetésébe a cselekvő és szenvedő választási jog által; biztosabban, mint bármikor, érezhetik magukat házi jogaik, tulajdonuk, levéltitkuk szentélyében; megközelíthetik az állami és művelődési nagy célokat a teherviselés általánossága következtében. Fejlődhet kiki, használhatja erőit minden ember képességeinek és eszközeinek arányában, sőt a conservatív vagyon még inkább, mint a liberalis szegénység. Közkincs gyanánt terjed mindenkre ama varászlát, melyet Touqueville a szabadságnak tulajdonit és önmagáért becsül, mert a mint mondja; „ki a szabadságban mást keres, mint magát a szabadságot, az szolgaságra született.“

Lelekiismeretükben és tetteikben csak azok tudhatják megbecsülni a szabadelvűség e vívmányait, kik felfogják és megbecsülik ama küzdelmeket, melyekbe kivívásuk került. A legközönségesebb dologért, minő a levéltitok szentsége, meddig kellett küzdeni a legkomolyabb érvekkel és nagyszabásu beszédekkel még oly férfinak is, mint Mirabeau. A tudománynak és szónoklatnak össze kellett szednie a rendelkezésére álló sok eszközt, hogy bebizonyítsa gyűlöletességét és czéltalanságát, míg utóvégre maga Fouché haszontalan rendőri intézménynek nyilvánítá a pecsétörést, I. Napoleon pedig veszélyes oktalanságnak ismeré fel Szent-Ilona szigetén.

Igy volt ez a többi jelentéktelen és nagy vívmányokkal is a hatalmukat rendőri hálózattal körülfonó conservatív államszervezetekben. Lépésről lépésre kellett kiküzdeni a titkos rendőrség és kémrendszer hiábavalóságának elvetését, a mindenféle magántermészetű censuralis intézmény eltörlését. „My house is my castle“ rég sérthetetlen törvény gyanánt állott fenn Angliában és a magyar nemzeti curia régi idő óta tekintetett várnak, míg a nem alkotmányos államokban nyögtek a polgárok a rendőrség bosszantgatásai

és erőszakoskodásai alatt. Szabad államokban ősidőktől kezdve gyülekeztek és tanácskoztak a polgárok, conservatív államok rendőrszabályai szerint pedig tíz embernek névnapi össze-jövele conspiratióként büntettetett, ha a czélt és helyet eleve be nem jelentették.

Huss Jánosnak és az inquisitio számos áldozatainak máglya-halált kellett szenvedniök lelkiismeretszabadságukért, míg ma bátran követheti meggyőződését és imádhhatja keble istenét, ki a hogy jónak látja. II. Frigyes nézetének érvényesülését „jeder soll nach seiner Fagon selig werden“ aligha vallaná kárát Poroszországban a katholikus conservativismus időnkben is. Prynne, Eurtón, Bastwick és mások fülesonkitással és életökkel lakoltak tűzre hányt irataikért, míg ma írhat kiki a sajtószabadságnak Deák Ferencz által leghelyesebben értelmezett szabályai szerint mindent, „ami igaz.“

A nemzetközi jogok és a háborújog terén is özönét hozta be a reformoknak a szabadelvűség, mióta Grotius „de jure belli ac pacis“ című munkájában a középkorral teljesen szakított. Felszabadítá alaptanai értelmében az államot az egyházi és vallási eszmék uralkodásai alól. Pápai bullák helyett az emberek öntudatában keresi a jogot és jogérzetre alapítja az állam szervezetét. Külső erőszak helyett a törvények tiszteletében tartja fel egy erős állam kellékeit. Kegyetlen megtorlások és büntetések helyébe bevezeti a humanismus tekinteteit.

Grotius óta a szabadelvűség legmagasztosabb céljai közé tartozik, hogy a közélet minden ágában, és itt főkép a nemzetközi jog terén, a törvénytisztelettel honosítsa meg az igazságérzetet és a hatalom gyakorlatában ne a formai erőre, hanem az értelemre fektesse a súlyt. Nem a hatalom rendezi a polgárzatot, hanem a polgárság öntudatos cselekvése ad hatalmat, csinál rendet. Az ember nem eszköz az államhatalom kezében, hanem az állam eszköz a polgárok kezében.

Conservatív és liberalis irány közt ez is mutatja a mélyreható különbséget. A conservatív politika mindent a külsőségre fektet. Előtte lehet a tömeg buta, csak azon je-

lesek osztálya legyen értelmes, mely az államügyeket vezeti; előtte lehetnek az emberek természetöknél fogva rakonczátlanok, csak azután a rendőr és katona ruhája előtt hunyászkodjanak meg; előtte a polgári kötelességek és erények kevés jelentőséggel bírnak, csak a czimek és rendjelek tehessék kész szolgálivá, kikre a hatalomnak szüksége van; előtte az államfő iránt köteles tisztelet bensősége kevés érdekekkel bír, csak láthassa, hogy káprázik a nép szeme és félelemmel telik el lelke a koronaékszerekkel felbábuzott egyeduralkodó udvari fényétől.

Conservatív tanok szerint az emberek vannak az állam, kedvéért és nem megfordítva. Innen már kezdetleg úgy tekintik az embert, mint kinek a bibliai ódenből való kiüzetése óta és természeti tulajdonainál fogva, minden rosszra meg van hajlama, a hatalom feladata tehát ezeket kényszereszközökkel ellensúlyozni. Praeventiv közigazgatási, praeventiv igazságszolgáltatási szabályok a még csak elközevetendő és általuk olyanokul vélelmezett rossz ellen, szóval a „vas-marok“ üdvözítheti egyedül a kevés használható elem mellett, szemetes népből álló társadalmat, s annak tökélyét nevezik rendnek.

A szabadelvűség homlokegyenest ellenkező nézetekből indul ki, s nem kobácsolni, hanem nevelni törekszik a népet. Irányával minden egyes polgárban oly fokra iparkodik juttatni az ember két legfontosabb tulajdonságát, észét és akaratot, hogy az alkotmányos jogtiszteletet és erkölcsi érzéket ne a büntetés, ne a félelem tartsák fenn, hanem az öntudat, hogy a társadalom rend nélkül összeomlik, s az állami jobblét elérése csak az összerök vállvetett működése mellett lehetséges.

A liberalismus meg van győződve és tanául vallja, hogy a jogérzet az emberrel születik, s csak hibás intézmények, rossz közgazdasági viszonyok közt ragadtatik a társadalmat veszélyeztető merényletekre. Ha nem volna természetes ösztön a jogérzet, akkor minden állami rend azon pillanatban bomlanék szét, a mely pillanatban az emberek tulnyomó része meggyőződne, hogy a „vas-marok“-nál erősebb. Azaz napjainkban, midőn a népek bírnak hatalmuk

érzetével, folyton folyvást harcban állának a rend ellen, hogy az igen nyomasztó anyagi viszonyok elől Proudhon anarchiájába meneküljenek. S hogy ez érzet általánossága dacára, ép alkotmányosan izgatott államokban, s ezek között kivált a proletariatus által elárasztott Angliában, nem támadnak föl, annak nyitja ott keresendő, hogy a rend mellett és rendesen belül, haladólag akarják kivívni a jogok és jólét emberileg lehető teljességét. Legkevesebb nyugtalanság és lázadás ott van, hol az öntudatos polgári jogérzet önmaga erejét kiméli a törvényben, míg az fenáll és ellenkező akarat meg nem változtatja. Legtöbb polgárvér pedig ott ömlik, a hol a hatalom sánczain, minden jogon és törvényen kívül helyezett tömeg ismételve kénytelen a nyers erőszakhoz folyamodni előnyösebb jogállapot kivívása végett. Alkotmányos államban, még az alkotmány sánczain kívül helyezett kisebb köre a polgároknak is, a törvény korlátai közt fog törekedni az alkotmányosság várába bejutni, jól tudván, hogy ez a legbiztosabb mód saját existenciájának veszélyeztetése nélkül az állami rend nagyobb terjedelmű élvezeteihez jutni.

Grotius Hugo tanát, hogy az állam „szabad emberek egyesülése a jog és közös jólét élvezésére“ még a háború-jog rendellenes viszonyai között is respectáltatni igyekezett a szabadelvűség. Egy perczig sem habozott tisztelni az emberjogokat az ellenségben is, ha már elvül kimondá Kantnak a „Zum ewigen Frieden“ czimű munkája nyomán a hadifélre, Beccaria „Dei delitti et delle pene“ műve nyomán a társadalom nyomorultjaira, Hugo Victor „Századok legendái“ után a zsarnokokra is.

Vádolhat bennünket érzélgősséggel a conservativ szivtelenség, a miért nem akarunk kegyetlenebbek lenni harcban a hideg aczélnál és a nemzetközi jogok oltalma alá helyezzük a sebesültet, a helyett, hogy egyszermindenkorra tehetetlenné tegyük, mint a középkor, vagy épenséggel felfaljuk mint a kannibalok conservativismusa. Vádolhatnak gyöngeséggel, hogy a gonosztevőben is tiszteljük az emberi méltóságot és a „szemet szemért, fogat fogért“ korszak barbar büntetésmódjait megszelimítettük. Volna némi értel-

me e vádnak, ha ránk pörkölnék, hogy a humanus fogházrendszerrel az irtóztató torturarendszer nem bir mérközni a büntények megkevesbitésében. De minthogy statistikai adatok a javító fogházak rendszerét a nagy népszaporulás daczára előnyösebbnek tüntetik fel azon államokban, hol egykor a tolvajlás és rablás lovag sport volt: meg fognak bocsátani, ha ezentul is bizunk humanus elveink előnyeiben s figyelmeztetjük a deres és akasztófa magyarországi védőit, hogy rettenetes capriceök mellett is tulságosan szabadelvű zászlót lobogtatnak immár, midőn nem hisznek conservativ elődeik boszorkányégető pereiben, nürnbergi szüzében, a víz, tűz és hüvelyksrófólo próbák teljes hasznavehetőségében.

Nem tehetünk róla, hogy meg nem tudtunk állapotadni Kant jogállamánál sem, hanem kifeszített vitorlákkal evezünk a modern culturállam felé. Elfelejtettük ugyan kikérni a pápa áldását kitartó haladásunkhoz, de ez áldás nélkül is van annyi érdeme a liberalismusnak, hogy az emberiség vezetésére szent Péter kezéből kiragadhassa a kulcsokat, s egészen más fajta akol felé terelhesse nem a megnyirott birkákat, hanem az önérzettel meggyapjasodott polgárokat. Mégha elfogadjuk is Hobbes állítását, hogy az emberek természetöknél fogva czivakodók és a háboru a legtermészetesebb állapot, itt a földön van annyi érdeme a liberalis elveknek, hogy az elesett angyalok harcát az Isten ellen, a gigások rettenetes ostromát az ég ellen, megnemesítettük, s a létért való küzdelmet, melyet Darwin oly tiszteletreméltó tudományos apparatussal fejt ki, a jog és culturállam összes szelidítő tényezőivel korlátozni és a törvények közt tartani segítettünk.

A conservativ iskola hosszas fejtörés után sem tudott Bodin és Hobbes állításainak ellensúlyozására és a létküzdelmek csillapítására más vesztegzárt emelni az egyeduralkodó absolut hatalmánál, a liberalis iskola ellenben a nyers erő létharcát levezeté a közjólétért való küzdelem elvére és ezzel egy csapásra nemesebb irányt adott a küzdelemnek. Maga ez elv megbecsülhetetlen, mert a „bellum omnia contra omnes“ önző harcának elejét veszi, élet pedig megtompítja.

Ez elvnek köszönhető, hogy alkotmányos államokban oly polgárok nevelkedtek, kik magánérdekeiket és saját hasznukat feltétlenül alárendelték a köznek, és sokszor nem egyébért mint egy ideális értékü elvért, — teszem föl a szabadság, — kényelmökkel és vagyonukkal életüket áldozták. Csak ez elv teszi megérthetővé, hogy a nemesi rend számos vértanút szolgáltatott azon ügynek, melynek győzedelmeskedése előjogaikat eltörléssel, létforrásaikat bedugulással fenyegette.

A közjó előmozdításának elve ugy szólván sarkaiból forgatá ki Hobbes tanainak következtetéseit. Mert míg egy részt a létküzdelem megszűnt az államon belől irigy és gonosz végleteiben jelentkezni, más részt halálos csapást mért a conservatív irányra, mely a czivódás és háboru elvéből indul ki, midőn a köz rovására folyt belküzdelen jogosultsága és terjedelme ellen, az egyedurnál hatalmasabb tiltóeszközt nem akar elismerni. Nagyon természetes ennél fogva, hogy conservatív elvek mellett az osztályok önző érdekei minden rendelkezésökre álló eszközökkel megkísértik, hogy az a köz ne lehessen más, mint ők, s az a létharcz ne dőlhessen el más, mint az ő hasznukra. Látnuk is, hogy a conservatív korszakok, osztályok és államok nem tesznek semmit az általános jólét érdekében, s mindig a szabadelvű korszaknak, társadalomnak és államnak kell nagyobb lendületet adni az általános jólétnek. Előttünk a példa, hogy Magyarországon a szabadelvűség mozgalmái alatt rakták le önkénytes áldozatokkal a legvirágzóbb tudományos intézeteket és az anyagi előhaladás tényezőit; míg az ó-conservatív irány „virág“-korában a „külföld magyarjai“ balletánczosnékra fecsérelték el vagyonukat, itthon azalatt parlagon hevert minden és kiveszendőben volt még az árva magyar nyelv is. Előttünk a példa legujabban, hogy a conservatív irány 67-iki grassálása óta egy népszínházat nem bírnak közadakozásból felállítani, mert akik áldoznak szabadelvű ösztöneiknél fogva a nemzeti közügynek, csak filléreket áldozhatnak, a kik pedig bírnának áldozni többet, azok most nagyon is conservativek arra, hogy áldozzanak és nagyon is conservativek arra, hogy maguk is a köztől

követeljenek, gyakran annak megkárosítására üzérkedjenek. Ott továbbá a példa Amerikában, hol a legtöbb és nagyszerűbbnél nagyszerűbb intézetek a polgárok áldozatkészségének, a szabadelvűség vérében levő közpolgári erényeknek köszönhetik létüket. Melyik állam mutat fel Európában oly polgárt, ki Peabody nyomdokait vagyonának arányában követné. Angliában akadunk csak nagyobb áldozatkészségre, a „noblesse oblige“ helyes irányu értelmezésére, ami ismét jele, hogy a szabadelvűség áramlatával együtt jár a létküzdelemnek a közjólét felé gravitáló iránya.

Pogányul kurta politika az emberek természetének rossz oldalaira építeni az államrendet, a létező vagy iskolázandó jó oldalakat pedig számításon kívül hagyni. Hobbes államrendje mellett az ember rossz marad akarata ellenére is. Kant jog állama mellett megnemesül akarata ellenére is. Ha az állatvilágból meriteném hasonlataimat, mint a conservatív írók tenni szokták a hangyaszombék, méliköpü és egy csomó vad állapotban élő állat-csorda rendszerökre kedvező tanulmányozásával, azt mondanám, hogy az ember az állami életben hasonlít az ebhez, melynek természeti hűsége és háziassága elvész ha lánczon tartják és marakodó lesz még saját gazdája és környezete irányában is, nem szükséges, hogy ingerkedjenek vele. A sivatag oroszlána megelégszik a rendes létfenntartási eszközökkel erejének és szabadságának ösztönszerű érzetében, az onkának vérengzése ellenben tulhág a létfenntartás szükségén, csak alkalom legyen rá. A szolgaságban tartott és az alkotmányos háziasság közt nevelt polgár közt, a liberalis népuralom oroszlána és a conservatív egyeduralom onkája közt e hasonlat találóbb képet nyújt, mint a conservatív államrendszereknek az emberiség bölcsőkorára emlékeztető hasonlatai az állatvilágból.

Akármelyik elméletet vegyük az állam céljáról oda jutunk vele, hogy a conservatív megállapodás mellett képtelenség a létezőnél tovább menni és csakis a szabadelvű haladás mellett lehetséges megközelítése, ha emberileg lehetetlen is megvalósítása.

Vegyük például azt, mely az erkölcsi törvények uralmának valóítását tűzi ki az állam céljául. Lehetséges-e a létező vagy létezett társadalmi és állami viszonyok conser-

válása mellett föltenni, hogy a célhoz közelébb jutunk. Nem természetes-e, hogy attól elmaradunk, mert csak az megy, ki haladás a csiga sem juthat zöld ágra, ha házikójában megvonulva várja, hogy a szél feléje röptsen egy fiatal hajtást. Menni kell annak is, természetéhez és a nagy teherhez képest lehető sebességgel, ha célhoz akar jutni. Csak a szabadelvű haladás képes biztosítani és megközelíteni az erkölcsi törvények uralmát, mert ez nem elégszik meg a létezővel, hanem tökéletesíti fokról fokra. Egyedül neki köszönhető, hogy az erkölcsi törvények uralmának legfőbb elvét a felebaráti szeretet, a törvény előtti egyenlőség, vallási türelem és szabad vallásgyakorlat által megközelíteni igyekezett, az önző magánérdekek helyébe, az emberiség nagy érdekeit helyezte.

Vegyük azon elméletet, mely a közjólét megalapításában vallja az állam célját. Ugyan, ki oly vak és hazug, hogy tagadná a személyes általános jólét emelkedését, még a gyáriparral járó visszaállások mellett is. Csak a vasutak által elért és a legalsóbb néposztály által is élvezett kényelmet, a sokféle jótékony intézet által nyújtott előnyöket, az állami közmunkák által nyújtott időszakos segélyeket, népkonyhákat, a számtalan nagy és kis törvényhozási és kormányzási intézkedéseket kell szemügyre venni, hogy meggyőződjék a siket és vak elfogultság is, mennyire képtelen dolog Malthus Robert népszaporodási számításainak alaposága óta, conserváló bölcseséggel kielégíteni a munkás kezek igényeit. Hiába vonulnak a fegyveres rend oltalma megéideáikkal a conservatív urak, a nagy munkáskérdés problémái elől, semmiféle conservatív megállapodás és szervezés nem szolgáltathat ennek kísértete ellen villámhárítót, meg kell azt előbb-utóbb oldani gyökeresen, másképp egy nem várt pillanatban meg fogja oldani önmagát, még pedig félős, hogy nem a legkellemesebb módon. Szemmel látható máris, hogy a megoldás kopogtat az ajtókon és mindenütt lakatokkal, rekeszekkel zárkoznak előle az államférfiak. Socialis, communista utópiák falrafestésével riasztgatják a gondolkodó liberalismust is, ha fölveti e kérdést és komolyabban foglalkozik hogyan lehessen megoldani, mielőtt pusztítóvá válnék a napi rendről leszorított és akétségbeesés felé taszított természete.

Vegyük az elméletet, mely a jogvédelemben és vagyonbátorságban keresi az állam céljait. Ugyan, hol állana ma a jogvédelem, ha maga a jog nem törvényen, hanem csak egy ember akarátán alapszik és hol a vagyonbátorság, ha a tulajdon fogalma megállapodik a hűbérviszonyoknál. A középkor conservatív ideái mellett az ország az uralkodó kizárólagos tulajdona volt. Tetszése szerint darabolható, elidegeníthető, zálogosítható azt el a XVI szepesi város módjára, vagy kétes érdemek jutalmául osztogathatá hiveinek, míg most a liberalis eszmék felfülkerekedése folytán az államvagyon közös tulajdon, s csak közczélokra fordítható, s még a fejedelem személyének törvénybe ígatott szentsége és sérthetetlensége sem indokolhatja a kiváltságot, hogy magánvagyonra más eljárás alá essék, mint a többi magántulajdon.

Vegyük az elméletet, mely szerint az állam önmagában cél; vagy azt a másikat, mely szerint az államélet célja az emberek szövetkezése által érni el mindazt, mit egyesek maguk erejével nem volnának képesek. Egyikben úgy, mint a másokban csak a haladás viheti előbbre, céljai felé az államot, a conservativismus pedig csak középkori szakadozotttságot, célnélküliséget és az államczélokak osztályok érdekeivé való aljasítását képes létrehozni. Mivész, tudomány, népoktatás és közgazdaság terén a szabadelvű eszmék honosíták meg a szövetkezés előnyeit és a szabadelvű haladás volt az, mely a nagy közczélok elérésébe szálanként szövő be az egyesek munkásságát. A conservatív eszmeáramlat a közczélokak egy ember érdekeivel, vagy a hatalom viselőinek szeszélyével hozta szoros kapcsolatba mindenkor, a liberalis törekvés elvonta azt az egyestől, el az osztályoktól, és az egész fogalmával azonosítá; így vált aztán csak lehetővé az államnak, mint önczélnak, a fejlődés azon magaslatára jutni, melyen az újabbkori államokat működni látjuk.

Nem szükséges egyébiránt, hogy az állami életnél állapodjunk meg a szabadelvű haladás jótéteményeinek feltüntetésében. Átcsaphatunk bármely ágára a társadalmi együttlétnek. A legbigótabb pap sem tagadhatná meg, hogy nap-

jainkban a nagy tömeg részéről a vallásosság bensőbb, mint volt akkor, midőn senki sem tudta „melyik órában viszik a legfőbb inquisitio elé.“ S azt hiszem a keresztény jellemű egyház igazi apostola csak örülhet, ha nem a borzalom, hanem az átkat kergeti nyáját a templomokba társalkodni az égiekkel.

A társadalmi érintkezésről sem állíthatja józan fejű ember, hogy nem általánosabb és simább, mint volt bár mikor. A mi még az aristocrata gögü, jóllehet szellemére és tevékenységére nézve szabadelvű Széchenyinél megjárta, nincs többé rendén senkinél, akár hány bogot hajtson koronája. Egy Széchenyi a hozzá tudományos szomszjából közeledő írónak felajánlhat inasi bérurahát, mint egykor a francia Chattertonnak fenkölt szellemű pártfogója, most alig akadna rá vállalkozó a főuri titánok közt is. A betyáros henczegésen, a nemesi hetyeségen, a mágnási dölyfön igen sokat köszörült a szabadelvű eszmeáramlat. A közönséges illem szabályait társadalmi és vagyoni különbség nélkül tartozik respectálni sok ember, kinek azelőtt a szeszély szabta meg tetteit.

Eltűntek azon kedves napok is, midőn a hatalmaskodásnál az emberszám tekintetbe nem jött, hanem csak a rang és állás szabta meg, kinek mit és ki ellen mennyit szabad elkövetni. A vérdíjak mérve, a büntetések különfélesége elenyészett és a fej legalább törvény és igazság szerint ma fej marad, akárkinek nyakszirtjén hasítsák ketté.

A családi élet magányába is behatolt a szabadelvűség olvasztó ereje, s míg a kereszténység kimondá „a férj legyen ura az ő nejének,“ s egyuttal megneemesíté a házassági kötelekeket, a szabadelvűség tovább ment, s a magyar ősi nőtiszteletnek megfelelőleg mondá ki: a nő legyen felelősége férjének azaz jogainak és terheinek felében osztályrészesévé. Ritka most már oly durva lelkű családfő a pórok közt is, mint volt I. Frigyes Vilmos király saját gyermekei iránt, vagy a minő volt nálunk Wesselényi szilaj nevelési rendszere a később elsőrendű szabadság bajnokká vált Wesselényi Miklós iránt. Melyik fejedelem is szoktatná ma gyermekeit és népét mankójával a leczkére és szeretetre,

és melyik főur indulatossága nevelné bottal a gyermeket, mert két szót „nem tudom és félek“ ki mert ejteni. Minden szócsifrázat és képletes salang nélkül áll az, hogy a paloták és kunyhók erkölceit megszelidíté a szabadelvűség humanisticus áramlata, ur és szolga, gróf és paraszt között emberiesebb mondhatni szívélyesebb a modor, mint volt hajdanában a király és első ministere közt, kit szobájából felséges kezeivel pálcázott el.

Nem mutathatnak föl egyetlenegy zugot sem az állami és társadalmi élet óriás rétegeiben, a hová a szabadelvű felvilágosodás sugarai be ne hatottak volna olvasztani a kemény erkölcsöket, melegíteni a sivár lelkületet. Oly érdeme ez a liberalismusnak, mely az emberek szívébe írva és teteteibe szívárogyva, az irigység foga sem árthat többé neki.

Conservativismus és liberalismus Magyarországon.

I.

„Közvéleménynyé semmi sem válik, még egy pillanatra sem, mit hosszú évsor elő nem készített.“

Az évek hosszú sora készítette elő Magyarországon a közjogi pártalakulást, mely különböző nevek alatt fenállott mindig, de a melynek alapelvei a conservativismusra és liberalismusra voltak visszavezethetők.

Szabadelvű áramlat Magyarországon mindig egy volt az állami önállóság és koreszmék keresztülvitelének törekvéseivel; conservatív áramlat mindig egy volt a létező államiság és az ósdi eszmék védelmével. Tisztán elvi a pártalakulás nem volt soha, mert nem lehetett. Tisztán elvi nem lehet most sem, mert nincsenek meg hozzá a kellő előzmények és föltételek.

Magyarország mindjárt államalkotásával azon kényszerhelyzetbe jött, hogy a belső consolidatió kérdéseit össze kellett kapcsolnia a külfelé való megerősödés kérdésével. Let és alkotmányküzdelen kívül, még arról is kellett gondolkodnia, hogy a kortól el ne maradjon. Óriás feladat volt ez, s csak oly politikai érzék és oly nemzeti öntudat oldhatta meg, egy ezredévnek mind kényesebbé vált viszonyai közt, mint ősünké.

Valami meglepő is az a finom tapintat, melyet a koreszmék iránt tanusítanak, de úgy, hogy más oldalról ne veszélyeztessék a nemzet legfőbb törekvéseit. E tapintat legfinomabbul domborodik ki Magyarország „huszonöt éves“ történelmének politikai mozzanataiban. A 19-ik század uralkodó

eszméit, melyek a levegőben voltak és a fuvalom magként szóra szét a föld egyik sarkától a másikig, hazánkban értik meg legjobban, s nemcsak megértik, de a mi másutt csak eszmény a közjogi küzdelmek mellett, nálunk rögtön valová lesz: megalakul a liberalis párt, szemben a conservativ, helyesebben ó-conservativ párttal. A politikai inspiratio szerencsés szüleménye lesz, hogy az alkotmánynak modernebb alapokra fektetése körül kifejtett közjogi harc a szabadelvűség kérdéseivel összeforrasztatik, szemben az ó-conservativ párttal, mely makacsul ragaszkodik a régihez, s nem akar haladást sem az állami önállóság közjogi, sem a belső consolidatio elvi kérdései körül.

Kifogást e pártalakulás ellen még a legszörszálhasogatóbb doktrinarismus sem hozhat fel, oly valami természetes, oly valami egészséges volt, minden irányban. Tulajdonkép, ha volt baj és visszasság e pártalakulás mellett, azt a conservativ merevség okozá, mely gyakran feledé mivel tartozik a nemzetnek, sőt feledé olykor azt is, hogy a fenálló alkotmány megvédése neki szüntén kötelessége, ha tulzottaknak és veszélyeseknek is tartja a kiterjesztésére irányzott szabadelvű törekvéseket. Természetellenessé és egészségtelenné csak akkor vált conservativ oldalról a pártalakulás, midőn a reactióval azonosítá magát, s az angol udvari, a francia royalista pártok módjára segédkezet nyújtott az alkotmány biztosítékainak leverésére, a létező alkotmány meggyöngítésére.

Ha legujabb háromezázados történelmünk nem oly unalmas, mint kívánatos volna, hogy Montesquieu szerint, a boldog népek közé tartozzunk; ha nemzeti főtörekvéseink nem végződtek be a győzelem oly állandóságot biztosító művében, mely ezentulra feleslegessé tette volna szabadelvű pártnak a közjogi küzdelmet: ez egyenesen a conservativek büne. Azon conservativismusé, mely formalis harcot vivott Magyarország legszentebb ügye ellen, s nem riadt vissza néha napján a hazaárulástól sem.

Alkotmányon kívül soha sem helyezte magát a szabadelvű párt Magyarországon, míg a reactióval szövetekezett conservativ férfiak, magát az alkotmányt nem vonták két-

ségbe. A haladás természetességének, a fejlődés biztosságának igen egészséges tényezője volt mindenkor a közjogi küzdelmet a koreszmék küzdelmével együtt vívó szabadelvű párt, de nem volt tényezője az ó-conservatívek pártja, mely kiforrni sem engedé a küzdelmet, s kész volt a fenállott áldozatul dobni, csakhogy a nemzet jogos törekvései alkotmányos uton győzelemre ne vergődhessenek, s ha minden áskálódás, huzavona és gonoszság ellenére felvergődtek, hogy alkotmányosan meg ne szilárdulhassanak.

Az idők folyamán mindannyiszor conservatívek segítették kerékbe törni az elvet, hogy a nemzet önrendelkezési jogánál fogva alkotmányosuton változtathat és fejlesztheti alkotmányát, valahányszor a nemzeti öntudat törvényes gátakat igyekezett vetni a medréből kicsapongó kormány-önkénynek.

A létező jót fentartani ismeretlen fogalom volt a mi conservatívaink előtt, annál kevésbé gondoltak a tisztultabb conservatív álláspontra: a létező jó s z e r v e z é s é r e. Mikor Dessewtyivel és Széchenyivel az élükön nemesebb irányt is vett törekvésük, az ellenirányban, mely a szabadelvűség zászlója alatt létező jót az államélet minden fokán növelni kívánta, nem akartak egyebet látni forradalmi törekvésnél, s tagadták még jogosultságát is annak, hogy a nemzet haladó készsége javíthat a közjogi helyzeten. Pedig ha az angol torrie lebeg szemeik előtt, okvetlenül meg kell vala engedniök, hogy a többség a neki nem tetsző törvényeket megváltoztathatja, vonatkozzanak azok akár az alapjogokra, akár a királyi felségjog kiváltságaira.

Más és más név alatt, más és más zászló alatt, a Habsburg ház uralkodásának kezdete óta, folyvást ugyanazon feltevésekből indul ki és ugyanazon fegyverekkel küzd a conservatívismus a szabadelvűség törekvései ellen. Labancz, ó-conservatív, pecsovich, vagy deákpárti legyen a neve, a véres szabadság-küzdelmek folytán sem tanul, hanem újra és újra sérthetetlennek hirdeti az alapot, melyet conservatívismusa fentartani ohajt. Már pedig abból, hogy valamely párt bizonyos törvényeket és bizonyos közjogi helyzetet fentartani kíván, következhetik ugyan, hogy minden alkotmányos eszközt igénybe vesz saját álláspontjának biztosítása végett: de nem

következik az, hogy az ellenkező szempontból kiinduló reformtörekvést az alkotmányon kívül helyezze és megtagadja a jogosultságot azok békés érvényesítésére.

Számtalan szerencsétlenség származott hazánkra ez alkotmányellenes conservatív álláspontból. S bizonyára sem a nemzeti törekvésekkel azonosított vallásháborúkra, sem az alkotmány védelmére támasztott forradalmakra nincs szükség, ha az idegen érdekek biztosítása végett működő reactio Magyarországon nem talál pártot, mely saját merev álláspontjából mindig ellenszegült a haladásnak.

Elvetemült, az önkény zsoldosává szegődött párt szokása csak a nemzet többségének akaratát magára kötelezőnek nem tartani, s ha ez akarat érvényesült, annak fegyveres leküzdését a maga részéről is előmozdítani. Nálunk megtörtént igen sokszor, hogy a conservatív pártok e szerepre engedték felhasználni nevüket. Több is történt annál, volt eset rá, hogy idegen hadseregeket vezettek a nemzet többségének és az ez által alkotmányos uton kivivott önállóság lesujtására.

Igazságtalan volna azt mondani, hogy a hazaárulás e legocsmányabb nemét az összes conservatívek magukévá tették. De nem egyeznék meg viszont a valósággal, ha a conservatív álláspont ez elfajulását, egészen lerovnók a conservatívekről, kiknek törekvése a hazafiasságban nem tudott fölemelkedni a nemzet intetőiéhez és az alkotmányos élet követelményeihez. Elkülönözve törekvését a nemzet vágyaitól, azonosítá céljait azokkal, kik a „halált“ irták ki Magyarországra, sigy a mi politikailag csak hiba volt, míg kenyértörésre nem került a sor, bűnné vált, mikor a „veszsen“ szót karddal kezdték vézni a nép hátára.

A szabadelvű párt azért tűnik fel előnyösebben a conservatív fölött, mert erőfejtései mindenkor az alkotmány és törvény színvonalán állanak, s még tulzásaiban sem vetemedik hazaárulásra soha. A nemzet ideáihoz, a nemzet érdekeihez szabja törekvéseit; céljaiban az ország jóléte és önállósága lebeg szemé előtt, nem a létező hatalom, nem bizonyos osztályok különváló érdekei, mint a conservatívek előtt. Hibáikért el lehet őket itélni, de törekvéseikért soha. A conservatíveket ellenben nemcsak hibáikért lehet elítélni, hanem bűneikért is, melyeket tömegesen követtek el, sőt

törekvéseikért is, melyeknek ritkán volt hazafias alapja és alkotmányos célja.

Végig lapozva történetünkön, alig találunk egy mozzanatot, melyért a conservatívek a nemzet hálijára érdemek volnának. Van azonban igen sok mozzanat, melyért egyenesen a szabadelvűséget illeti a dicsőség. Legmeglepőbb, miután más államok politikai és alkotmányos küzdelmeiben hasonlóan nincs nyoma, hogy kizárólag a szabadelvű iránynak és a szabadelvűek erő kifejtéseinek köszönheti Magyarország létét, államiságát, alkotmányát, fejlődését. A conservatíveknek úgy szolván alig van több érdemök, minthogy a szabadelvűség által ébren tartott nemzeti közvélemény és nemzeti kitartás gyümölcseire ráadták az áldást, hogy élvezhessék azoknak zamatját.

A nemzet legkiválóbb harczosait, a leglángolóbb hazaszeretet, a szabadság és önállóság táborában találjuk fel. Onnan merithet az ifju lelkesedést, a férfi kitartást, a szabadelvű eszmék hive meggyőződést. Mihelyt e tábor megfogy, vagy szétverik, a nemzetie szomorú napok virradnak. Felszínre jut a nemzet salakja és rá nyomja pizsokját a közügyek minden ágára, gunyt űz az ország legmagasztosabb elveiből, kijátszva a haladó kor követelményeit. A szatmári béke és kiegyezés után támadt két korszaknak csaknem a legkisebb részletkéig azonos romlottsága, a legkétségteleenebb conservatív symptomák bélyegét viseli magán. A nemzeti ébredés korszaka a Rákóczi-mozgalmak és a nemzeti ébredés korszaka az 1818-iki szabadságharcz előtt, szintén sok közös vonással birnak és egész fenségükben mutatják a nagy korok nagy embereit, szemben a mostanihoz hasonló kiskoruság intrigáló közéletével, és tehetetlen alakjaival.

Sem a szatmári békekötés, sem az új kiegyezés nem sikerül és nem adhat a nemzetnek még akkora államiságot és akkora önkormányzatot sem, mint tényleg adott, ha a Magyarország szabadságáért küzdőkben ép oly hamis lélek, oly hazafiatlan közöny, vagy oly hazaáruló tevékenység uralkodik, mint azokban, kik maradó álláspontjukból halálra nyilazták legfontosabb nemzeti érdekeinket.

Valóban sok elszántság kellett ahoz minden időben és

kell maiglan is, hogy valaki rászánja magát a nemzet haladó ügyét felkarolni. Az a legkisebb, hogy üldözött vaddá lesz a hatalom részéről, kire gunyos vigyorgással tekint le az udvar és kormány körül sütkérezők „kenyérmezei“ legiója : sokkal boszantóbb ennél, hogy ép a legönzetlenebb hazafiság részesül a szerencsében, mint hazavesztő, forradalmár, trónáruló, és felségsértő, szerepelni a nép előtt, szemben azokkal, kik honmentőül, a loyális és opportunitás keresztvitézeiül mutatják be magukat, hogy aztán saját kezökkel halmozzák össze a forradalom anyagait, ássák alá a trón iránti bizalmat, veszítsék el a hazát.

Kezdetől óta ily emberek ártottak a nemzet ügyének legtöbbet. Nem hiányoztak ezek soha. Háttérbe szorították őket az események, a nemzet öntudatos tevékenysége, de mint a hollók ott károgtak körülötte, a conservatív lelkület legaljasabb modorában, halotti zsolozsmákat. Midőn pedig elbukott a nemzet és tetemek jelezék az utat, hol a nép becsületes java életét áldozá hitéért és meggyőződésért, ismét ott voltak a hollók, mintegy lakmározni a vérből és husból, melynek rothadó bűze hivatalokhoz, kitüntetéshez, grófi ranghoz juttatá a nemzet bélpoklosait.

Magyarországnak rég nem volna „se hire, se hamva,“ mint őseink szokták mondani a harcban nyomtalanul elveszett honfi társaikról, ha a „honmentők“ szemenszedett népségétől függ élete és jövője. Hisz a „honmentők“ műve mindig azzal kezdődött, hogy előljék a nemzetben a hagyományaihoz való ragaszkodást, s oly kérdésekre tereljék a közvélemény figyelmét, melyek sem a honboldogítással, sem a honszilárditással nincsenek összeköttetésben. A szatmári béke után és 1867 óta lelkenedező önhittséggel szállnak sikra a nemzeti törekvéseknek legkisebb nesze ellen, mintha legalább is egy új ezredévre biztosították volna az ország fenállását és legalább kétezredévre annak jólétét.

Ugyanazon conservatív örök, és ugyanazon harczmodor vergődik felül vérig boszantani, s a kétségbeesésig taszítani nemzetünk soha ki nem halt szabadságérzetét.

Európa népei a római birodalom megdőlése és a népvándorlás csapásai alatt pályába kerültek, midőn a magyar

honalkotók kész alkotmánynyal, s mi legfőbb, oly szabadság-érzettel vetették meg Magyarország államiságának alapját, melyhez hozzáfoghatót nem bir felmutatni egy nép sem. Maga a vérszerződés az öntudatosabb és a tudomány által kifejlesztett modern szabadelvűségnek is kiállja kritikáját azon alkotmányos határozatok és azon szabad szellem tekintetében, melyek velejét és izmait képezik alkotmányunk ősananyagának. Sokkal több joggal mondhatjuk mi el őseinkről, mint elmondta egy német történetíró a germanokról, hogy elődeik nem ismerték az abszolút uralkodást.

Bámulatos politikai érzékre mutat őseinknél az is, hogy a haladó ösztönt melyet vérükbe oltott a szabadságszeretet, a legrégibb időktől kezdve a legujabbig, nem általánosítják, hanem nemzetivé avatják a legkisebb részletekig. A szabad szellem által sugalt legrégibb intézményeink, a fejlettebb szabadelvűség által sugalt újabb 1848-iki törvényhozás, keletkezésének indító okaira nézve, le van vezetve a nemzeti érzületig. A koreszméket átszűrve, a nemzeti erőkhöz hozzámérve veszi át a nemzet, s nincs oly szabadelvű eszme, melyet cosmopoliticus általánossága és nem az ország megszilárdulását előmozdító nemzeti indokok hoztak volna be törvénykönyvünkbe. Meg kellett előbb győződnie a nemzetnek, hogy valamely koreszme az általános haladáson kívül biztosítja alkotmányát, fejleszti erejét: csak akkor barátkozott meg vele, de aztán e barátság oly heves volt, a mily szilárd a meggyőződés, hogy Magyarország új bástyát nyerhet általa az ellene folytatott küzdelmek meghiusítására.

A conservatív iránylat egészen ellenkezőleg, mint a szabadelvű, ritka kivételeket leszámítva, nem volt nemzeti, sőt gyakran vagy nagyon is blasírt kosmopolita volt, kész megalkudni Magyarország sorsa fölött, bármely tolakodó külföldi hatalommal; vagy annyira hazafiatlanul közönyös, hogy átengedi magát a legelső áramlatnak, mely a nemzet hagyományaival és érzelmeivel ellenkező szokásokat és intézkedéseket csempész közéletébe.

Nyomról nyomra kilehet mutatni alkotmányfejlődésünk és nemzeti válságaink történetéből a két iránynak hatását. Történelmünknek minden lapján meg van örökítve a sza-

badelvü irány küzdelme az idegen befolyások ellen, mely azonban soha sem jó az általános haladást és alkotmányos fejlődést biztosító eszmékkel ellenséges állásba, sőt felkapja és érvényesíti azokat saját hatáskörében mindig. Történelmünk minden lapjáról lerí továbbá a conservatív irány szövetsége a külről jövő vallási, államalakulási és társadalmi áramlatnak a nemzetek fejlődését és szabadságát veszélyeztető részével.

Monarchicus törekvések, pápai befolyás, német terjeszkedés, idegen dynastiák, absolut uralkodás, a rólunk nélkülünk kötött szerződések, csereberék és szövetségek, az országgyűlés, alkotmány, közvagyon ellen irányzott merényletek ellen, szakadatlan folytonossággal küzd a nemzet szabadelvü java. De mi haszna, mikor a nagy erőfeszítést igénylő harcban utóljára is a nemzet jobbait kiüldözik, a becsületes hazafiság kihál, megtörik vagy megunja a nehéz harcot, a kevésbé finnyás eszközökkel és több vagyoni kényelemmel küzdő conservatív tábor ellen. Előbb kipusztítják, családilag, vagyoniilag tönkrejuttatják a legönzetlenebb harczosokat sorainkban, s csak akkor áll a világ azok számára, kiket ígéret, önzés, hivatal és vagyoni előny visz a fegyveres erővel rendelkező idegen királyok, és a kámszás barátokkal rendelkező papi hatalom zsoldjába. A nemzet és szabadság ügyének legkitartóbb előharczosait nem várja egyéb a vagyonelkobzásnál, száműzésnél és akasztófánál: a nemzet és szabadság ellen harczoló intrikusokat és gazokat jutalom.

A meghasonlásnak legelső jelensége történelmünkben a királyság megalapításánál, a monarchia hatalmának kiterjesztésénél és a kereszténység megállapításánál kezdődik. Szent Istvánnak vallásos rajongása, melyet a külről importált papok rendszeres nevelés által oltanak keblébe, kihat egész államaakulásunkra és társadalmunkra. A szentek igen jól tudják a fondorlatokat szőni a gyanutlan Árpádház körül, midőn a családi dynastia hatalmi érdekeit szent kenettel avatják föl és még a szent házasság frigye által is gondoskodnak, hogy a szent kigyó ne hiányozzék egy feleség képeben, ki nagyon jól tud egyetérteni a papokkal és saját

családjával, a magyar nemzeti érdekek megtörésére. A vaticannak valóban sok oka lett volna canonisálni Gizelát, mert ez asszony a pápai és német befolyás biztosítására többet működött közre, mint a barátok és lovagok azon sáskahada, mely előzőnlé az udvart és Pétert tevé meg királynak, daczára, hogy az Árpádok vére még ki nem halt, s törvény szerint ezek valamelyikét illette volna a szabad királyválasztást élvező nemzet meghamisíthatlan akaratából a Sylvester-féle korona.

Történészeink, kik egyoldalulag vallási szempontokból vizsgálják a nemzet kebelében a szent király országlása alatt véghez ment nagy átalakulást: ki nem fogynak a dicséretkezőből, hogy felmagasztalják államférfiui talentumát. Rámutatnak a monarchicus és keresztény Európára, mely gyűlölettel tekint a betolakodott magyar fajra, s az általános nemzetközi helyzetből azt következtetik, hogy Magyarország fenállását e bölcs király eszélye által keresztülvitt nagy alkotmány és vallási reformoknak köszönhetjük. Politikai mély belátásnak tulajdonítják a tüzzel-vassal való erőlködést, melyet a nagy szent király kifejtett, hogy a keresztvizzel az európai civilisatio méhébe vezesse a nemzetet. Érdeméül sorolják fel, hogy vallási háboruk örve alatt, megtörte a törzsszerkezetet és a törzsfőnökök hatalmát. Megkoszorúzzák azon cselekedeteit is, melyek által megtöri az országgyűléseket, s a „bölcsebbek, idősebbek“ tanácsát állítja fel a királyi hatalom oldalán, az eddigi nemzet helyett.

Ennyi politikai bölcsesség és ennyi szent vallásosság mellett aztán nem csoda, ha lázadók, olygarchák czímét kapják azok, kik ez intézkedéseket megsokalták, s a királyi hatalom önkényes tulterjeszkedése ellen fölvettek a keztyűt. És mégis, hiába a koromrajz legvastag neme a Kopány vezérlete alatt kiindult mozgalom discreditálára, mert e táborban akkor a nemzet szabad gondolkozása lüktetett és a nemzeti erők tömörítésének nagy feladata harczolt az idegen eszmékkal, idegen czélokkal betolakodott barát és lovag invasio ellen.

Meglehet, hogy a dynasticus érdekeken kívül, István-

nak voltak messzehatóbb politikai tervei is: de életének alkonyán maga is meggyőződött, mily utvesztőn kereste azok elérését. Az összeesküvés, mely hálószerzőjéig tört fel és legendaszerű értelmezést nyert, a történelmet saját érdekeik kedvéért meghiusító papok által, észrevétetve a magyar Árpáddal, mily nagy hibákat követett el háza és nemzete ellen, a pápai udvar és a német ház hálójába belévesztett király. Ő megbocsátott az állítólag orgyilkolás céljából hozzáférköztetett embereknek, mert látta a feje fölé nőtt jelenségekből, hogy a „szent“ feleség háta mögött mily dolgokat követ el saját vérrokonai érdekében. Papok és szerencselovagok kezében az udvar, papi bérenczek és idegen jöttek mentek kezében a legfőbb hivatalok, csupa-merő zsoldosokból a hadsereg, előkészítve minden, hogy a meggyöngyült királynak türelmetlenül várt halála esetén a torkos Pétert helyezzék a honalkotó faj trónjára.

Többet is láthatott ennél a megtört király. Láthatta, hogy a nemzetet mennyire megfogyasztják, elgyöngítik az ellene folytatott vallásharcok és üldözések. Hanyatlása oly szembeszökő volt, hogy még az országgyűlések föllevenítése sem adhatott volna akkorra erőt a királynak az idegenek ellen, mint adott egykor elődeinek. A tanácsban „bölcsebbek és erősebbek“ gyanánt Gizella teremtményei vitték a vezérszót, a király senkire sem támaszkodhatott, cselszövő férfiak, feslett erkölcsű nők csatangoltak körülötte, a nemzet visszavonult java pedig átkozá. Istvánnak volt oka megbánni tetteit, kivált mikor látta a nyomoruság áldozata gyanánt, böjtölés és imádkozás között, elveszni fiát, kinek halálát a nevelés lassu mérgében csepegtették szívébe. Mélakórban, testileg és lelkileg megtörve halt meg, kinek szentségéhez és bölcsességéhez hiányzott a nemzeti inspiration.

Bizonyára, ha a szokottnál kevesebb vallásos elfogultsággal ítélnék meg e kort: nemzeti gyengülésünket a magyar faj ellen folytatott irtóháboruban kell felfedezniök. Attól a percztől válik kéteessé nemzetiségünk feumaradása, attól a percztől kezdve viv örökös létharczat a nemzeti-ségét fölemésztő mindenféle befolyás ellen.

Nincs könnyebb, mint a történetekre rámondani az ament, s nincs felületesebb, mint a történetből levonni, hogy ha ez meg ez, ily alakokat nem ölt, Magyarország fel nem állhat az ellene agyarkodó külbefolyás ellenében. Persze a történészek e faja érzi, hogy az ellenkezőt bebizonyítani nehézséggel jár, miután, azt a miniegnemtörtént, bizonyosságul felhozni riskirt dolog. S ám tessék nekik a civilisatio és kereszténység szempontjából bármennyit rágódni állításaik hitelé mellett, két tényt nem hazudhatnak le: egyik, hogy szent István erőszakos keresztelése fogyasztá és gyöngíté a magyar elemet; másik, hogy intézkedései és változtatásai egyenes visszaesést képeznek a szövetségi alkotmányról.

A viláért sem akarok annyira szörszálhasogató lenni, hogy azon kezdjem szent István kereszteléseinek bírálatát, miszerint neki egyáltalán nem volt joga fegyverrel keresztviz alá hajtani egy szabad nemzetet, melynek ő törvényes szerződés szerint nem volt egyebe, mint primus inter pares. Azt sem feszegetem, mennyiben fért össze a kereszténység szellemével és mennyiben a lelkiismeretszabadsággal a birka-gyűjtés e módja. Egyszerűen csak arra szorítkozom, hogy utalok a történetírókra, kik a magyar monothéismust, felvilágosodást és türelmet olybá tüntették föl, mely a keresztény vallás tanaihoz közel állt és azzal könnyen megbarátkozott. S az bizonyos, hogy a nemzet tösgyökeresebb része idők folytán, sőt napjainkban sem vádolható bigoteriával, vallási türelmetlenséggel. Akkor sem talált volna hevesebb ellenzésre az új vallás, ha oly körülményekkel nem hozzák kapcsolatba, melyektől vissza kellett borzadnia a nemzet nagy részének. Alkotmányát, szabadságát méltán féltette a nemzet, mikor a tömeges bevándorlás révén, szokásait megvetették, törvényeit kiforgatták. Látva az élődi barát és lovaghadat, fejedelmi auspicium alatt paczkázni a legliszteletrémeltőbb hagyományok fölött: önkényt azon meggyőződésre kellett jutnia, hogy ez eljárás vést hoz uralkodására.

Az események igazolták az aggodalmak helyességét. A szent István alatt vérszemet kapott „uralkodó“ egyház át-

alakítá leglényegesebb intézményeinket, szötte a fondorlatokat, s a mi legnagyobb bűne, nyelvünket leszorítá a közélet teréről. A latinismus gyökerei lenyultak korunkig, uralták a politikát, törvényhozást és társadalmat. Hazai nyelvünk soha sem szenved a germanismus részéről oly csapásokat, soha sem szorítják annyira háttérbe a nemzetiségi mozgalmak, ha az egyház hirtelen és tulzott hatalomra nem vergődik, mielőtt a közvélemény szabadsága készíti elő neki az utat. Ma egy nyelvérc nézve egységes nemzet adhat irányt politikájának és nem egy nemzetiségekkel küzdő és szent István óta a szomszéd érdekek által tespedésre kényszerített szegény megtört nemzet.

Lenyul napjainkig ama hátrány, melyet István „politikai belátása“ rohamos és erőszakos ujitásaival megteremtett. Az általa jelenetezett vérkeresztelést megéreztük folyvást. Érvágás volt az, mely igen használható tiszta magyar vértől fosztá meg a nemzetet, s a kereszténység valódi felvételét és terjedését is megakadályozá a törzsmagyaroknál hosszú időre.

Sokkal könnyebben terjed el a kényszer alkalmazása nélkül a kereszténység, sokkal jobban hozzá simul az európai civilizatio elfogadható részéhez a nemzet, ha szabadon engedik követni lelkiismeretét. Mihelyt a viszonyok hatalmasa győzi meg őseinket egytől-egyig a kereszténység fölvételének szükségéről: ép oly készséggel sietnek megtisztulni a pogány erkölcsök és szokásokból, mint félrevetették a római ígát, midőn a protestantismusban szabadságuk erejét fedezték föl. Ritka nép fogadta oly bensőleg a protestantismust, mint ép a magyar, mely a római egyház szolgálban az osztrák hatalom hóhérait szemlélte nem egy ízben. Történelmünk e századai tanuskodnak, mily kevéssé akarja alárendelni nemzetünk nemzeti érzelmeit vallásos érzelmeinek. Kevés kivétellel az egész ország kilépett a római egyház kebeléből, s még azok is, kik kötelei közt maradtak, együtt küzdöttek a protestans vallásháboruban protestans véreikkel az elnyomás ellen, miután érezték, hogy a küzdelem kimenetelétől nemcsak a protestantismus fenmaradása, hanem Magyarország létele is függ.

A lelkiismeret-szabadság így azok evangéliuma is lett, kik különben az „egyedül üdvözítő“ egyházhoz tartoztak és saját hitök gyakorlatára nézve üldözéstől nem tarthattak. Mi másra mutat ez, mint a szabadság oly általánosságára, mely maga részéről nem akar kedvezményt, ha sértve látja mások jogait.

A bécsi és linczi békekötések által Magyarország államiságát biztosították azok, kiket a lelkiismeret-szabadság zászlója a protestantismus védelmére egyesített.

Pázmány hódításait kevésbé köszönheté ékesszólásának, mint azon tapintatának, hogy magyar irányba igyekezett terelni a katholicismus egész működését. Fölülről jövő igéretetek, ügyes biztatgatás, magyaros szellem voltak kísérői Pázmány térítéseinek. Főpapjaink közül utóbb is csak a Széchenyi Pál kalocsai érsekhez hasonlóknak politikai érzéke volt képes megmenteni a katholicismus ügyét Magyarországon. Magukévá kellett tenniök a nemzet törekvéseit, Bécs felé csak úgy, mint Róma irányában a magyar egyház függetlenségét és a magyar nemzet jogait megvédeni. Nemzeti egyházat alapítani nem egy főpap agyában fogamzott meg a tapasztalat folytán, hogy az ország népe idegenkedik az idegen befolyástól, és szakított Romával nem egyszer.

Megkísértették a pápák, hatalmuk fénykorában, többször egyházi hűbér gyanánt, közvetlen intézkedéseik alá vonni Magyarországot. Hajótörést szenvedett azonban minden törekvésük a magyar nemzet szabadságszereteten. A királycsináló conservatív jó urak végig futkozták az udvarokat, hogy felajánlhassák szent István koronáját kegyekért és jószágokért egyes jelölteknek. S e jó urak bizony nem sokat törődtek mi lesz a nemzetből, ha lemond szabadságáról és kiváltságairól bármely királyi báb, vagy valami vaticani félisten kedvéért, de a nemzet szabadgondolkodásu része, nem volt sem oly gonosz, sem oly bigót, hogy csak Róbert Károlyt is királyává ismerte volna afféle követelések jogosultságának beismerésével, minőket Gentilis bibornok jónak látott a kuria nevében feltállalni. Szerencséje, hogy ép bőrrel menekülhetett meg a nemzeti felháborodás elől, nem

hogy helyesléssel találkoztak volna fejtegetései, melyeket a hazája ellen fondorkodó rész elhallgatott. szívesen, csakhogy élvezhesse mentől előbb kegyét a beportált királynak.

A protestantismus és katholicismus ügye nálunk soha sem jelentkezett tisztán vallásos elemében, mindig át kellett azt előbb szűrni a magyar nemzetet foglalkoztató politikai eszméken, csak akkor foglalhatott helyet országunkban, mint kitünőleg nemzeti vallás. A két szemben álló vallás legbuzgóbb apostolai nem annyira a hit titkaira, vagy a reformálás lelkiismereti szükségére építették térítgetéseiket, mint azon politikai előnyökre, melyek az egy vallásu nemzetre a vakbuzgó katolikus Habsburg ház, vagy az egy vallásu nemzetre a protestans hatalmak által biztosítandó önállás tekintetében háramolhatnék. És e tekintetben annyira politikává lett maga a vallás is, hogy a két egyház elsőrendű harczosai készek voltak engedni vallásuk rovására, ha engedékenységeknek politikai hasznát látták.

Bethlen Gábor és Pázmány Péter e két különböző irányu férfiú adta legtöbb bizonyítékát vallásossága mellett nemzeti érzelmeinek. Amaz kész engedményeket tenni a katholicismusnak, sőt végső esetben maga is azzá lenni, megfelelő politikai előnyökért. Pázmány Péter pedig szívében, mint magyar főpap jobban gyűlöli a keresztény császárt, mint a pogány törököt, kitől a nemzet szorultságban támogatást kérhet. „Átkozott ember volna, ki titeket arra készítetne — mondja Kemény Jánosnak Bethlen Gábor küldöttjének — hogy töröktől elszakadjatok.“ „Mert noha — folytatja tovább — nekünk elégséges hitelünk van most keresztény császáruk előtt, de csak addig tart az a német nemzet előtt, miglen Erdélyben magyar fejedelem hallatik virággani, azután mindjárt megvetésbe jutván, gallóruk alá pök a német, akár pap, barát, vagy akárki legyen?“ Ez idézet egész mélységében mutatja a bibornok lelkében rejtődő gyűlöletet a német iránt, kiből nem bizott, s kinek ellensúlyozására nem veté meg az erdélyi protestans fejedelemség szükségét és nem kárhoztatá a török behívását sem.

Nagyon jó volna, ha e hazafias érzelmei papok politi-

kai eszélyétől tanulságot meritenének újabb időkben mielőtt elhatároznák általánosabb ultramontan irányra terelni a politikát. Magyarországon az általános irány veszedelme lenne a katolikus egyháznak, mert maga a catholicus értelmiség fordulna egyenesen ellene, és akadnának bizonyára hazafias gondolkozású főpapok is, kik elődeik nyomdokát követve, a nemzet háláját mindig többre becsülnék egy bibornok-kalapnál. Vigyázzanak ennél fogva a conservatívek, hogy az ultramontanismussal ne confundálják őket, aristocrata párttá se legyenek conservatívek helyett, mert e két körülményben haláluk rejlik a nemzeti kérdéseit, vállalása dogmáinál ezerszerre többre becsülő ország előtt.

Hányszor mondhatá el nemzetünk Rákóczy Ferencz manifestumának kezdő szavait „*recrudescent inclytae gentis Hungarac vulnera*“; hányszor a hangoztathatá az ördögök czimboraságának bécsi székvárosa felé a „*Querelae Hungariae*“ végtelen panaszait: míg a keresztény főpapnak is megkellett gyűlölnie a keresztény császárt, mivel n é m e t, jólehet a kereszténység és a németiség egy fának két hajtása Szent István idejéből.

Ezzel nem azt mondom, hogy a kereszténység minden esetre össze lett volna kötve a német befolyás állandósításával, hanem igenis azt, hogy Szent István vallásláza szemel elől téveszté a nemzeti politika követelményeit. Ő nemcsak erőszakosan térített, hanem, hogy téríthessen, felforgatá az ősi intézményeket, s felforgatván az ősi intézményeket, a német befolyásnak szabad tért engedett. Így lön államéletünk állandóan megmérgezve a német udvar cselszövényei és egyenes befolyása által. A politikai eszély határát vakbuzgó térítgetéseivel jobban átlépte Szent István, hogy sem a nagy ember nevét megérdemelne. Ugy látszik eszét inkább uralta a vallás, mint a politika; térítéseiben nagyobb szerepet engedett a rajongónak, ki az akolt, még a vér árán is kész benépesíteni, mint a magyarnak, ki a politika tekinteteit nem veti alá a vallás tekinteteinek; intézkedéseiben inkább engedett az idegen udvarnál tapasztalt benyomásnak, mint az alkotmányban körülírt kötelességeinek. Dynasticus érdek és vallásos elfogultság sugalták neki fő-

kép gyökeres változtatásait. A lovaggá-ütéstől kezdve, az udvarát német módon németekkel berendező külső monarchicus fényig, a pogányság üldözésétől kezdve, a magyarok elüldözéseig: nagyon korlátolt nemzeti tekintetek lebeghetek törekvései előtt; különben ovatosabb az idegen vándorhad befogadásában és a német udvar utánzásában, vagy legalább vigyáz arra, hogy a hatalom az ő és a magyarok kezéből lassanként át ne csuszszék olyanok kezébe, kiknek semmi érdemök nem volt ez állam megalkotásában.

Hogy minő káros következményei voltak Szent István politikai változtatásainak: azt a birodalom hanyatlása érezhetővé tette halála után azonnal. A német befolyás a kiforgatott alkotmány rései közt oly erőhöz jutott uralkodása alatt, hogy csaknem kétséssé tette a magyar elem uralkodását. Óriás erőfeszítésébe került ezentul mindig visszahódítani a mások által keményen elfoglalt tért. Az általa nyakra-főre a német lovagoknak és papoknak eladományozott várföldeken befészkelé magát az idegen elem és ugyan csak véres küzdelmekbe került, hogy a Péter alatt még föltétlenebb befolyásra emelkedett némettség elől visszahódítsák az országot, melyet ezentul is csak a legóriásabb áldozatok tarthattak meg a magyar faj birtokában. Egy Kálmán, egy Béla felvilágosult uralmának összes tehetségét össze kellett szednie, hogy az aristocraticus formák közé vert és idegen befolyás által dominált magyar érdekeket kiemeljék az alárenbeltségből.

Az országgyűlés mellőzése és a királyi tanácsnak felállítására volt az első leglényegesebb intézkedés, mely a szabadelvű magyar alkotmányt aristocraticussá tévé. E tanácsban kezdenek hatalomra jutni a monarchiák által minden időben kegyelt külföldi szolgák, kik befolyásukat a nyakas magyar törzsfőnökök megtörésére használták fel. E tanács kedvező lehetett a dynasticus érdekek megszilárdítására, és a királyi hatalom korlátatlanságának előmozdítására, szóval alkothatott erős monarchiát az idegenek segélyével: de e monarchia nem lehetett kedvező magyar szempontból, mert a magyar elem szabadságérzete nem tudott megbarátkozni korlátatlanságával. Készebb volt átengedni a tért, hol ugy

sem kegyelték szívós önérzetét, mint beleegyezni ősi alkotmányának önkényes kiforgatásába. Tudott az igaz megbárátkozni az „erős kéz“ uralkodásával is, de ennek specialisan magyarnak kellett lennie, mint volt például Kálmán uralkodása, ki megveté a papokat, kiszorítá az idegeneket, a miért eltorzították alakját púposnak, félszeműnek, biczegősnek, a befolyásukból kiüzött idegenek.

Kálmán uralkodása már csak azért is kitűnik, mivel alatta tűnik fel első ízben a felvilágosodás, a magyar érdekek szolgálatában. Megveti a babonát, kiirtja a boszorkányok létezése iránt bigót papok által terjesztett hitet, századokkal előzi meg a szabadelvűségben korát, s minden intézkedése összevág, elősegeti a magyar állam consolidását. Tetteiben, győzelmeiben és politikájában határozott kinyomata rejlik, hogy a haladásban és felvilágosodásban áll legnagyobb ereje nemzetünknek.

De nemcsak Kálmán, hanem I. Béla uralkodása is számos intézkedés által hagyja fenn utódainak a tanulságot, hogy nem az arisztocrata jellegű conservativismus, hanem csak az előretörő szabadelvűség biztosíthatja Magyarország állami létét. Ez a fejedelem, Thuróczi szerint, egész odáig megy az állam szervezésére irányzott terveiben, hogy a székesfehérvári törvényt napok helyébe, melyek nagyon absolut formák közé szorították a régi országgyűléseket, képviselői alapokon szervezendő országgyűléseket tervez.

II. Endre aranybullájának előzményei ismeretesek. A gondolkozó politikust nem annyira a bullának későbbi történelmünkre mélyen kiható jelentősége, mint inkább az lepi meg, hogy Európa akkori viszonyai között, a földrajzi fekvésénél fogva kevezőbb angolt kivéve, egy nemzet öntudata sem birt az önrendelkezés azon fokáig feljutni, mint a magyar. De bizonyít e bulla mást is. Bizonyítja, hogy valamint az államélet első jelenségeitől kezdve folyvást, aképen ez idő szerint is, a nemzeti öntudat nyilvánításának nem volt hatalmasabb akadály a Gertrudokkal egy követ fujó udvar-pártiak makacsságánál. A létező fentartására irányult cselszövényeik kezére játszottak a betolakodott léhü-

tőknek és elaljasíták az udvart, míg IV. Béla ki nem ragad alóluk a királyi palota szőnyegeit.

IV. Béla uralkodása, ki méltán nyert „második honalkotó“ nevet, ismét fényes tanuságul szolgál a nemzet párt mellett és azok ellen, kik conservatív elpuhultságukban félték az izgalomtól és harczoktól, de nem mulasztották el, a konczokat megtartani, még az ország elpusztulása árán sem. Bölcsőbb fejedelmet, hatalmasabb szervező talentumot, politikailag érettebb főt, alig mutat fel történelmünk a királnál. Már a messzelátó gond németek helyett rokonfajjal keresztezni és megszorítani a csaknem kiveszett magyarságot, mutatja politikai érzékét. Még jobban kitünteti ezt a német udvarral szemben folytatott diplomatiái és harczvi viszálykodásai közt. Valódi fényben pedig a politikus, hadvezér és államszervező, a tatárpusztítások után tűnik föl. Nálánál egy fokkal kisebb nagy ember esztét és birodalmát vesztette volna az iszonyú nehézségek közt, melyekkel megküzdnie kellett, hogy talpra állítsa a végkép elenyészésnek indult országot. Ha csak ellenségekkel kénytelen küzdeni, németet és tatárt, a magyarra nézve két egyformán veszélyes fajt, leszorítani a bitorlás teréről: nehéz feladat marad ez is, de még sem oly lélekölő, mint volt azok magatartása, kik a német udvarnál intrigáltak, midőn a tatár csordák már megdöngették Erdély kapuit és semmiesetre sem oly végzetes, mint volt azok erőszakoskodása, kik a német által felbujtogatva, a segélyül hívott kunokat konczolni kezdték, mert az országnál jobban féltették előnyeiket és kiváltságaikat.

Tudjuk történelmünk gyászosabb napjaiból, mennyit ártottak államiságunk ügyének ama haszenleső főurak, kik be sem várták, míg az Árpád háznak magva szakad, smár elmentek nyugatra felajánlani szolgálataikat. Tudjuk viszont a történelemből, mily híven ragaszkodott a nép önállásához, és mennyire nem volt azt kedve semmi idegen uralkodó ház érdekeinek alárendelni.

Az önállóság feltétlen barátai a vegyes házból származott királyok korában egy Mátyást tudtak felmutatni maguk mellett, azok ellenben, kik érdekeik szentélyéből örö-

kzen kurjantják, hogy a magyar nemzet soha önlában sőövetség nélkül meg nem állhatott, hosszú sorát mutatják fel a legtehetetlenebb királyoknak. Általában, ha van korszak, mely alkalmas bizonyítani az önállóság becsét: a vegyes házból származott királyok korának a Hunyadi házra eső része legjobban bizonyít e mellett. Felhozhatnák ellensúlyozásul az Anjouk korát, de Robert Károly és Nagy Lajos kormányzásának ideje újra csak azt bizonyítja, hogy a nemzet egyedül akkor virágzott, mikor önállóan használhatta fel erejét. A kifelé való gravitálás egyes királyok részéről, az idegen emberek előtérbe tolása a magyarok mellőzésével, a magyar érdekek megsértése, más érdekek legyezése kedvéért, mindig megboszlta magát közállapotainkon. Nagy Lajos uralkodásának az kölcsönzött erőt és fényt, hogy a magyar erőkre támaszkodott. Nagyobb világosság czéljából elég összehasonlítani egymás közt a Róbert Károly és Nagy Lajos uralkodását, hogy kitűnjék mennyivel erősebb volt Nagy Lajos, ki az olaszoknak nem engedett annyi befolyást, mint elődje, ki alatt Zách Felician esetéhez hasonló jelenetek folyhattak le. Nagy Lajos annyival népszerűbb, mennyivel népszerűtlenebb abszolút hajlamu atyja. Az arany bulla megerősítésével, az ősiségi törvény meghozatalával igen figyelemreméltó jeleit adja nemzeti uralkodásának.

A vegyes házból származott királyok alatt merül fel történelmünkben néhány alak, kik nagy szerepet játszottak a nemzet sorsának alakítása körül, de azért maig sincs tisztába hozva jellemök és irányuk. Mintha szándékosan ismernek félre történészeink az oly szereplőket, kik a nemzet önállóságának leghivebb védői voltak, mindent elkövetnek, hogy az egykoruak ellenséges leírása nyomán, a legrutabb színekkel mutassák be őket a nemzetnek. Jókora idő és figyelmesebb buvárlat kell még ahhoz, hogy tisztába jöjünk a Csák Mátéhoz hasonló alakokkal, kit garázda kényur, a közbékét háborgató vad főnemes gyanánt ismertet a történetírói hűség, sőt még a nemesist is működteti ellene, csunya betegség által vesztvén el a zsarnokoskodó olygarcbát. El leírások után Csák Mátét meg kellene átkoznunk poraiban, mint felség és honáruló gonosztevőt, ha az újabb

tüzetes nyomozások más szint nem vetnek igazságtalanul elítélt alakjára. Nem feladatom kijelölni a tévedéseket, melyeket az előzőik forrásain, mint valamely kijelentésen csüggő történetírók ellenében az ujabbkori szorgalmas okmánybírálat állapít meg. Sem erőm, sem időm a nagy feladathoz. De mint politikust figyelmessé tesz az, hogy az egy Szalayn kívül, történészeink ugyanazon elfogultsággal indulnak felkutatni az ősök emlékeit, minővel azt elődeiknél tapasztalják s minden oknyomozó bölcsélet, minden emelkedettebb politikai belátás nélkül, kárhoztatják el az előtük hamis föltevésekből és egyoldalú körülményekből kárhozatra ítélteket.

Rendszeresen veszik át az eltorzított vonásokkal festett jellemeket, nem a magasabb erkölcsi és történetírói szempontból, hanem némely kétes becsű kortárs ellenséges tulzásai után ítélik meg. Így aztán nem csoda, ha Csák Máté folyvást a legfélreismertebb alak lesz és elítélik azok vádjai nyomán, kiknek fondorkodó jelleme nem érdemel kieméletet.

A világért sem jutott volna eszökbe történetíróinknak gondolkozni, miért volt ez a Csák Máté oly népszerű az ország egy nagy részében, miért csatlakoztak zászlói alá tömegesen: nekik elég az ítélésre a följegyzés, hogy a királyokat importáló főurak gyűlöltek a garázdát, ki nem akarta alávetni az országot másnak, mint az Árpádházzal legkövetlenobbül vérrokonságban levőknek, vagy egy tiszta magyar vérből választott fejedelemnek. A nemzet önrendelkezési jogát a tolakodó idegenek ellen védő főur, a külföldi udvarok áskálódásai ellenében hazája függetlenségeért küzdő magyar, így lett bujtogató ördöggként bemutatva a hamis hagyományokon rágódo történészek által.

Már az igaz, hogy elődeik mankóján ügyesen járnak a mi történetíróink. Érdekes nézni a versenyt, miként igyekeznek kitünő államférfiakat esztergályozni a legkétségesebb jellemű alakokból. Előttök rendkívül hálás czél hófehérre mosni mindazokat, kikről elmondják mily, jutalmakat vettek közvetítő és paktáló szerepökért. „A magyar nemzet politikája“ rájuk nézve csak ott kezdődik, a hol akadnak

emberek, kik más nemzet politikájának alárendelik. Elsőrendű egyéniség a történelem ítélőszéke előtt más nem is lehet, mint a ki behoz egy királyt, elárulja az ügyet, megsérti az egyesült nemzet törekvéseit. A Garára, Cilleyre van mentő szavuk, Martinuzzi Györgyöt, Homonnai Györgyöt, Illésházyt, Károlyi Sándort, Pálfit, Görgey Arthurt és másokat felmentenek vagy védelmeznek: Csák Máté, Bocskay, Rákóczy, Kossuth és mások forradalmi elitélt alakok, kik szenvedést okoznak a nemzetnek. Amazok gazdasági vagy hibái még szomorú következményeikben is áldáshozók, ezek hibái azonban nyomort, szolgaságot okozók. Eszökbe nem jutna összevetni, hogy az átélt szenvedések mily viszonyban állanak azon öntudathoz, melyet ily nagy férfiak működése hosszú időre, mondhatni állandólag kölcsönöz az ország népének: nekik elég a bizonyosság, hogy a tapasztalatok tömege után ezek nem paktáltak többé az elidegeníthetlen jogok fölött. Tanulság: a ki paktál és jogokat ad fel, az történetileg igazolt nagy államférfi.

Aztán tessék ily történetírók előadása után táplálni a nemzeti önbizalmat és lelkesedést gyujtani az önállóságra törekvőkben. Hisz az egyedoldalságban odáig mennek, hogy „Mátyás az igazságos“ tolluk alól, mint absolut uralkodó kerül ki, mivel néhány hatalmaskodó főurat rendre utasít és a dolgok mélyéig ható eszével belátja, hogy erőt az államnak csak az a nép adhat, mely nem jár külföldre zsoldot s egyéb jutalmakat koldulni, hanem önmagában keresi a hatalom kuffejét.

De hát miért is kell okvetlenül absolutnak lenni Mátyás királyságának? Ha csak azért absolut, mert az aristokrat-conservatív izgágaságnak nyakát szegte, úgy politikusaink eljárása, kik elveik szentesítését legalább a nemzeti absolutismusban hajlandók feltalálni, érthető. De ha csak azért volt absolut, mivel a tanácskozási rendet és az országgyűlést szabályozta, úgy beszédök érthetetlen.

Mátyás uralkodásának jellemzésében szintén csak azt adjuk, hogy az önálló gondolkozás hiányával fognak történetírók és politikusok az események megítéléséhez. Kikapnak néhány elszigetelt tényt a többiek közül, és ezek nyo-

mán ítélnek eleveneket-holtakat. Mellőzik egészen, hogy a Hunyadiház hőségnek, Jánosnak, kormányzósága alatt elevenítik föl a legtagabb alapokon az országgyűléseket. Megjelenik azokon minden főpap, zászlós ur és nemes, s megtartásuk évről évre van kiszabva. Mátyás ragaszkodik az alaphoz és sorrendhez, bárha a főurak jobban szeretnék a Hunyadi házhoz ragaszkodó nemesek kizárásával, korlátozni és vezetni az ügyeket, mint vezették a nemzet kárára rég időktől fogva. Ennek elérése azonban akkor sem sikerül nekik, midőn a nemesek sokalva az országgyűlésre megjelenés költségeit, s azon kívül bizva az igazságos királyban, egészen elmaradoztak az évenkénti gyűlésekről. Mátyás segít a dolgon, nem hiija többé meg fejenként a nemzetet, hanem csak megyénként választandó képviselőik által. Ha ezt absolut fogásnak hiszik, akkor sántikáló bölcsességük alkalmasint az újabb képviseleti alkotmányokat is hajlandó kényuralmiakká tekinteni. Mások úgy értelmezik a dolgot, hogy a Mátyás alatt vett nagy lendület, tudomány ipar és népesség tekintetében, már szükségessé tette a képviselet formájába szervezni az országgyűléseket. Kiváltképen szükséges volt ez rá nézve, ha nem akarta, hogy az otthon elfoglalt köznemesek elmaradásával, elveszítse támaszát és a hatalmas olygarchák személyes tusaínak színhelyévé engedje aljasítani az országgyűlést.

A Mátyásra kent absolutismus vádját még érthetlenebbé teszi, hogy nálánál senki jobban nem tudta becsülni a segílyt, melyet az olygarchia tulkapásai ellenében a köznemesség és nép nyújtott. A roszul értesült nemzettől, vagy a kihágó hatalmasok szándékos rosz akaratótól, az országgyűlésen apellálhatott mindig legbizodalmasabban a jól értesült nemzethez. Ő vette legelőször észre az országgyűlések beleegyezésének fontosságát, különben nem előzte volna meg utódait és nem haladta volna túl korát azon intézkedés megtételében, hogy szónokok, némileg fejletlen hasonmásai koruuk parlamenti minisztereinek, védjék az előterjesztéseket, czáfolják meg a támadásokat. A nádori intézményt szabatosan kifejlő végzeményében sem árul el valami absolut rohamokat Mátyás. Egyeduralkodása inkább fictiv, hogy úgy

mondjam a nemzet bizodalomból ráruházott volt, s így tényleg azt kellőleg korlátozva találjuk törvényekben és országgyűlések tartásában.

Merészség, azaz igazi nevén, szédelgés azok lármája, kik az „erős kéz“ kormánya alatt napjainkban Mátyás „nemzeti absolutismusát“ hozzák fel politikájuk mellett. Mert föltéve, hogy való ez absolutismus, ma bennünket ilyenmel csak a függetlenség ténye ajándékozhatna meg. Ilyenre pedig ép azok nem gondolnak, kik conservativ ideáik mellett találó példákat nem bírnak kiaknázni történelmünkéből. Ha ők visszautasítják még lehetőségét is oly állapotnak, midőn Kossuth Lajos szavai szerint egy europai vihar lesöpri a magyar király fejéről az osztrák császári koronát: kár álmodozniok nemzeti absolutismusról, melynek föltétele nemzeti királyság a legjobb esetben is. Bár birhatnánk ma is egy Mátyáshoz hasonló királyt, ki felelős miniszteriuma által, a nemzettől nyert általános bizodalom folytán, a fictiv absolutismus erejével kormányozná az országot. Talán sehol sem volna arra jobb mód, mint nálunk. A legelső ministerium, mely a bajok sokaságából kivezet, a nemzet politikai méltóságát, szellemi és anyagi jólétét az önállóság czéljainak megfelelőleg biztosítja, szerét teheti ily fictiv absolutismusnak, mely a határtalan bizodalom ajándoka. De míg a toldozó-foldozó rendszer apró emberkei szédületes gyorsasággal vezetik a romlás felé, el lehetünk készülve folytonos kormányválságokra, mégha ezerszer kívánatosnak tartják is némelyek a conservativ állandóság uralmát. Ily eszmei absolutismust gyakoroltak egyes államférfiak Angliában és Amerikában is, gyakorolta nálunk legutóbb Kossuth. Valahányszor az általános bizodalom ez absolutismusokat megengedi, jele, hogy a nép elégedett és kormánya jól vezeti. Ekkor valami természetes, hogy az ellenőrzés, ellenvetés, vita és harcz, kiesnek szerepökből, s elindulnak hódolni a lángésznek.

Bár még erélyesebben járt volna el Mátyás a főurak egy faja iránt, mely kötelességeit elhanyagolva csak azt leste, hol nyílik alkalom zsarolni és gyarapodni. Néhány oly democraticus érzelmű fejedelem és Magyarország meg

van kimélve a gyásztól, mely Mátyás halála óta folvást beborítja.

Az állandóság fentartására hivatott aristotratia okozta legtöbbször vesztét e hazának. Az ő versengések, kapzsiságuk és önzések buktatta meg Mátyás legméltóbb utódját és emelt helyébe bábokat a királyi polczra, hogy a macskák játszhassanak vele. A jobbagyság sorsát ez aristocratia kegyetlen kincsszomja nehezíté meg; az ő gyalázatukra írá történelmünkbe a fekete enyészet a pórlázadás drámáját, s az ő gyalázatukra lett „hős vértől pirosult gyásztérre“ — Mohács.

Ért más népeket is nagy csapás, de kiheverték, elfeledték. Hazafiui kegyeletök legfőlebb sajnálja a kiontott vért, hazafiui büszkeségök pedig boszus a vereség szégyene miatt. Nekünk nemcsak szégyenleni, nemcsak érzelegni, hanem szenvedni kellett Mohács miatt. Főbb volt az nekünk, mint egy harczy temető, mely királyunk életét és ezerek tetemeit fedi: nemzeti hanyatlásunknak meddő küzdelmeinek ott veti meg alapját a „nagyok“ romlottsága.

Forgassátok a történelmet, s ha akadtok aristokratiára, mely többet ártott volna nemzetének, a magyar kezdetleges democratia lesz az első, mely térdet hajt, a „jók és jelek“ uralkodása előtt. De a mi Mohácsot megelőzi, egy király megaláztatásának, szegénységének összes jeleneteivel, az aristocratia aljasságának vérfagylaló részleteivel, a mi Mohácsot követi az orosz behívását pecsétlő világosi catastropháig: az több mint a bűnök, több mint a hibák, az a gaszágok láncolata.

Más államokban egy babérkoszoru elég kibékíteni multjával a harczy vereséget szenvedő népet; más országban a dicsőség és hazafiság emelkedettebb mozzanatai körül kezethat a democratia az aristokratiával: Magyarországon Mohácsnál válnak el utjaik, a német párt és nemzeti párt nem találkoznak össze soha. A köznemességet és népet mint a democratia képviselőjét, a szabadságharczokban politikai tusákban megnyílt sirok és börtönök árnyai választják el az aristocratiától, mely önhasznáért politikában és csatatéren a nemzet leverésének leghatalmasabb tényezője volt.

Ne értsenek félre. A vád éles és egyenes, de nem akar igazságtalan lenni. Midőn az aristocratia ellen fordul, nem érti azokat is, kik családi traditióik, fenkölt nemességek, emberies gondolkozásuk által kiváltak az aristocratia sorából és szolgálták a nemzet ügyét. A Zrinyiek, Frangepánok, Rákócziak, Bercsényiek, Batthyányiak és mások nevét mindig tisztelettel fogja emlegetni a szabadelvű tábor, mint olyanokét, kik mindenüket áldozatul hozták, hogy szolgálják a haza ügyét. A kivétel azonban még nem szabály, sőt ez esetben a kivétel csak azt bizonyítja, hogy az aristocratia köréből hódítja időszakonként a hazafiság és szabadelvűség elsőrendű bajnokait. Még pedig, hogy mily nagy veszteséggel saját családi és személyes érdekeikre nézve: azt tragikus történetök bizonyítja, Hol vannak a Zrinyiek, hol a Rákóczyak, Tököliek? Kérdezzétek meg a bécs-ujhelyi vesztőhely, Kis-Ázsia és Rodosto halottjaitól. Hol vannak többi jeleseink, kik a szabadelvűség első hitágazatáért, az állami önállóságért annyit áldoztak? Hatalomban, vagyoni jólétben, családjuk virulásában vették talán jutalmát lelkesedésöknek s a haza ellen fondorkodók, a közszabadság ellen harczolók fölött élvezik a dicsőséget és hálát, melylyel nekik egy nemzet adósuk?

Gyűlöletes munkára vállalkoznék, de a történeti igazságszolgáltatás érdekében járna el, ki a történet folyamán gombolitaná le némely hangzatos nevű aristocrata családok gyarapodásának és emelkedésének okait az utolsó három századon keresztül. Ha engesztelődésül nem is volna a legjobb mód feltüntetni, hogy szabadsághőseink örökét, bujdosó hazafiaink vagyonát kik foglalták el és minő érdemekért nyerték meg: de arra igen alkalmas mód volna, hogy illő világításba helyezze aristocratáink nemzetellenes magatartását.

A mohácsi vészt előkészítő főurak nagyon jól tudták értékesíteni a csaták vészéből kivont bőrüket. Vásár és alku meg volt rá a Ferdinánd utódlását biztosító szerződésben, s egyéb feladatuk sem akadt II. Lajos tetemeinek eltakarítása után, mint a királyi székbe ültetni az idegent, hogy a támasztott belviszály zavarosában mentől dúsabban

harácsolhassanak. Ekkor veté meg első alapját a német párt, mely utóbb kapott mindenféle dísznevet az önállósághoz ragaszkodók részéről, családi hatalmának és vagyonának.

Ezentúl az önzők és gonoszak mindig tudták, hol keressék föl az előnyeket, melyik táborban nyílik a jutalom kitüntetés és vagyon, melyik táborban jószág-elkobzás, száműzés és börtön. Tudták azt is, mivel lehet szép czímet, okos mentséget találni a legalávalóbb szereplésnek. Ferdinánd trónra léptével kezd udvari befolyáshoz, hatalmi előnyökhöz jutni az „eszélyes” politikusok pártja.

S miben áll összes eszélyök? Abban csak nem, hogy tudták forgatni a köpönyeget, abban sem, hogy a német érdekek legyezgetésével, a nemzeti párt tagjainak kárán megvagyonosodtak; de még abban sem, hogy volt gondjuk rá a legalkalmasabb pillanatok felhasználni a nemzet erőfeszítéseinek kijátszására: árulgatásra és támadásra.

Nem abban állt, mondták ők, mondják ujkori követők, hanem abban, hogy az önmagában fenállani nem képes Magyarország számára „politikai eszélyök” szerezte meg a német szövetséget.

Lám még kisül, hogy e politikusok a szerzett kitüntéseken és anyagi hasznon kívül, emlékoszlopot érdemlenek a nemzettől, mely őket megtagadta.

Am jó, vessünk fátyolt az urak magán hasznára és vegyük föl, hogy az önérdek örve alatt, a legmelegebb hazafiúi sziv dobogott; tegyük föl, hogy a kapzsiság lelkiismeretlen számításain túl, még hazafias gondolkozás is helyet foglalt politikájukban: igazolva csak a tények által lehetnének. Ellenök sokkal jogosultabb a kérdés, mint bármely más politikai irány ellenében: biztosították-e Magyarország fenállását, midőn hozzákötötték egy idegen államtest és idegen uralkodó különváló érdekeihez. Ezer meg ezer tény, a nemzetközi fordulatok jelenségei, közéletünk változatai kiáltják feléjük: „nem.” Általuk és miattunk Magyarországnak már neve is rég elenyészett volna, nem a belső föltételek hiányában, hanem az ő eszélyök által nyakunkra tolt szövetség erőszakoskodásai és az ő politikájuk folytonos hazafiatlansága miatt.

Politikai eszélyök ellen szövetségek halmozta össze a legkétségbevonhatlanabb bizonyítékokat. Szövetségek volt ugyanis az, mely soha meg nem szűnt veszélyeztetni önállóságunkat, s irgalmat nem ismerő gonosszággal rombolta össze országunk erkölcsi és politikai érzékét, dúlta fel szellemi és anyagi jólétének forrásait.

Nagy politikai hazugság, a történeti tényeknek arcátlan tagadása tehát az állítás, hogy eszélyes volt a német szövetségben keresni támaszt Magyarország fenállásának biztosítása végett. Csalóknak és haszonlesőknek szükségök lehet ezzel indokolni saját eljárásukat, de a történelem mégis csak azok politikája mellett bizonyít, kik szívós alkotmányküzdelmekkel és önállósági harczaikkal szövetségek körmei közül megmenték a gyakran vonagló áldozatot.

Soha népnek nem volt kedvezőbb alkalma kiismerni mit tartson a körmönfont politikusok hazafiságáról és becsületérzetéről, mint a magyaroknak. Létét, jövőjét tették ezek a szerencse kockára valahányszor paktálni kezdtek nyíltan vagy titkon jogai fölött.

Magyarországot a szó teljes értelmében az „eszélyes“ politika-korszakról korszakra ünnepelt alakjai tették ki a bukásnak, s hogy megmenekült a föléje nehezedő végzet alól, az kizárólag ama radicalis férfiak érdeme, kik elejétől kezdve tisztában voltak a szövetség hasznával. Az még csak a végnek kezdete volt, hogy a Habsburg ház jogarát kiterjesztették hazánkra, a többi jött egymásután az „eszélyes“ politikusok utódainak beleegyezésével. Jogot jog után adtak fel, mihelyt a nemzeti pártot legyűrhettek. A szatmári békét követő két országgyűlésen épenséggel törvényeket alkottak a hazafiak üldözésére, nem volt oly kívánság, melyet nem teljesítnek vala, csakhogy loyaltásukkal, eszélyességükkel megtartsák a szegény kurucz bujdosók bitorolt jószágait.

Mivé gyurták volna ez „eszélyes“ politikusok a nemzetet, hová sülyedt volna józanságuk vezérlete alatt a haza: arról fogalmat ad magatartásuk az alkotmány veszélyeztetésének időszakában. Elmentek hizelegni az önkénynek, kegyelmet koldulni a zsarnokoktól, katolikusabbak voltak az udvarnal, álnokabbak a jezsuitáknál. Vagy ha már nagyon

neki melegedtek a hazafiságnak sutra, bujva hunyászkodtak meg az ellenséges államlat tartama alatt, hogy aztán a vilámlás és dörgés által megtisztított levegőben, előbujhassanak kétkulacos szolgálataik jutalmát felszedni a békében. Így váltak a helyzet uraivá a conservatívek, s mentek egy bottal kezökben a világot bekoldulni, kik a hatalom haragját uszították magukra küzdelmeikért.

Még a Kátay uramhoz hasonló merészebb intrikusok, kik a nemzeti ügy vezérbajnokainak oldala mellett léptek összeköttetésbe a reactio fészkeivel, legalább fejökkel játszottak, s vagy a kassai piacon vették árulásuk büntetését, vagy az ónodi gyűlésen aprózták őket fel, mint Rakovszkyt és Okolicsányit. De voltak náluknál sokkal ügyesebbek. Illésházyt ma egy rangban említik Deák Ferenczcel, s észre sem akarják venni, hogy ezzel a „haza bölcsét“ alacsonyítják le. Alkalmasint kevés értéke van lelkiismeretes vizsgálódásaik előtt a vádnak, hogy Illésházy, mint ügyes diplomata elfogadja Bocskaytól a dunamelléki vármegyék főkapitányságát, de mindjárt ír Mátyás főhercegnek, hogy e hivatalt a király érdekében fogja fölhasználni. Kap is rögtön Mátyástól egy levelet, melyben biztosítja, hogy „a császár és ország érdekében teendő szolgálatainak, a már kezei közt levő okmány szerint, bőséges jutalmát veendi.“

Kár, hogy a szolgálattelküség kapcsolatosan még Homonnay Györggyel és Forgách Zsigmonddal nem helyezi egy sorba. Amazzal, hogy bő anyagi haszonért szerződést köt a nemzeti ügy megbuktatására, emezzel, hogy a lengyelekkel alkuszik a szász és oláh fölkelők segélyezése végett a magyarok ellen. Mert hisz ha csak hasonlatokkal vélik a kiegyezés bölcséletét megmenteni a támadásoktól, válogathatnak, nem szükölködünk a példákban. Jó lenne azonban ügyökre, ha ovatosabban élnének ez eszközzel, különben az eszélyt meghurczolják a közönséges önérdék szeennyében. Még mint ellenfél sem tanácsolom nekik, hogy Pálfit és Károlyit a szatmári béke megkötésének tényeért glória között vonszolják meg a kiegyezés bölcsészetének igazolásáért. Nem szeretném magam sem, hogy Deák Ferenczről az egyetlen nimbust, az önzetlenség nimbusát leránczigálják. Hadd le-

gyen legalább egy alakunk, kire elmondhassa a nemzet, hogy tévedéseiben sem vakítá el a személyes haszon. Sem Pálfiról sem Károlyiról nem lehet ugyanezt elmondani. Pálfinak a szatmári béke mellett kifejtett működését nem a magyar szempontok szerint kell megbírálni, ő császári tábor nagy volt, s mint ilyen harczott nemzetének ügye ellen; Károlyit pedig csak akkor látjuk a szabadságért küzdeni, midőn az első kurucz csapatoknak szétveréséért, nem kap semmi jutalmat Bécsben, hova fölmege dicsekedni. Károlyi azon kívül veszt jelleméből, mikor esküje ellenére Rakoczy parancsát megszegi és saját családjának biztosítása után, alkudozásokba bocsátkozik. Minek keresik hát ez emberek eljárásában a hasonlatot Deák Ferencz eljárásához, noha már csak a nemzetközi viszonyok és Ausztria helyzetének különfélesége is önálló megbírást tesz szükségessé.

A nemzetközi helyzet Mohács után leginkább a terjeszkedő török részéről tette kéteessé Magyarország államiságát. De e helyzet, minden veszélyessége mellett sem válik a magyar nemzetnek oly kárára, ha önállóan fejt ki erőit, mint vált a német szövetség. A törökön a vegyes házból származott királyok alatt mindig tudott győzedelmeskedni a magyar. Nem levén elforgácsolva erői, harci vitézségével az egész nyugatot megmenté a török csordáitól. Hosszasabb uralkodásra csak azután tett szert, a mikor ben meg volt hasonolva a nemzet, német részről pedig több gondot fordítottak leigázására, mint a török kiűzésére. A valószínűség minden körülménye a mellett szól, hogy Magyarország a török ellen saját magára hagyatva is jobban megvédi országát, mint hűtelen és rossz lelkű szövetségesének segélyével. E körülmények mellett Europa keresztény státusainak segélyére a végső ökolharczban mindig számíthatott volna hazánk vagy legalább biztosíthatá magát a felszabadulás órájáig afféle szerződések által, mint a nálunk jóval kisebb Erdély. E szerződések révén nygis több jogot és szabadságot élvezett Magyarország is a török iga alatt, mint a német szószegő gazság részéről. Tudvalevő dolog, hogy a török által meghódított vidékeken kevés változást szenvedett a nemzet politikai élete, s alkotmányos jogai

tekintetében sem szenvedett erkölcsileg és politikailag csorbát. Ugy szólván nyom nélkül vészett el a török uralom, s csak a sarczok éreztették meg, hogy pogány ellenséggel van dolgunk. E sarczolásban azonban semmivel sem voltak kiméletesebbek a felső vidékeken garázdálkodó zsoldosok, s a legdurvább basa sem érte utól Caraffát a brutalitásban. Alföldünk anyagilag sokat szenvedett, de még sem annyit, mint a felföld, hol a politikai élet folytonos megszakításán felül, majdnem az utolsó szálig irtották ki a magyar nemességet.

Főgszen természetes alapja volt nálunk az előszeretetnek, melylyel a törököket a németek fölött kitüntettük. Az ő cultur-missiójuk barbar volt Mahomed janicsárainak hódító vágyához képest. S lelkök rajta, hogy Magyarország a szellemekben és anyagiakban annyira hátramaradt, mennyire a török uralkodása alatt nem juthatott volna Ha mást nem, politikai életünket megmentjük a terhes rázkódtatástól a török ellen, ha nem többet egy Deák-féle kiegyezést okvetlenül megköt-
hetünk még Zápolya János idejében, s hozzá biztosítva lehetünk, hogy szívtelenebbül nem aknázzák ki gyarmat helyzetünket. Sőt inkább arra számíthatunk, hogy czikkeinkkel mi látjuk el kelet-piaczát az osztrák helyett, ki egy csapásra két legyet ütött. Megszabadult az alkalmatlan magyar versenytől, a törököt a magyarral, a magyart a törökkel győzte le.

„Csupa-merő föltevések“ fogják ellenvetni. De hát akkor, meg micsoda az állítás, hogy a magyar feun nem állhatott az osztrák szövetség nélkül? Igazuk van, ha csupán feltevés a valószínűséggel és tényekkel igazolható ellenvetés, az övék nem is föltevés, hanem az igazsággal ellenkező ferdítés egy gyáva politika mentségeül.

Különben meghiszzük, hogy ők józanabbul és pontosabban tudják kiszámítani, mily hasznot hajt az osztrák barátság. Egy csomó czimeres állat, egy csomó szép jószág meglehetősen számtani adatokat nyújt számításba venni e hasznot. S utóvégre bármit mond az önzetlen hazafiság, számító politikus nem lehet, ki ujjain nem hozza tisztába: mekkora nemzetgazdasági előny hárul a nemzetre, az ő eszélyességének kalkulatióiból. Mert hát azt mondják a jó nemzet-

gazdászok az egyesek jóléte által emelkedik az összes jóléte is. A mi politikai műnyelven annyit tesz: csak én gyarapodjam, a többit vigye a fránya. Nálunk ez a nemzetszabadság fizeti ki magát legjobban és ez a politika van hivatva fölboldogítani az elrongyolt hazát. „Józan és eszélyesség“ jellege, ennél többet édes magyarom hogy is kívánhattál. S azért jól figyelj, nehogy hallgatni találj a nemzeti hóbortra és vadságra, mely elődbe állítja azok emléket, kik hóbortjukkal és vadságukkal mentették meg életemet az örvénytől. A „józan és eszélyes“ politika harczosainak mindig sikerült államtessedet a ravatalon nyújtóztatni ki s csak a szilaj nemzeti féktelenség volt oly bátor, hogy Aeskulap és Loyola politikai tanítványit elűzze orvosságos üvegeikkel és kőrösi szentelt vizökkel, melyek a becsületes orvosok szereitől és becsületes gyóntató atyák kenetétől abban különböztek mindenkor, hogy mérgesek és ártalmasak. Méregkeverők és sátánok így keverednek a politika csodatevői gyanánt betegágyadhoz s ha egykor halálad órája üt, azt egyedül nekik köszönheted.

Ne hidjétek, hogy a szenvedély szól e sorokból. Szenvédélyhez nem kell tapasztalat, elég a pillanatnyi érzelem, a nemzeti hiúság már sok. Ahhoz hogy politikai okokból megtámadja valaki az irányt, mely java részben oka nemzetünk lenyűgözésének: nem kell három század anyagi és szellemi martyriumát állítani az életrevaló ország elé. Unatig elég hivatkozni, hogy a függés nem önállás, politikának pedig nem politika, mely ennek ellenkezőjét hirdeti, mégha anyagilag nincs is kára egy országnak az alárendelt helyzetből s mindössze büszkesége kényszeríti politikailag fölemelő aktióra. Ott azonban, hol egy iszonyatos hátramaradás, egy pokolbeli mult szól az önállóság, és a nemzet által kivívott küzdelmeknek eredménye azok lehetősége mellett: ott a tapasztalásnál aranyszájubb Demosthenest elő nem varázsolhat a legjogosultabb szenvedély sem.

Igen, de józan politikusok kétségbe vonják a következtetést, melyet némelyek a nemzeti küzdelmek időszakos eredményeiből vonnak le. Szerintök a „józan“ elemeknek kö-

szönhető, hogy a küzdelmek eredménytelenül nem zajlottak le.

Szép volt tőlük a megerőltetés, de az a bibéje mégis, hogy magában hordja az elítélést. Azok a „józan“ elemek kettős bajt okoznak. Velök számra is kevesebb és megtörtébb a nemzeti párt s ez még a csekélyebb baj. Nagyobb ennél, hogy az ő kishitőségük megosztja, lefegyverzi, elnyomja azok buzgalmát, kik őket hajlanak volnának követni. E két bajból fejlődik le rendszerint a nemzeti küzdelmek közvetlen meddősege. Bár az eredmény, mi utánok elmaradhatlanul beáll a passivitásban is ruganyos nemzeti erőnek utóhatásai alatt, tisztán a nemzeti szabadelvű pártnak tulajdonítható.

Bocskay kitartása eredményezte a bécsi békekötést, Bethlen szívós harcrai a nikolsburgi és bécsi békeszerződést, Rákóczy György felkelése a linczi békepontokat, II. Rákóczy Ferencz szabadságharcza a szathmári békekötést, Kossuth Lajos erőfeszítése az 1867-iki kiegyezést.

Szükségtelen fejtegetni, hogy az egyes békekötések által előidézett kedvezőbb fordulat nélkül, melyek tisztán a „nemzeti visszahatás“ műveként tekinthetők, a már előbb elszibbadott nemzeti önérzet, végkép elalélt volna a rá egyre súlyosabban nehezedő önkény hatása alatt. Az önbizalmat nevelni, az öntudatot fentartani egyedül a nemzeti párt volt képes, a conservatív párt pedig vagy egy követ fujt a bécsiakkal, vagy elzárkózott kedélylyel tekintett a fatumra, mely Magyarországára ráborítja a szemfödőlelet.

A conservatív politika csuszomászó embereinek gyakran volt terök életrevalóságuknak jelét adni. Ha valóban oly igaz hivei a nemzet ügyének, tehették volna több ízben, hogy a conserválás által védik meg a szabadelvű párt küzdelmei folytán nyert vívmányokat. Ők azonban a lezajlott nagy események nyomása alatt kivivott szabadságot cynikus egykedvűséggel dobják el maguktól s elkövetnek mindent a loyaltás fitogtatása kedvéért, hogy a roppant áron időről időre visszaszerzett jogokból leengedjenek. Az egyes békekötések után tartott országgyűléseken, mint üldöző rossz szellem jönnek elő, bizalmatlanságot hinteni a nemzet és királya

közé s ha ez nem sikerül, legalább az általuk indítványozott törvényekben igyekeznek megsemmisíteni az alkotmány biztosítékait.

Nem marad el e párt egyetlen egyszer sem, mihelyt a levert nemzeti pártot alig néhány ujonnan hódított tagja képviseli magvető gyanánt, az országgyűlésen. Leggyalázatosabban a szathmári békét követő korszakban viselik magukat a „józan és loyális“ hazafiak. Negélyezett loyaltitásuk, az udvarnak teendő szolgálatok ürügye alatt, visszautasítja a szathmári békekötés becikkelyezését. Azt hinné az ember, hogy egyéb cél sem lebeg előttök, mint hizelegni fölfelé, holott a nyomorultakat a legpiszkosabb önérdék vezeti a loyaltitás negélyezésénél. Az ily politikusok iránt tisztes gyöngédséggel viseltető Horváth Mihály következőleg ír rólok:

„Ezek látván, hogy a békeokmányt a király megerősítése után megváltoztatniok többé nem lehet, annak legalább is a törvénykönyvbe felvételét akarták megakadályozni, hogy ahoz utóbb, ha csak a volt felkelők s a fejedelem közt létrejött szerződés gyanánt, mintegy magán jogtény marad, akár törvényhozási, akár folyamodási uton még hozzá férhessenek s azt részletenkint foszthassák meg érvényétől. E tekintetben annál kevesebb tartózkodásra vélték magukat kötelezetteknek, minthogy a közjogokról a békeokmányban különben is csak általánosan tétetik szó; attól tehát e jogokra nézve nagyobb biztosítást nem is vártak, mint a már létező törvények vagy hitlevelektől.“

Ez urak tehát reaktionariusabbak voltak magánál az udvarnál, melynek a kedélyek megnyugtatója és az utrechti congressuson tartandó előterjesztései végett, érdekében állt a békeszerződést törvénybe iktatni.

„S így történt aztán — folytatja tovább Horváth Mihály — hogy azon urak is, kik előbb oly zajosan kívánták a szerződésnek ha nem is teljes elvetését, mi a királyi megerősítés után már lehetetlen volt legalább kihagyását a törvénykönyvből, kénytelenek lőnek megengedni, hogy az a törvényhozás által mégis tárgyalassék.“

„De ha ebben végre is engedni kénytelenítették ezen

urak, mindazonáltal nem mondtak le szándékokról, a szerződ-
vényt lehetőleg meggyőngíteni. A módot erre most
ama formában keresték, mely alatt az a törvénykönyvben
királyi szentesítés alá terjesztessék. Mellőzvény ugyanis azon
módot, mely a bécsi békekötésnél követtetett; a szerződ-
vény egyes pontjait vették majd egy, majd más alkalommal
s tekintetből tanácskozás alá s külön alkottak rólok oly tör-
vénycikkelyeket, melyek aztán a felkelés részeseinek több
tekintetben hátrányára váltak!“

A gyönyörűséges bandának kapzsiságát nem elégité ki,
hogy a bujdosók jószágait elfoglalták s mindent elkövettek,
hogy a külföldről visszatérni szándékozó szabadságharcosok
kegyelemben ne részesüljenek, hanem hoztak még törvénye-
ket is azok sujtására, kiknek valaha eszökbe jutna a ma-
gyar alkotmányról elmélkedni. Végezték például, hogy a
felségsértést az ő magyarázatásaik szerint elkövető atyának
„valamennyi ingatlan és ingó jószágai, minden hármikoru
gyermekének s rokonainak kizárásával koboztassanak el,
csak a hűségben állhatatosak jogai és követelései
maradván épségben.

A politika orvvadászai ekkép csináltak gazdagon ju-
talmazó tökélt „állhatatos hűségből,“ nem lévén egyéb cél-
juk, mint koppasztani és orozni.

Sok még szereplő hirneves conservatív család veti meg
ez alkalommal gazdagságának és tekintélyének alapját. És
a sorsnak nem a legczukrosabb satyrája az, hogy a kuru-
czok vagyónán fölemelkedett családok, saját osztrák párti-
ságuk mellett is, a nemzeti pártnak köszönhetik befolyásu-
kat és jószágaikat? Ha azoknak a kuruczoknak eszökbe ju-
tott volna conservatív uraink elődeinek példájára feledni
hazát, feledni nemzetet és beállanak a bécsi kormány zsold-
jába egyengetni az utakat, igen sok conservatív-Deákpárti
mágnás sülyedt volna le elődeiben az ekeszarváig. Helyet-
tük kuruczok rakták volna zsebre a vér és árulás díjjait;
helyettök kuruczok foglalják el az udvarnál a legbefolyáso-
sabb állásokat s ők minden esetre meglesznek fosztva a leg-
alábbvaló élvezettől: szerencsétlen hazafiak vagyónán fel-
vergődni, hazafiatlan politika által befolyáshoz jutni.

Vérszemet kapva e derék urak, folytatják a hosszabb szünet után megnyílt országgyűlésen is támadó és rabló portyázásaikat. Törvényt törvény után a legreactionariusabb szellemben alkotnak meg, tanácskozásaik, végzéseik éle a nemzeti párt ellen van intézve. Gunyolják, szidalmazzák és terrorizálják, csak hogy kitüntessék, mily bátor hősök az udvarral szuronynyal és pénzzel hátuk mögött, a nemzeti czélokhoz czentul is ragaszkodó, de elnémitott politikusok ellenében.

„Mi egyébiránt ezen országgyűlés általános jellemét illeti — végzi leírását Horváth Mihály — épületesnek azt, fájdalom épen nem mondhatni. Az udvari párt, mely Rákóczy fölkelése alatt Bécsben keresett volt menedéket, a kormány tekintélyére támaszkodva, zsarnoki elbizakodottsággal foglalta el a tért, s tolta fel a maga reactionarius szellemét, a még ugyan többségben levő, de a fölkelés szerencsétlen vége által megfélélnített nemzeti pártra. A szabad szó egészen elnémítatott a gyűlések teremében, s azt csak amaz urak vették igénybe, majd pártcéljaik, önzésök, s boszujok érvényesítésére, majd az udvar kényuralmai czéljainak támogatására. Szinte a nemtelen káröröm szól azon általok keresztülvitt törvényekben, melyek által a felkelésnek kibujdosott fejeit s tagjait személyeik s javaikban sujtották; az elfojtott fölkelést, melynek mégis a legbecesebb nemzeti jogok megmentését köszönhetik vala, méltatlanul bélyegezték; a felkelők gyűléseinek, s azok minden rendeleteinek s intézkedéseinek, voltak legyen azok bár jók és hasznosak, még nyomát is kitörölni igyekeztek a nemzeti életből.“

Czélzatosan idézem e sorokat Horváth Mihály történelméből; czélzatosan állapodtam meg hosszasan a szatmári békét követő reactionarius országgyűléseknél. Szükségem volt a forrásra és jellemzésre azok ellenében, kik nem átalják örökön örökké a szatmári békét követő alkotmányos korszak pásztori napjain legeltetni emlékezetöket. Mámoros ujrázással kiabálják cigányzene és furulya szó mellett, hogy ime a szatmári békét követő idők fölelevenedtek.

Igazuk van, alig némi részletet kivéve, és a változott viszonyokat leszámítva, az idylli órák ránk virradtak újra

A párt, mely a megyékben mindent elkövetett 1848 előtt a szabadelvű nemzeti áramlat elfojtására: kedélyesen grasztál országházuuk tanácskozási termében. Az emberek, kik segítettek uszítani a bécsi kamarillát, behozták a muszkát, az államférfiak, kik megszöktek a veszély elől, midőn a nemzet erőfeszítéseket tett szabadságaért: megteremtették a kiegyezést, megvonták a küzdőktől az erkölcsi elismerést, felállították a legreactionariusabb tanokat, hoztak a nemzeti szabadelvűséget kijátszó törvényeket, conservatív álláspontjuknak megfelelőleg szorították meg a választói jogot, terrorizálták a választási szabadságot, leengedtek és lealkudtak a legfontosabb jogokból, szédelő loyaltással vontak fátyolt a nemzeti törekvésekre, s mindezek tetejébe nem feledkeztek meg a nemzet elpocsékolt vagyonából illő jutalmát venni „állhatatosságuknak.”

Ugyanazon rugók, ugyanazon politikai eszközök vezettek most is legnagyobb részt a meggazdagodáshoz, ugyanazon hanyatlásba taszítják újra a nemzetet.

Becsmélni a haza elsőrendű szabadsághőseit, kitüntetni törekvéseik céltalanságát, dicsőíteni az elvtelenséget, megragadni a hirtelen gyarapodás legönzőbb és legerőszakosabb módjait borbá és vérbe fojtani, a hol lehet elnémitani, vagy lekenyerezni a haladni vágyó mozgalmat, ezt tartják napjainkban is a politikai eszély legcsalhatatlanabb jelének.

S mi tagadás a mai szereplőktől nem lehet megtagadni, hogy sokkal eszévesebbek, már a mennyiben a poltronsággal keresztezett ravaszságot annak szokás tartani, mint voltak a szatmári béke korszakától kezdve a legujabb időkig folyvást előzőik. Azok nyersebb következetességgel, csiszolatlanabb őszinteséggel futottak a hatalom szekere után és kapták le róla, mi kezök ügyébe akadt, a jelen korszak szereplői ellenben már sokat fektetnek a látszatra, gondjuk van még a névre is. Előbb egy önzetlen államférfiu nevébe kapaszkodnak, s Deákkal fedeztetik reactiojukat és haszonlesőket; később, midőn a visszaélések tömege, s az általános romlás már a név által sem fedezhető, a kiéheztetett balközéppel megszaporodva, tetszetős nevet adnak pártjuk-

nak. „Szabadelvű“ az új czim, melynek takarója alatt a régi megcsontosodott conservatív irány folytatja tovább üzelmeit.

Hogy a mostani korszak tart-e oly sokáig, mint a szathmári béke utáni tartott, az még bizonytalan. A fáradtságot és eszközöket nem kimélik most sem, hogy eltartson akár itélet napig. S az is bizonyos, hogy ha sokáig megélhet az ujabban megerősödött corrupt politikai irány: hazánk a régi módra hanyatlók fokról fokra a Mária Theresia alatt tapasztalt nemzeti süllyedés niveaujáig.

Gyors volt a süllyedés akkor és gyors most. Pálfi Miklós nádor, Koháry István országbíró és utánok a főrendek csaknem mind, a nemességnek pedig a leggonoszabb része maga adta a példát a vallásügyi törvények kijátszására. Az udvar aztán a példát tovább fejleszté. Tanácsosainak ösztönzésére tette magát túl az alkotmány csak imént elfogadott szabályain, s háborítatlanul fogamatba vette az igazgatásnak osztrák chablonok szerint való rendezését.

E korszakban adták fel első ízben, függetlenségünkre végzetes módon, a magyar kormányközegek önálló jogait, s nem hogy ellenállásra találtak volna e miatt, de sőt maguk a magyar urak segítették legjobban a bécsi politikát terveiben. Az ország első tisztviselői belegyeztek a királyi helytartótanács felállításába, mely az akkori időkben, kormányunk régibb függetlenségéhez képest olyan intézmény volt, mint a delegatiók az 1848-iki alkotmányhoz képest. A helytartótanács rendezésénél az volt az elv, hogy még látszatát is kikerüljék, mintha önálló magyar kormányt akarnának teremteni. Egy provincialis kormány jellegével ruházták fel, s egyuttal gondoskodtak, hogy az idegen befolyást le ne vetkőzhesse soha. Bécsből jött rendeleteket kellett végrehajtania tekintet nélkül arra, törvénybe ütköznek-e vagy sem, megegyeznek-e a magyar érdekekkel vagy nem. „És nehogy valaha csak kísértetbe is essenek érvényesíteni a kormányzékot megalapító törvény ama rendeletét, hogy e tanács semmi más udvari kormányzékától nem, hanem mint királyi tanács egyedül ő felségétől függ,“ — ott ült minden tanácskozásaikban egy német tanácsos, mint biztosa a

bécsi császári kormánynak, ellenörködve a kormány czélzatainak, szándékainak pontos teljesítése fölött.“

Ép úgy, mint jelenleg a közös ministeriumok és delegatiók utján, akkor a helytartótanács által „igyekeztek belopni“ német kormányférfiak a „legfontosabb nemzeti érdekek, a pénz, hadsereg, kereskedelem, külviszonyok ügyeiben a törvénytelen idegen befolyást.“ A különbség az akkor és most közt abban fekszik, hogy akkor csak törvénytelenül belopni, most törvényesen alkalmazni lehet a befolyást, s így a mi akkor elnézés volt a drágalátos hazafiak részéről, most egy öntudatosnak nevezett politikának képezi sérthetetlen alapját.

S jöttek lassanként a nemzetgazdaságunkat aszály, ragya és fagynál ezerszerre jobban pusztító intézkedések. Iparunk és kereskedelmünk ellen már III. Károly kezdte az irtóháborut, s az általa kezdett művet folytatta Mária Theresia, kiért a vitéz magyar nemzet vérén kívül, még nyelvét is feláldozta.

Mária Theresia alatt, mikor még a veszély miatt, fűt, fát ígérnek Bécsben, s hajlandók a magyar kormányt önállósítani, a nádor és primás tanácsain szenved hajótörést, az Eszterházy József országbíró által pártfogolt terv. S innentől kezdve a szokottnál jobban bizonyul be, hogy magyarok ássák a magyarnak sirját. A központosításnak és elnémetesedésnek nincs hatalmasabb tényezője a főúri osztálynál, mely az udvari pompa és hízélgés közt elfeledi kötelességeit, s egészen a halál torkába taszítja a nemzetet. Reform reformot követ Magyarországnak beolvasztására. A „Commercién-Rath“ tatárpusztítást visz véghez közigazdaságunkra, s a mit a nemzeti öntudat lehetetlenné tesz Kolonicsnak, sikerül Mária Theresia kormányának. Magyarország elkoldusodásának megvetik az ágyat, s alkalmasint el is vonaglik ott, mint rabszolgája az osztráknak, ha a nemzet ösztöne néhány tagjában idejekorán föl nem ébreszti a haladási vágyat. Conservatív főurainktól ugyan bizvást tehetek volna kényök-kedvök szerint, mert hisz magyar főúri osztály már nem is volt, s csak egy sybarita faj gavalléroskodott a külföldön magyar név alatt szellemileg testileg

elkorcsosodva, kész szolgájaként bárminő rendszernek, s jószágainak jövedelmén kívül megvetve mindent, mi magyar.

A „patrioták“ és „demokraták“ haladó pártjában ömborodik ki első ízben a liberalismus, az „aulikusok“ pártjának csökönnyös irányában pedig marad a mi Mohács óta volt: német s illetőleg osztrák párt.

A patrioták mérséklete s a demokraták radicalismusa egyaránt magyar nemzeti talajon mozog. Szabadelvűségük az irány ovatosabb vagy merészebb volta mellett sem felel, hogy a vezérfonálnak nemzetinek kell maradnia. Egyik az alkotmány körülbástyázásának szükségén fölül kiterjeszkedik a haladó kor követelményeinek lassu átültetésére; a másik rohamosabban akart haladni, s a francia forradalom által elhintett eszmék révén az alkotmányt a kiváltságos előjogok megszüntetésével gyökeresen átalakítani, de azért Magyarországot meghagyta Magyarországnak, sőt ez eszméktől várta, hogy a nemzeti kiváltságok nyügeitől felszabadított nemzet, mint szabad és egységes test, az eddiginél jobban lesz képes megvédeni és fejleszteni függetlenségét. Egyedül az „aulikusok“ pártja volt az, mely híven hagyományaihoz, szűk látérzékes és nemzetellenes magatartásához kezére játszott a bécsi politikának bármit tervelt s bármit merényelt a magyar alkormány és közszabadság ellen.

A negyvenes években végre aztán egészen megtisztulva, névben és eszmékben kiforrva jelenik meg a nemzeti reformpárt haladó készsége, mint „szabadelvű“ párt. Csak az osztrák párt nem vetkőzik ki ekkor sem avult eszméiből, alkotmányellenes irányából és szolgálai lelkületéből, hanem mint „ó-conservatív“ párt szervezkedik a koreszmék és a nemzeti czélok ellen.

A szabadelvű párt érzi fontosságát a koreszméknek s nemcsak általános elvi, de különös nemzeti szempontból is belátja, hogy magyarország államisága a változott viszonyok közt, egyedül a haladásban és szabadságban birhatja fennállásának kutfőit. Nagy Pál a nemzeti reformpárt hatalmas vezérének örökségét és szerepét Kossuth Lajos, történelmünk e kétségkívül legnagyobb alakja veszi át. Új erővel, határozott czélokkal siet a nemzet megifjulása elé.

Meg is ifjult, bár meg nem izmosodott. A nemzeti élet fonálát kettészakította — Világos.

Világos !

Egy név és egész történet. Gyászos piacza a fegyverletételnek, hogy annál hevesebb tintaharczot folytathassanak fölötte, kik Világos daczára is kandalójuk vagy redőnyeik mögött élvezik a nemzeti szabadelvűség küzdelmeinek gyümölcseit.

Az a kö, melyre bibliai Jákob fejét lehajtva álmódzott a mennyei megifjulás örömeiről, nem volt gazdagabb képzelődés párnája, mint a világosi határ azok előtt, kik sárt és követ vegyesen dobálnak a nemzeti erőfeszítésekre, mert hát szerintök „vége Világos lett.“

Világos itt, Világos ott, Világos mindenütt valahányszor a beszennyezett mult, titokzatos jelen és kétes jövő szép színben akarja magát feltüntetni a nemzet előtt. Még a muszkavezető is Világossal akarja magát rehabilitálni, mert hát Világos a mesebeli patak, hol a farkasok emlékezet okáért jelennek meg vádolni a szabadelvűeket. „Miatatok érte bukás — mondják ők — az ügyet, ti zavarátok fel a vizet.“ S hogy bizonyítsák, mennyire igazuk van, mindjárt fel is falják a szabadelvűséget, mely szerintök „Világosig vezetett.“

Lassabban urak, nem a szabadelvűek, hanem a conservatívek álltak ott felül, hol a vizet zavarják. Bécsből foly a Duna, onnan hordja szemetjét és árját, Pest nem tehet róla, hogy alól van és utjába esik.

Conservatíveknek nincs hozzá joguk szemrehányást tenni Világosért, mert Világos az ő művök. A fejlődés legbiztosabb útjára lépett a nemzet, midőn agyarkodásuk, mely nemesi kiváltság megszüntetésében jövedelmeit féltette, az egyenlőségben tekintélyét megtámadni látta, hazafiataltségánál fogva pedig az alkotmány fejlesztését visszautasította: a bécsi reactióval szövetekezett, hogy lehetetlenné tegye annak megszilárdulását, minek szükségéről a nemzet óriás többsége osztatlanul volt meggyőződve. A conservatívek már akkor proclamálták a forradalmat, mikor a reformok lehetlenségét hangsúlyozták, mert a lehetetlenség hangsúlyo-

zásában benn feküdt tagadása annak, hogy a többség akaratát alkotmányos uton keresztülvihesse. Ugyanazon tan volt megteremtője a forradalomnak az akkori alap sérthetlenségének vitatásában, a mely 1867 óta a közös ügyek változtathatlanságát proclamálta, mi ismét veszélyeket támaszthat, ha a reactio fegyvert talál belőle kovácsolni, a később okvetlenül erőre jutó közjogi reformtörekvések kivihetősége ellen.

A conservatívek közt Dessewfyvel az élükön igen kevesen akadtak, kik állításaikban és czéljaikban ne a legnyíltabb reactiot gördítették volna a nemzet haladó vágya elé, melynek akadályul untig elég volt a százados elmaradottság és elnyomás. Haladásra intette az országot minden érdeke, de e haladás csak úgy válhatott üdvössé, ha alkotmányát biztosíthatá a felülről örökösen megújuló szöszegések és támadások ellen. Annyi tömérdek tapasztalat állott a nemzet előtt, hogy tekintve az elmaradást és veszélyeket, melyeknek a conservatív német, labancz, udvari, aulicus, pechovich párt tette ki hazánkat, tulzottaknak épen nem mondhatók a közéletünkben égetővé vált reformtörekvések.

A szabadság, egyenlőség és testvériség éltető szelleme nem hatott nálunk oly robbantólag és senki sem kívánta a szabadelvűek közül azok feltétlen érvényesítését, mint követelték ott, hol valóban forradalmi szellő mozgatta a reformtörekvéseket. Kellő higgadtsággal nemzetileg megrostálva látjuk azokat a rendi gyűlés által elfogadni. A történelemben példátlanul áll hasonló reformoknak oly lelkes elfogadása. S ha a nemzetet önmagára hagyják, semmi nem akadályozhatja a fejlődésben.

Igen, de máskép gondolkozott megcsontosodott átkunk a tanulatlan és hazafiatlan conservativismus, mely látva, hogy a megyékből kiszorították, az országgyűlésen örökre tért veszít, a felelős parlamentí kormánynál hivatalhoz és kitüntetésekhez többé áruló szolgálatok sem juttathatják: elment Bécsbe a „közös“ ellenség ellen megtenni a lépéseket, s mint a trónnak „állandó hive, harczolni saját hazája ellen ősi szokás szerint.

A nemzetnek ily körülmények közt nem volt mit ten-

nie, mint kitartani a vívmányok mellett, s fegyvert fegyverhez mérve, az utolsó talpalattnyi térért is küzdeni. Magyarország önvédelmi harczában lehetnek tulzások, de e tulzásokat indokolja az ellenfél makacssága. Kossuthot eljárásában a közvélemény támogatója, s bármily nagy szellem ő, egy magában sem forradalmat nem teremthet, sem soha tért nem nyert ideákat nem valósíthat.

A beszterczei, ónodi gyűlések határozatai Bethlen és Rákóczy alatt ugyanazon okok és hatások benyomása alatt keletkeztek, a mely okok Debreczenben a függetlenségi határozat megalkotására vezettek. A reactio által kiadott manifestumra, mely nyíltan proclamálja, hogy „a magyar nemzetet kitörli az élő népek sorából,“ másképp felelni a nemzet méltóságának lealacsonyítása lett volna. Bocsássanak ki százszor ily manifestumot és a nemzet százszor függetlenségi nyilatkozattal fog válaszolni rá.

S ám tegyük fel, hogy politikailag csakugyan oly végetes volt a hiba, valjon politikai hibák mentik a muszkavezetők árulását, vagy egy tábornokot, ki midőn katonának kellene lennie, nem egyéb, a legalábbvaló cselszövő politikusnál. Szilágyi volt az első, ki irodalmilag kellően méltatta az ily férfi eljárásának értékét, kivált midőn Károlyi Sándorban a kurucz generálisban, van már példa a történelemben, hogyan kell capitulálni egy sereg vezérének, mégha maga is részt vesz a függetlenség kimondásában.

Ítélnének a függetlenség kimondásának mozzanata fölött egyoldalulag tetszésök szerint, bár mily feketén: de az már több egyoldaluságnál és több az igazságtalanságnál, midőn egy állítólagos hiba miatt porban hirczolják meg a magyar történelem egyik legkiválóbb alakját. Ha egyebet nem tesz Kossuth, minthogy milliókkal szaporítja az alkotmány bástyáinak védőit, e tény egy magában emlékoszlop, melyen az irigység fogát törí, hiába csavarja festői redőkben saját önzetlensége körül a catói köpenyt. Vagy hát ezek előtt a nagy hazafiak előtt a közszellem fölébresztése és az alkotmány kifejtése oly bűn, melyért két év óta hirlapokban, röpiratokban az epigonok egész seregének kell meg próbálkozni Kossuth Lajost tönkre tenni. S még mily aljas fegyverekkel!

Csak birokra tovább is legények! a lejárásnak nincs jobb módja ez idő szerint sem, mint kétségbe vonni, hogy az a pislogó nap, mely alkotmányos életünk láthatárán jókra és gonoszokra egyaránt süt, nem az 1848-ki mozgalmak fényözönén megtört sugarakból táplálkozik.

Talán a conservatív ellenállás fejté ki a nemzet passzív erejét, s nem a szent titok gyanánt őrzött hit, mely az Orsovánál elmondott bucsu szavak viszhangjaként házról házra járt megedzteni a lelkeket.

„És te meghalál, — mondja e szózat, mint meghal a lilium, hogy a jövő évre izmoktól erősödve szebb virágokat hajtszon. Meghalál, teled érkezett, de a téi nem leend oly tartós, mint Siberia foglaló jege alatt sinlődő nemzet-társadé. Feletted tizenöt nemzet ásta meg a sirhantot, de azt rólad levenni eljövök én a tizenhatodik szabad nemzet százezreitől kísérve.

Légy hű addig is, mint valál mindig. Szabd magad a szent irás szavaihoz, imádkozzál halotti „miatyánkot,“ énekelj halotti zsoltárt, és csak akkor dalold nemzeti dalodat, midőn meghallod dördülni határaidon Albion ágyuit “

Albion ágyui el nem dördültek ugyan, de a remény ott a nép szíve fenekén, hova a hatalom szuronyai be nem férközhettek, ébren volt, bizott a feltámadásban, mint hívő a kijelentésben.

Ezen hit volt az erő, mely a nemzet részéről visszatartotta a conservatívek által nagy vívmányként üldözött kegyelmet, hogy a reichsrathban küzdjön elévülhetetlen jogaiért. Minek hát azt a nagy hangú dörömbölést kimutatni, hogy az elnyomás időszakában conservatív részről indult meg az actio visszahódítani az elvesztett tért. Apponyi, Majláth, Barta, s utánok a többi conservatív még az 1861-ki felirat alkalmával is, az opportunitás lejtőjéről álmodoztak egy szűkebb hazáról és szűkebb önkormányzatról, melyet ha nem is oly szűk alakban, de mégis elég szűkre szabottan kaptak meg a kiegyezésben. Önálló miniszteriumra gondolni sem mertek, 1847 volt legtöbb, mit elérni ohajtottak. S valjon mivé lesz a nemzet, ha elfogadja őket vezérökül. A legvalószínűbb, hogy nem jut semmihez,

vagy ha a francia és porosz háborúk után, az ő opportunitásuk révén jut is valamihez, az ő-conservatív vezetés tönkre teszi örökre. Hisz itt a példa Deák conservativismusában, mivé lett jogainak teljessége nélkül? Nincs azért okuk dicsekedni azzal sem, hogy a kiegyezés conservatív mű.

Ugy van! conservatív mű az, de meg is látszik minden vonásán a conservatív alkotások tökéelyeinek kézzelfogható eredménye. Meglehet, ha ők nem készítik el számára a tért, ha az udvarnál a magyar érdekekre nézve gyakran oly szerfölött káros tanácsokat conservativek nem osztogatják, ha a közös érdekű viszonyoknál nem specialisan osztrák-magyar, hanem a köteles magyar szempontból és a monarchia erősödésének budapesti központjából ítélik meg a helyzetet; ha egyáltalán a nemzeti pártot vezérlő eszmék hatása alatt készítik el a közjogi művet: a parlamenti és kormányválságok csapásokban gazdag hét éve helyett egy virágzó állam tanuskodnék a siker mellett.

Conservatív volt a mű, de nem az a józan conservativismus, mely a jog folytonosság révén, szervezni volt hivatva az 1848-ki alkotmányt, hanem az a régi conservativismus, mely a nemzeti küzdelmek eredményeit a legkedvezőbb körülmények közt is kétségesse tette, vagy visszaveté hosszú időre. Ugyanaz a conservativismus, mely a szatmári béke után nem talált okosabb dolgot, mint gáncsolni, szidalmazni, megkövezni a szabadságküzdelem fejét Rákóczy Ferenczet, s mely most kéjes mulatságuak tartja letépni Kossuth Lajos fejéről a babért. Sok embert bántott akkor a Rákóczy, és sok embert most a Kossuth babérja. Azt hitték és hiszik folyvást a kishitűek és nyomorultak, hogy az ekkép letépett babér igazolja multjokat. Mintha egyáltalán teremhetnének „illatos füveket“ Magyarország bércei és rónái azok számára, kiknek összes politikája a szabadság „megherélésében“ állt, mint Károlyi Sándor jellemezte egykor szereplésöket.

Volt alkalmunk gyakran, 1848-ban különösen a józan és egeszseges magyar conservatív politikát megteremteni, de a legujabb időkig vagy a hazafias elhatározás, vagy a

tiszta belátás hiányzott komoly actiót kezdeni ez irányban. Egyszer hazafiatlanok voltak lefelé, hogy megmentseék loyaltásukat fölfelé, másszor a higvelejü merevség a koreszmék iránt tartá vissza őket a conservativismus józan utjáról, melynek feladata a szervező haladás, szemben a liberalismus teremő haladásával.

Nemzetellenes vagy reactionarius áramlat az, melyet eddigi történelmünkben a conservativismus épületes multja gyanánt ismerünk. Lucidum intervallumként mindössze azon rövid időszak jöhet tekintetbe, midőn eszmélni kezdenek egy conservativ párt szükségéről 1846-ban Keglevich Gábor főtárnok-mester termeiben. De azontul semmit nem tettek, hogy valóban hazafias legyen működésök, a későbbi idők folyamában pedig nagyon is sokat arra, hogy az alkotmány-fejlesztő liberalis párt küzdelmei forradalommal, e forradalom leveretéssel végződjek. Felállították a „politikai becsületesség“ elvét, mint zsinórmértékét a kormányhatalom megerősítésének, de a legelső mit aláástak, mihelyt e kormányhatalom nem az ő eszméik szerint, hanem a haladó kor jelleméhez képest, parlamentarisan alakult meg; maga az alkotmány, mely a „független felelős“ kormányt életre szölitotta. Conservativismusok ekkor nem hogy megnyugodott és alkotmányos uton annak szervezésére törekedett volna, hanem „hadat izent“ az ellenzéknek, s az egész ujonnan kivivott alkotmánynak.

Visszavonulás vagy reactio, hiba vagy bűn közt oszlik meg a Széchén Antal gróf elnöklete alatt megalakult conservativ tábor, s már alakulásával bizalmatlanná teszi azokat, kik véralkatuk vagy ideájuknál fogva hozzájuk tartoznak, de merevségöktől, és hazafiatlanságuktól irtóznak. Gróf Széchényi István egyike e tartózkodóknak, pedig épen ő az, ki aristocraticus eszmék mellett érzékkel bír a haladás iránt, s a kimult Dessewffy Aurél után leginkább van hivatva a szervező haladás conservativ pártját megalkotni.

A mi nem sikerült akkor, nagyon kedvező chance-ok mellett, és egészséges alapokon indult meg a legujabb időkben.

II.

A conservativismus történelme fordulóponthoz ért a Sennyey Pál által szervezett „jobboldali ellenzék” pártjában.

„Monumentalis”-nak nevezném azon eseményt, de az álszabadelvűség korszaka oly kopott frásissá tette e jelzőt, hogy gunynak vennék, a kik megszokták uraik parlamenti tüszszentését monumentalisnak dicsőítgetni. Annyit azonban bizvást ki lehet mondani, hogy ezredéves történelmünkben első egészséges nyilvánulása a józan és magyar conservativ politikának a „jobboldali ellenzék” megalakítása.

Pusztán a tény, hogy conservativ párt alakult, nem teszi valami különös fontosságúvá az eseményt, mert hisz conservativ párt volt a Deákpárt is, és conservativ párt a Deák-Tisza párt is, hasztalan viselik a szabadelvűség álarczát. Mélyreható fontosságúvá azonban ép az által lett a Sennyey által szervezett conservativ párt alakulása, hogy nem szenvedgi a szabadelvűséget, hanem annak jelenkezik a minek feladatánál és céljánál fogva lennie kell.

Fontossága különben ez oldalról csak másod rendű. Elsőrendűvé a nemzeti parlamentarismus érdekei teszik a „jobboldali ellenzék”-nek megalakítását.

Hogy valóban magyar és józanul parlamentaris legyen a conservativismus, szüksége volt megtagadni gyűlöletes multját, s kivetközni rovott jelenéből. Megtagadni a régi conservativismust, mely alkotmányellenes törekvésekkel azonosítá feladatát; kivetközni jelenéből, mely ráfogja önmagára, hitegeti a világgal, hogy szabadelvű, jöllehet elvek és programm hiányában — semmi.

A kettős feladatot, mely a conservativismusra várt, államférfiúi ügyességgel oldá meg Sennyey Pál. Két nagy jelentőségű nyilatkozatával veté meg ő alapját a józan és nemzeti conservativismusnak Magyarországon. Ezen nyilatkozatok egyikében kimondja határozottan, hogy a conservativ politikának nem lehet feladata visszakacsingatni 1847-re, hanem el kell fogadnia a parlamentarismus rendszerét minden utógondolat nélkül. Megdönti tehát a vádat, mely az

álszabadelvűek részéről parlamentellenes célzatokkal gyanúsítá Sennyey bárót, és híveit.

„Ép oly fennen hirdetem — nyilatkozik Sennyey a nagy budget vita alkalmával 1875 jan. 29-én — hogy az alkotmányos népképviselő rendszerén alapuló parlamentarizmus szerkezet szívének minden buzgalomával fentartandó. Ez uraim köztünk kérdés tárgyát nem is képezheti, és ha mégis megemlíteni szükségesnek és hasznosnak tartom, teszem ezt csupán azért, hogy a világ és ország előtt a kételynek még árnyéka se támadhasson a felett, hogy e hazában nincs párt, nincs árnyalat, a mely a parlamentarizmus rendszerén kívül keresné politikájának érvényesítését, áhajtható célzatainak elérését.

„Nehéz és komoly a pillanat, a melyben élünk; nehéz, de nem lehetetlen a kibontakozás. De e kibontakozás csak is, és egyedül alkotmányos és parlamentarizmuson létesíthető. A mely perczben a nemzet e hitét elvesztené, s ettől elfordulva, a kibontakozás útját másutt és más módon keresné, abban a pillanatban a segítség lehetősége megszűnnék.“

Másik és előbbi keletű nyilatkozatában a pártok történelmi és nemzeti jogosultságát erősíti meg. Kijelenti minden kételyt kizáró módon, hogy nem oszthatja azok felfogását, kik politikai tökéül és agitationalis anyagul a baloldalt „alkotmányon kívül álló“ párt gyanánt igyekeztek rendszeresen feltüntetni.

„Én tisztelt ház — mondja a felirati vita alkalmából 1872-ik évi október 7-én — előzetesen megvoltam győződve arról, hogy általános elvi kiegyezés sem a politika általános kérdéseire nézve, sem kivált az úgy nevezett közjogi kérdésekre nézve nem lehet. Nem mintha azt hinném, hogy egy párt a maga álláspontját elveiben és céljaiban nem változtathatja soha; nem mintha azt hinném, hogy aki bizonyos nagy fontosságú törvényeknek alkotmányos megváltoztatását óhajtja, legyenek bár a törvények fontosságuknál fogva olyanok, hogy dominálják az egész helyzetet és mintegy a fenálló intézmények jellegét, legyenek olyanok, a melyek bizonyos kötelemeket foglalnak magukban, a melyeket

az alkotmányon kívül álló tényezőkkel kötöttünk; ki — mondom — e törvényeknek alkotmányos utoni megváltoztatását óhajtja vagy czélozza, az alkotmányon kívül állana.“

„Azért voltam meggyőződve tisztelt ház, hogy az elvi kiegyezés lehetetlen, mert a két párt, mely e tekintetben szóba jöhet, két hazánk történelmi hagyományában gyökerező és még létező áramlatnak természetsszerű kifolyása és képviselője, s mint ilyen oly erkölcsi kötelmek körében mozog, melyeket ez idő szerint egyikünk sem tagadhat meg.“

Sennyei e beszédeiből napnál világosabban tűnt ki, hogy az ő conservativismusa többé nem ismer semmi solidaritást a régi conservativismussal, mert alkotmányos körben az alkotmány szilárdítását czélozza; kitűnt továbbá, hogy az ő conservativismusa rendszeresebb, hogy úgy mondjam, szabadelvűbb azokénál, kik a régibb conservativ politika hagyományához képest az alkotmányon kívül helyezték a nemzeti pártot képviselő baloldalt. Szóval kitűnt, hogy a conservativismus többé nem egy oldalú, nem gyűlöletes, hanem alkotmányosan nemzeti, és correct parlamentaris, szemben a Deákpárttal, mely reactionarius és egyoldalú minden ízében, és inparlamentaris egészen az ellenzék létjogának alkotmányellenes kétségbevonásáig.

Ismeretes, mily zokon vették annak idejében b. Sennyeinek feledésre és tanulásra mutató fontos nyilatkozatát azon pártban mely a régi labancz, aulicus és pecso-vics párt merevségével hirdetett alkotmányellenes tanokat urbi et orbi. Ismeretes az is, hogy rögtön belátva a veszélyt, mely kormányegyedáruságuk hajóját egyik vagy másik oldalról, az alkotmányon belül álló nemzeti conservativismus, és az alkotmányon kívül nem helyezett nemzeti szabadelvűség részéről, súlydéllel fenyegeti: mentő vitorlának a belügyi kérdésekben elfoglalt álláspontjukat, mint kizárólag patentírozott szabadelvűt, tölték fel, csak hogy opportunitásuk reactionarius jellege dacára is, megmutassák, mennyivel különb legények bármely pártnál.

S valjon miben áll liberalismusuk a belügyi reformok terén? A megyei intézmény deformálásában és pártcélok-ból a virilis intézménnyel való megrontásában csak nem fog senki liberalismust s nem józan conservativismust felfedezni. Tóth Vilmos agyonbeszélt választási és öt éves parlamenti törvényjavaslatai szintén nem jogositvák a 'szabadelvűségi' czégért bitorolni. Vagy talán a külföldi intézmények rossz átültetését tartják szabadelvű reformnak S ha nem ezekkel, valószínűleg újabb választási törvényekkel akarják kiérdemelni a szabadelvű nevet.

Bármelyik kormányzati és törvényhozási tényt vegyük a Deákpárt szabadelvűségének megbírálására kiindulási pontul, az eredmény utóvégre is az, hogy nem alkottak törvényt s nem volt intézkedésök, mely akár a cosmopolita, akár a nemzeti szabadelvűség követelményeit kielégitené; alkottak azonban igen sokat, melyek doctrinair visszaesést és nemzeti reactiot képeznek; intézkedtek igen sokszor abszolút önkénnyel', a politikai moral és társadalmi becsület fogalmaival homlokegyenest ellenkezőleg.

Mélyen átértzett szükség volt, hogy e mind közjogi, mind belügyi tekintetben reactionarius párt helyébe, melyet álláspontja a józan conservatív politikára utalt, valahára megalakult a nemzeti conservativismus pártja a jobboldali ellenzékben. Természetes és egészséges nyilvánulása ez a közéletnek. Természetessé teszi az, hogy szükség van a parlamenti politika jósága czéljából önértzetes és öntudatos conservatív pártra; egészségessé teszi az, hogy a nemzeti pártélet, a közvélemény egy részének igazi képviselője, nem a csalás és ámtás, hanem a becsületes őszinteség adja meg természetes létjogát és parlamentaris életrevalóságát. Mert nem kell ám himni, hogy a rászedés és ámtás ama mestersege, mely szeméremérzet nélkül viszi a piacra szabadelvű reclam alatt portékáit sokáig megélhessen a humbugból. Kijózanodik a közönség nem sokára és befogja látni, hogy az csak a legselejtebb dugáru, mit ez urak szabadelvűsége a nemzettel készpénzen fizettet meg. Be kell látnia az országnak, főképp azt, hogy mind a Deákpárt, mind a verseny kikerülése végett az üzleti nyereségen osztozkodó Ti-

szapárt álláspontjában a józan conservatismusra van utalva, de mert népszerűbb dolognak hiszik liberalisnak látszani, mint becsületesebb konservativnek lenni, a politikai szédelgés legközönségesebb fogásával igyekeznek a nemzetet kiforgatni konservativ és liberalis eszméiből. Megmételtyezik érzékét, nemzeti törekvéseit, tévedésbe ejtik helyzete, kétségbe jövője felett, s cserébe nem nyújtják még azt a hasznot sem, hogy a pártalakulás egészséges legyen más oldalról is.

Okot ugyan misem gátolja, hogy egészségesnek ne kiáltás ki, mi természetellenes, de a közönség majd csak megunja a lovaglást egy néven, mely sehogy sem illik embereink politikájára. Utánozhatják a „reus-lobenstein-erbersdorfi“ nagyherceget, ki rendeletileg írta meg: „Seit zwanzig Jahren reite ich auf einen Princip herum, dass heist ich verlange, dass ein Jeglicher bei seinem Titel genannt wird.“ Nyolcz teljes éve lovagolnak azon elven, hogy a hivatalos nevet ne vonják meg tőlök azaz szabadelvűeknek tartásuk őket, a miért, hogy legutóbb párthatározattal, és kormány előterjesztésre e czinnel disziték föl becses programmtalan és elvtelen lényöket. Mintha a szabadelvű elnevezés nem lehetne jó gunynév, sőt népszerűtlen elnevezés is, mihelyt lejárattják. Már pedig nagyon jól indultak mindjárt a megalakulásnál, hogy a mit komolyan szeretnének tiszteletül, s a mit elhatároztak brillirozással, csufnévvé válják ellenökben.

Csúfnevek ragadnak másutt is a pártokra és később rendszerint büszkének is lesznek rá különösen az ellenfelek; de az ily elnevezéseknél az a sajátságos, hogy történelmi alapjuk van s nem párthatározat által forcirozzák ki. Azért a mennyire hevesen utasítják vissza eleinte, annyira szívesen fogadják később, midőn a gunynévet érdemek és babérok veszik körül. Nálunk első gondjuk volt magukat megtisztelni egy új névvel, melylyel a történelem Magyarországon egészen más irányt köt össze, második gondjuk pedig az, hogy e nevet lejárassák.

A nadrágtalan és kolduspárt a maguk álláspontjából büszkének lehetnek nevökre, leginkább pedig lehet az angol

tory és wigh, mert mindeniknek háta mögött egy parlamenti eseményekben gazdag mult áll. Ők nem keresték és nem forcirozták e nevet, mely Mazaulay szerint a wigh pártra a skót parasztok italáról a savóról, a tory pártra pedig az ireknek a rablóval egy jelentőségű szaváról ragadt s a különböző álláshoz képest eredetileg a király ellen fellázadt skót pártot, vagy a katolikus herczeg mellett állást foglaló udvari pártot jelentette.

A nemzeti és történeti jelleg még a név tekintetében sem hagyta cserben az angoloknak lassanként, és történelmileg fejlett parlamentarismusát. Magyarországon azonban nemcsak az alkotmányt gyártották újból 1867-ben, hanem a neveket is úgy cserélték, mint a bundát; bár végre is akárhogyan erőlködjenek az új „szabadelvű“ czégér nem fejezi ki a nemzetileg és történelmileg szabadelvű gyanánt meggyökeresedett irányt.

Történelmileg és nemzetileg szababelvű párt, akár török, akár protestans, akár kurucz, reform, szabadelvű vagy közjogi legyen a nevezete: más nem lehet a közvélemény előtt és nem lehet valódilag, mint a mely reformálandónak tartja a közjogi helyzetet is, míg az nem felel meg a nemzet önállósági törekvéseinek. Az 1848-iki alkotmány alapján nem lett volna más pártalakulás lehetséges a tiszta elvinél, az 1867-iki alkotmány reactionarius szelleme azonban már föltétlenül szükségessé tette a szabadelvűségnek a régi értelmezést adni: azaz programjában első rendű elvek gyanánt a közjogi helyzetnek olyféle átalakítását bevenni, mely nélkül valódi szabadelvű politika képtelenség.

A tisztán elvi csoportosulásnak szabadelvű szempontból úgy elméletileg, mint gyakorlatilag meg van a maga előzménye és föltétele.

Előzménye, hogy a nemzet egy hangulag ismerje el a közjogi törvények által teremtetett új államalakulást, mint ezt a pártok theoriájának kifejtésénél Blurschli után az összes államjogászok megkövetelik; föltétele, hogy az elvi pártalakulás az állam összes ügyeire kiterjeszkedhessék, vagyis, hogy törvényhozásában és kormányzásában önálló legyen az állam.

E részben talpraesetten mondja b. Fötvös József: „Mint az egyesnél mindennek fölött az a feladat, hogy létele biztosítva legyen s csak akkor lehet szó a felől, hogyan rendezze életét: úgy az államnál mindenekelőtt biztosítani kell önállóságát, azaz lételét és csak akkor lehet szó arról, mint kelljen bizonyos eszméket megtestesíteni az alkotmányban. A mely alkotmányos életből ez ki van feledve, az hasonlít Goethe homunculusához Faustban, mely eszes és élő lénynek tetszett mestere görebében, de mihelyt ez széttört, a legkisebb külső érintésre atomaira szállottszét.“

Szükségtelen fejtegetni, hogy Magyarországon a tisztán elvi pártalakulásnak sem előzménye, sem föltétele nincs meg. El kell ismerniök a kiegyezés legtüzesebb védőinek is, hogy a közjogi törvények által teremtetett új államalakulást egyhangulag nem ismeré el a nemzet, bárha lemondott is annak megváltoztatásáról az országgyűlés volt balközépi köre. Az sem képezheti elfogulatlan politikus előtt a vita tárgyát, hogy az önálló államiság föltétele sincs meg a tisztán elvi pártalakulásban. E nélkül pedig üres ábránd a haszontalan lárifári liberalis pártot állandólag összealkotni.

Sehol sincs példa rá, hogy sikerült volna. Még a hol meg is van az állami függetlenség, de nincs meg a teljes parlamentarismus, mert egyik vagy másik hatalom absorbeálja erejét, ott sem történhetik egészséges kibontakozás liberalis és conservatív irányban, ha a két párt conservativismusa és szabadelvűsége a létezőhöz úgy nem alkalmazkodik, hogy a conservatív párt lassu szervezést, a szabadelvű párt az átalakító közjogi haladást tüzi zászlójára.

Poroszországban a „vas és vér“ embere fejezi ki a legfőbb parlamentaris akaratot, s minthogy a helyes pártalakulás nincs meg a népképviselői alkotmány erőteljesebb kifejtésére, csak úgy hemzseg a sok mindenféle színű socialis, conservatív, haladó, liberalis, közép, ultramontan, nemzetiségi fraktio. Olaszországban és Franciaországban szintén hiányoznak a józan politikát és pártéletet biztosító előfeltételek, minő a hosszas éveken gyökerező mult, egyöntetű történelmi irányon és megfelelő gyakorlaton alapuló országgyűlésezési jog: ép azért a centrumok, szélsők, monar-

chicus, köztársasági és felekezeti töredékek tökéletesen szétforgácsolják a parlamenti erőt. És itt legujabban a példa hazánkban mire képes egy rossz ötlet, vagy egyéni szeszély a parlamentarismust vezetni, ha a nemzet eszméin és gondolkodásán túltéve becses énjét és magán érdekeit, erőszakot tesz a helyes, történelmileg igazolt pártalakuláson.

Egymásután burjánzanak nálunk is a töredékek, s ha sikerülnek a nemzetgazdasági, iparos, katolikus párt alakítása érdekében tett kísérletek, a clique szellem által ránk octroyalt „természetes és egészséges“ pártalakulás méltó dicsőségére: a jövő országgyűlés folyama alatt, a szabadelvű centrum mellett szereplő baloldali és jobboldali ellenzéken, s a nemzetiségi klub pártján kívül, még egy csomó töredék fogja szalmaszálon mentegetni a fuldokló hazát.

Láthatják már most is, minő fattyuhajtásokkal kezd beköszönteni a „szabadelvű“ párt clique uralma végett kímesterkelt üvegházi tavasz. Lesz még annak egyéb visszás eredménye is magában a belügyi kormányzatban.

Hogyan is képzelhető jó közigazgatási és helyes törvényhozási eredmény egy párt részéről, mely a közjogi alap védelme által conservatív irányt árul el, és e végből mintegy hivatva van egészséges conservatív politikára, de álszégycumból kapkod a jelszók után, port hint a közönség szemébe, csakhogy szabadelvűnek tartassék, noha már természetszerűleg nem lehet az. Vagy hát mikép egyeztetni össze Zsedényi a telivér szabadelvű a mostani pártkeret liberalis törekvéseivel az angol wighek eszméjét: közvetett adókra fektetni az államháztartás bevételeit, ha minden lépten-nyomon beleütközik szabadelvűsége a vámszerződés pontozataiba, s a Tisza-féle program mellett kilátása sincs, hogy önálló vámterülettel felszabaduljon az idegen elvi nyomás alól.

„Erklaret mir, graf Öerindur,
Diesen Zwiespalt der Natur.“

Vegyünk elő más esetet. Például Somssich Pál radicalismusa indítványt akar tenni a „hadügyi költségvetésnél“ a hadsereg létszámának, vagy a tetteleges szolgálati évek leszállítása végett. Indítványának ugyan mit fog tenni az a

szabadelvűség, mely önállólag és a parlamenten belől nem intézkedhetik az ország vére fölött, mégha többségben van is, mert közjogi törvény szerint rá kell bobiskolnia a közöskiadások czimén belügyi budgetjében tudta és beleegyezése nélkül kiszabott összegben.

Vagy hát vegyük azt, hogy Paczolay János ő szabadelvűsége interpellál a polgári házasság kérdésében, és a többség hajlandó megszavazni, mint egykor a Bittó kormány alatt, de csakhamar felvilágosítja a szabadelvű párt minde-nese, hogy tőle bizony megkérdezték a döntő körök, midőn pengetni kezdte: „Micsoda hasznuk van önöknek nemzeti szemponthól, hogy a magyar gavallérok elveszik a zsidó kisasszonyokat?“ S így a szabadelvű tizparancsolatból kicsuszott e bolygó kérdés is.

„Nincs napi renden“ mondják hetykén a südő szabadelvűek s majd megpukkadnak örömben, hogy valami okát adhatják elhallgatásuknak. A választó pöbel persze nem faggatja a „honmentő“ szabadelvűséget effélékéért s a hol akad néhány értelmesnek látszó vagabund, azt lefőzik: „nincs napi renden.“ Egyébképen pedig, ha napirendre találná is tolni az izgága ellenzék balról, a Bittó idejében violaszin pecsét alatt jött bécsi „non placet“ eléggé fris emlékében él a Deákpártnak, hogy felvilágosithassa ujdonsült szabadelvű collegáit, mily ostobaság volna efféle kicsinység miatt emondani a szabadelvű titulusról cum vitulo. Megjárná a vitulus sine titulo is, de jobb, ha a kettőt compatibilissé lehet tenni a „buta tömeg“ előtt.

Jó, ha már a szabadelvűség legmodernebb kérdéseiben nem foglalnak állást, a belügyi kérdések melyik sora az, hol a megkülönböztetés jellemzővé válik a szabadelvűség rizsporával kaczerkodó kormánypárt, és a „jobboldali ellenzék“ conservativ pártja közt?

Ime a kérdés, mely jókor jó mindig lerántani az ujabbl politikai Schwindel álarczát. Kétségtelen tudniilik, hogy a „szabadelvű“-nek keresztelt új czégű ó c s k a kereskedés mindössze abban különbözik a jobboldali ellenzékétől, hogy ennek egyes kérdésekre van határozott álláspontja, amannak pedig vagy nincs, vagy a hol van, összetalál a „con-

servatív“ pártával. Sőt a mennyiben egyik párt zászlaját Tisza Kálmán, a másik pártét Sennyei Pál báró bontották ki, e beszédek összehasonlítása azt a benyomást teszi, mit általában a két jellem. Tisza egyetlen egy pontot sem formuláz tisztán februári beszédében; Sennyei a vámszerződésre és bankkérdésre vonatkozó kényesebb pontokat kivéve, melyeknél tartózkodása conservatív szempontból teljesen indokolt, de azért még sem oly kétértelmű, mint Tiszáé: a többi kérdésekben nem hagy fen semmi kételyt követendő politikája tekintetében. A tisztviselők választása, mint Tisza belügyi programjának követelménye, a tisztviselők kinevezése, mint Sennyei belügyi programjának egyik sarkpontja, képezik az egyetlen választvonalat, mely a két pártot egymástól nyilatkozataik és még inkább tevékenységek után, megkülönbözteti.

Legalább fel kell tennünk, hogy Tisza Kálmán komolyan vette e különbséget s nem mesterkélta jel: „piros rózsza fehér rózsza“ kedvéért. Más különbséget felállítani ugy sem tud az autonomista Tisza Kálmán; vagy ha tud, nem akar. Elég az hozzá, programjában homályosan körvonalozza önkormányzati nézeteit, azóta pedig egy beszédében, oly keverékét adta status bölcsességének, hogy maig is vitatkoznak rajta fehér-e fekete-e, önkormányzatot akar-e erősödött megyei étellel, vagy csak kortespolitikát a hatalmának hódoló főispánokkal.

Tisza Kálmán programponozataival ugy vannak a politikusok, mint a vegyészek a lombokban hirtelen összekeveredett elemmel, nem tudják, mi a jelleme és hova osztályozzák. A politikusok annyival szerencsétlenebbek, mint a vegytudósok, mert hosszas elemzés után sem tudnak határozott nevet és osztályt biztosítani a program kétértelmű elveinek, melyekből levonva a hüvelyt és salakot eszméül valami hig állomány marad. Ez épen jó arra, hogy mindenféle politikát üzhessenek nyulékonyosságával. Tisza programjának egyes közjogi pontjai szerint, lehet akár a legpeactionariusabb osztrák politikus; ismeretlen egyházjogi programjával lehet ultramontan, iskolai programja után

ítélve már is az; belügyi programjával pedig központosító kortes államférfi.

Az ő szabadelvűsége addig fog terjedni, a meddig pártjának számrétű elemei kívánják. Gondoskodott, hogy ne vászonból, hanem kaucsukból csinálja takaróját, s így, ha Horváth Boldizsár doctrinair szabadelvűsége a „táblabiró politikának“ eltörlését, Móricz Pál tudománya pedig Bárándból megyét fog akarni saját főispánsága alatt: egyik számára megkurtítja, a másik számára kinyújtja a takarót, s lesz autonomista, ha kell és lesz centralista, ha kívánják. Azért hát bátran parancsolhatnak vele, mert a jelszó: „milyen méltóztatik?“ Ne féljenek, Tisza Kálmánt zavarba nem hozzák, mihelyt kiszaglálhatja, hol a többség. Nemzetiségi politikája is csak akkor vett önérzetesebb irányt, mikor felsült a szászokhoz és horvátokhoz közeledéssel s a midőn látta, lehet ám vele a többségtől tapsokat aratni. Kérjetez azonban töle rendszeres programmot, s az ő negatív tehetsége eviczkélni fog a szavak bőségében, de a hosszú lére cresztett mártásban nem lesz — velő. Erősen nemzeti politikát fog üzni rendszer nélkül, míg hatalmi érdekeivel összefér, azontul csak ép oly hajlandó lesz programját a „békés kiegyezés“ érdekében felhasználni, mint Lónyay Menyhért a balázsfalvi egyezmény által. Szilárd meggyőződés, határozott elvek és positiv államférfiúi tehetség hiányában ez máskép nem is lehet.

Lehet képzelní, mily gyöngé lábön állhat annak szabadelvűsége, ki csak nagy megerőltetés után képes a „tisztviselő választás“ szépen körülírt pontozatában szabadelvű jelleget kölcsönözni programjának. Ez az egy pont a maga szárazságában, szabatosan kifejtett önkormányzati álláspont nélkül, még sem nem program, sem nem szabadelvűség, mindössze arra jó, hogy eleget tegyen a felhívásnak: „bontsa ki Tisza és Sennyey a szabadelvű és conservatív párt zászlaját.“

Kibontották.

Látjuk mily „monumentalis“ sikerrel a történelmi és nemzeti alapot elrugó Tisza Kálmán, és milyennel a tanulékony Sennyey részéről.

Mindkettő sajátkép a multat tagadá meg, és mégis az egyik sikerrel a másik veszteséggel tevő. Sennyei igen okosan csak azt tagadta meg a multból, a mi elvetendő salak volt, hogy valódi államférfivá válhasson; Tisza a szinaranyat dobta el, hogy belügyminiszterré lehessen. Sennyeinek volt oka eldobni, mert a ráhagyott magyar conservativismus nem mozgott alkotmányos és parlamentaris irányban, hozzá nemzeti vádak, szerencsétlenségek, visszavonás fűződtek emlékéhez; Tiszának nem volt oka, mert a nemzeti szabadelvűség multja és törekvései, a hazafiság és tettkésztség eredményekben gazdag érdemkönyvét alkotják, mintegy sugallatul és biztatóul, hogy az igazi szabadelvűség első elve, alaphitágazata és fő törekvése: a szabad és önálló haza. Tisza Kálmánt elvtelensége előbb-utóbb teljesen lejárt, a legkisebb hasznót nem hajtó államférfivá fogja tenni, kire a nemzeti küzdelmek történetében nem a legszebb név vár; Sennyei Pál ellenben számolhat az elismerésre, mint a nemzetileg józan és parlamentarisán életrevaló conservativ politika megteremtője.

E két államférfiu szerepléséből meg lesz okvetlenül a tanulság, hogy egy ember sem teheti magát túl boszulatlanul a nemzet keblében történelmileg jogosult, és politikailag indokolt eszmeharczokon. Hatalomsóvár vezérek megtehetik, hogy egy tagjaiban és politikájában leélt parlament hasznosíttával és bornirtjaival kimesterkélnek egy személyes ambícióknak kedvező pártsoportulást, de a pártsoportulás közül csak ephemer életű lesz az, melynek létjoga sem ösztönösen, sem elveken, sem a nemzet törekvésein nem gyökerezik. Meg kell, hogy boszulja magát az a irány, mely tévedésbe hozza választóit és olyféle eszmezavart teremt, minőt a „szabadelvű“ párt vidéki alakulásánál észlelünk. Fentartják az elveket itt, megvárják az elvek valóztatását amott; várakozó álláspontot foglalnak itt, üdvözlik a kormányt 1877-ig amott.

Tartós lesz ellenben a pártsoportulások közül az, mely természetes alapokon jött létre, meg van jelleme, nem alakoskodik, hanem feledve és tanulva, haladó irányt ölt szemben azokkal, kik színlük a szabadelvűséget, noha megcsön-

tosodott irányu conservativismusoknak még az előnye sincs, hogy conservativ elvekkel, nyílt programmal bír.

Midőn tehát természetesnek, és egészségesnek ismerem el a névnek megválasztásánál is tapintatosan eljáró „jobb-oldali ellenzék“ megalakulását, vele szemben természetesnek és egészségesnek más pártot el nem ismerhetek, mint a „közjogi ellenzék“-et. A „jobboldali ellenzék“ conservativ pártjának, csak a „közjogi ellenzék“ szabadelvű pártja lehet a természetes és egészséges ellenlábasa. Amaz természetes állásának megfelelően elegendőnek tartja a közjogi alapot, de azért nem zárkózik el tárgyalás alá eső részének haladó szervezésétől, a miként conserválólág haladni vágy a belügy kérdéseiben is; emez nem tartván sem jónak, sem elegendőnek az alapot, a teremő haladás révén megváltoztatására törekszik, s egyuttal a szabadelvű reformok utján haladni ohajt az államélet minden ágában.

Magyarországon e szerint, a választó nemzetnek meg nem vesztegetett és érdekek által nem sugalt része, józanul csak e pártok egyikéhez csatlakozhatik szabadelvű vagy conservativ gondolkozásához képest. Az erkölcsileg vagy anyagilag romlott, hatalmi viszketeg vagy önérdék által sugalt centrumot nem támogathatják csak a hivatalnokok és hivatalvadászok, meg az ezek komáiból, sógoraiból és érdekszövetségeseiből toborzott „örökös“ kormánypártiak. Meggyőződésének élő független polgár ellenben csatlakozni fog vagy a jobboldali ellenzékhez, vagy a közjogi ellenzékhez, segít tehát „a két malomkő közt“ összemorzsolni azt a tábort, mely állandó veszélye nemzetünknek, s melynek leszorítása nélkül nem menekül meg hazánk soha a hinárból.

Részemről a „közjogi ellenzék“-kel tartok, mert a rengeteg módon felgyűlt bajból egyedül a gyökeres reformok nyujtanak biztos kigázolást. Conservativ gyógyszerek ma csak arra lehetnek jók, hogy a humbugizáló szabadelvűség által támasztott politikai szédelgésnek valahára vége szakadjon; közjogi új és gyökeres gymód ellenben biztosítékul szolgál, hogy a kiegyezés által elérőtlenített, pénz és közgazdasági ereiben vérszegény, függőségében tchetetlen beteg fellábbadozzék és erőhöz jusson. Dédelgető gyöngédség

a józan conservatismus részéről könnyebbé teheti számára a bukást, szemben az öntudatlan conservatismus kuruzsoló kapkodásával, mely gyorsítja halálát, de megmenteni, helyre állítani egyedül az életműszereit rendes működésökben akadályozó okok gyökeres elhárításával lehet. Erre pedig csak a közjogi helyzetet átalakító nemzeti reform irány képes.

A meddő kísérletek hosszú sora után nincs többé egy pillanatra sem vesztegetni való időnk az események figyelmeztetik a hazája jólétére féltékeny választót, hogy a „közjogi ellenzék tagjaira adja szavazatát.

Dr. BALLAGI GÉZA.

Az 1867-iki reactio.

Ezernyolczszázhatvanhétben volt kétszázados évfordulója az 1667-ben hozott angol parlamenti határozatnak: „a mi egyszer megállapittatik az törvény.“ Az „öreg uri“ szélsély, melyet véletlennek és időnek szoktak csufolgatni, azszal ünnepelte meg az évfordulót, hogy a kétszázados haladás emlékeül Magyarországon törvénybe igtatták a bölcsesség kövét. „Alaptörvény“ gyanánt van felfedezve nálunk, mi örök, mi igaz, mi bölcs s ennek frigyszekrénye előtt őrzöng és kering minden igazhitü muzulman, különben a világ végzetéig van kirekesztve a fölkent kormánykéesség paradicsomából. Vannak másfajta törvényeink is, de azokat, mint hivatalos Wodianerféle kiadást egyéb tisztelet nem éri, minthogy sajtakaronak dobják ki a piacra s penészes liptaival ad tovább rajtok az élelmes szatócs.

A „bölcsék“ törvényhozása e szerint átmérte volna a nagy végtelent ezzel az egy szóval: „alaptörvény.“ Mennyi szerencse az adomázás közben éltét elpipázó magyar nemzetre, hogy a dohányfüst által felizgatott gondolkozása az egyetlen ötlettel meghaladá azt az eszmeszegény, hidegvérü angolt, kinek ködös felfogása kétszáz év alatt sem bir törvény és törvény között, hozatal, módosítás és eltörlés tekintetében különbséget találni. „A mi egyszer megállapittatik az törvény“ mondja az angol szüekeszűség és elég okatlan a legnagyobbnak csak úgy, mint a legjelentéktelenebbnek igényelni az egyenlő tiszteletet, engedelmességet és végrehajtást, egy forma szabályok szerint követelni irányukban a törvényhozói akaratnak nyilvánulását, legyen az a törvényre nézve kedvező, vagy hátrányos.

Szokott ugyan az angol nemzet geniusa is némely törvényeket kiválólag tisztelni és óvni minden robbantó befolyástól, megőrizni a folytonos változtatásoktól; de politikai érzék dolga volt, semmi egyéb, melyik a törvények közül az ugynevezett alapjogokat érintő „fontosabb törvény.“ Legtöbbnyire az ország sarkalatos jogait, a polgárok politikai szabadságát körülírókat és biztosítókat tartják olyanokul, a mivel újabb alkotmányos fogalmak szerint, a törvényhozói akarat dolgában nincs semmi mondva, legfőlebb a nép tisztelete és ragaszkodása felköltve az állam életét mélyebben érintő törvények iránt.

Csak néhány szédelgő constitutionalistának a francia alkotmány-gyártóknak, a német fejedelemségek „ein pissel absolutismus, ein pissel constitution“ hipolitikájú embereinek sikerült kimódolni, hogy az alaptörvények és a közönséges törvények közt törvényhozói alkotás és törvényhozói megdöntés közt mélyreható különbség van.

Az indok eléggé dicséretes, az alaptörvény jellegével akarják megmenteni a holt betűket felfelé és lefelé a megtámadás s felforgatás ellen. Valami természetesnek látszott előttük, hogy a máról holnapra élősködő „censurás sajtószabadsággal“ elizetlenített ez alkotmányokat, melyek egy kis szabad szellő által mozgatott forradalomra beteg elmék által egy óra alatt gyártattak, örök életet biztosító záradékokkal sérthetetlen alaptörvényeknek nyilvánító határozatokkal biztosítsák a kiméletlen eltörlés ellen.

Azt hitte a jellemgyöngye nép, hogy záradékokkal és elméletekkel biztosíthat tisztességes kort, általános érvényt s végleges meggyökeresedést a mondva-csinált okmányoknak; de csakhamar bekellett látnia, hogy Franciaországban ilyféle záradékok s a gyárilag kezelt alkotmányok mintaszerűsége daczára, tizenhat alkotmányt volt szerencsés nyolczvanhat év alatt átélni és eltemetni a francia grande nation, mely alkotmányok között a mennyi formát emberi ész csak kitalált, mind megfordult. Volt császárság és királyság, consularium és directorium, respublica és commune, conservatív köztársaság és alkotmányos monarchia, végleges elnökség és septennatus, minden, de minden a világon.

A német herczegségekben, ha nem is oly gyakran mind-azáltal igen tanulságosan semmisülnek meg a nagy megerőltetéssel szerzett és alaptörvényileg biztosított alkotmányok. A szegény Anhalt herczegség sváb vitézei alig hogy megalkotják papiralkotmányukat az 1832-iki világrendítő chartában, rá néhány évvel már elfujja a fejedelmi kegy s hiába éled föl 1848-ban, mert egy zsandár szivarának tűzénél égeti el.

Törvény szerint a törvényhozási gyakorlat szempontjából, egyedül Amerika és Swajcz alkotmánya tesz különbséget a közjogi alkotmányalkotó alaptörvény és a más fajta intézményalkotó törvények közt. Az amerikai, kiválóan pedig a swajczi alkotmány szerint, az alaptörvények eltörlése, lényeges megváltoztatása, csak a nép közvetlen beleegyezésével történhetik meg. Itt tehát az alap és egyéb törvények értelmezése gyakorlati fontosságot nyer a törvényhozó factorok megkülönböztetése által. Mert míg a többi törvények az alkotmány által rendes törvényhozói factorokul kijelölt közegek által is módosíthatók, eltörölhetők: magát az alkotmányt módosítani vagy eltörölni kizárólag a nép akaratának van fentartva. Ez aztán kissé lényegesebb különbségeket állít fel az alap és a többi törvények közt, mint a doctrinair iskola, bár ez alkotmányoknak is meg van gyári bélyegök és sok tekintetben meglátszik, hogy nem a történelmi fejlődés, hanem az egyszerre győzedelmeskedő népakarat önté első alakjukat.

Ép azért rettenetes conservativ tévedés kellett hozzá, hogy a gyakorlati államéletben ott is hasonló súlyt fektessenek a csak elméletileg igazolható alaptörvényekre, a hol teljesen hiányoznak a megfelelő előzmények s nincsen meg egy kerek egész gyanánt gyártott alkotmány alaptényezője sem. A tévedés ott kezdődött, a hol eltértek a nézetek, még a theoriában is melyik törvény legyen alaptörvény s melyik nem az. Magyarországon például Cziráky, Bartal, Récsi és Toldy s utánuk a többi publicisták között maig sincs eldöntve, hány és melyik törvényt sorozzanak az alaptörvények közzé. Ha tisztán az alkotmányt körülírók mellett maradnak, az ismert vérszerződésen kívül és a csak töredékes

hagyományokból nyomozható pusztaszeri alkotmányon kezdve le napjainkig kerek egészset képző nagyszabású alkotmány-törvényt nem találunk. Akad ilyen Belgiumban és másutt, a mi történetileg fejlődött alkotmányunk azonban csak egy ezredéve szórványos törvényeiből és szokásaiból olvasható le s egész sora van törvényeinknek, melyek a magánjog rendezésével a közjogot is érintik. S így, ha kiesínyes disputákat mellőzni akarunk, hazánk helyzetében leghelyesebb az angol felfogás a törvény felismerésében, melyet Blackstone gyakorlati államphilosophiája ekkép fejez ki: „Hogy valamely elv a közjog szabályaihoz tartozik-e, azt csupán az által lehet bebizonyítani, ha kimutattuk, hogy mindig követték.“ Ez aztán gyakorlati eljárás a közjogi törvények alaptörvényi jellegének felismerésére, nem kell hozzá se pápaszem, se záradék, ott az élet, hadd igazolja és erősítse meg az, ha méltó rá.

Nálunk a közélet doctrinairjei nem várták be, hogy az élet szentesitse 67-iki alkotmányunkat, ők rányomták rögtön az elévülhetetlenség bélyegét; kimondták, hogy amit létrehoznak az alaptörvény s több mint alkotmány, mert eltörölhetlen.

Igazuk van, alkotásaik megbirálására az angol és magyar felfogás nem lehet irányadó. A német papir-constitutiók egy fattyuhajtása az, melynek szálai nem vezethetők le törvényeinkből, nem a nép meggyőződése és jogfogalmaiból, hanem egy husvéti piros tojásból kotkodácsolták ki. Kiizsadták minden történeti és elméleti igazság ellenére, papíron támadt egy ködös hajnalon, nem a nép jogfejlesztő és alkotmányozó creje adott nekik életet.

Elűt minden törvényünktől lényegesen. Intézményeiben idegen Magyarországra nézve, újságaiban korcs az alkotmányos fogalmakra vonatkozólag széles e világra nézve. Ha egyéb nem volna benne, mint a delegatiók gépezete furcsa szabályozásával, már ez mutatná, hogy az alkotmányosságról és államiságról uralkodó európai fogalmaktól véggép elűt. Hasonlatosságot, magyar szempontból, egyedül a Schmerling által kifundált reichsrath tervével árul el s van benne számos vonás a Lustkandel fejtegetéseiben elszórt

eszmékből. A reichsrath, mint „minta“ ott módosítva a delegatiókban, a vervirkolási elmélet, mint vezérfonál, ott a jogfolytonosság elejtésének tényében.

Ha a szereplőktől eltekintve vizsgálja az ember lényét és vázát, lehetetlen megmenekülni a benyomás alól, hogy a bécsi körök ügyes takticájának győzelme nyilvánul minden sorában. Nem sikerült mereven keresztülvinniök az összbirodalom eszméjét, de sikerült azt egy parlamentarizmus tényezőben az utókor számára megóvni és külsőleg láthatóvá tenni. Az ördög nem alszik, az európai constellatio változhat, a minta sárból van, lehet hát rajta idomítani egy éj alatt, ha lehetett egy husvét alatt megteremteni a „Pesti Napló“ czikkeiben.

Föltéve, hogy a parlament ellenőrzési hatalmának gyakorlására elégségesnek és tökéletesnek bizonyult volna be a delegatiók intézménye, mely velejét és alakját képezi a 67-iki kiegyezkedésnek: alkotmányosan correctnek senki nem fogja igozsolhatni. A legkisebb ügy elvonása a képviselő testület tanácskozásaiából hézagossá teszi a parlamentarizmust; nagy és fontos ügyek elvonása pedig jellemétől fosztja meg a képviselői kormányzat parlamenti tényezőjét. Fiókparlamentté süllyed mindazon esetekben a törvényhozás, a mikor hatalmát megosztja más testületekkel vagy egyesekkel.

Némi eltérések mellett, csak az angol anyaparlament és a gyarmatok törvényhozása közt van oly viszony, mint Magyarországon a delegatiók és a két fél országgyűlése között. Az eltérés abban van, hogy nem lehet meghatározni oly pontosan nálunk, melyik az anya és melyik a fiókparlament. Némely ügyekre nézve a delegatiók gyakorolnak legtöbb jogot és kiváltságot, a két fél parlamentjének pedig nincs több joga, mint Jamajka tanácsgyűlésének, mely kényszerítve van végrehajtani az angol nagytekéntélyű és feltétlen hatalmu parlament, nálunk delegatiók határozatait. A magyar országgyűlés csupán egyszerű végrehajtó közege a közös költségvetésben reá szabott terheknek s annyiban szintugy a delegáció bir fölényvel, mert a közös természetű viszonyok elintézésére hivatott miniszterium, mint első forrása a hatalomnak, az illető kérdésekben felette áll az or-

szágos miniszteriumoknak, s tanácsaikat figyelembe veheti ugyan, de nem köteles azokra több sulyt helyezni az egyszerű tanácsnál. És, hogy valóban így áll a dolog, van rá praecedens a magyar parlament vitáiban is, a midőn minis-
teri székből a többség által helyeselve állították fel a tant, miszerint az országgyűlésnek nincs jogában még a főösszeg tekintetében sem megtagadni a budgetbe való felvételt, hanem törvény és gyakorlat szerint köteles azokat fölvenni. Világos ebből, hogy kényszeríteni is lehet a fiókparlamentet, a főparlament által ministeriumának javaslatára megszavazott összegek elfogadására és végrehajtására.

Részemről tagadom ez állítás helyességét, de azért beismerem, hogy törvény szerint nincs kizárva gyakorlati lehetőség, minden attól függ milyen a többség. A praecedens szerint legalább az országgyűléstől el van vitatva a jog, mintha a közösügyi költségektől főösszegük tekintetében megtagadhatná a budgetbe való fölvételt. A mi más szóval annyi, hogy egy jelentékeny ügyben és jelentékeny összegre nézve a magyar parlament jogköre teljesen semmi. Mert ha a költségektől meg nem tagadható a föl vétel, meg nem tagadható a fedezet sem ; tehát ha mégis eszébe jutna valamikor a magyar országgyűlésnek megtagadni saját kormányától a fedezetet, nem tagadná meg a közösügyi költségekre vonatkozólag is, mert e költségeket a delegatiók által megszavazott összeg erejéig köteles fölvenni a budgetbe, köteles végrehajtani minden magyar kormány kivétel nélkül.

Igen valószínű, hogy ily esetben a közös miniszterium beismerné, miszerint az országgyűlés jogosítva van megtagadni a tisztán belügyi költségvetést és fedezetet saját kormányától ; de tagadná, hogy az adók be nem hajtásának megvonása kiterjedhet azon összegek erejéig is, melyeket a közös miniszteriumnak már megszavaztak az irányában bizalommal viseltető delegatiók.

Más eset is előadódhat, midőn ismét a magyar országgyűlés fogja huzni a rövidebbet.

Rávehetik szép énekszóval, udvari ebédekkel, s pengő czimbalommal a delegatiókat egy háboru költségeinek megszavazására. Könnyen boldogulhatnak velők mindenkor, ha

nem genirozták magukat a takarékossgot hangoztató közvéleménnyel az állami tönknek előestéjén szembeszállni s néhány millióval többet megszavazni. Mit tesz ez esetben országgyűlésünk, mégha ezer meg ezer ok szól is a háboru ellen? Kormányának szavaz bizalmatlanságot? Ez lehet okos dolog, ha a kormány a háborupárton van, de nevetséges és igazságtalan lesz, ha a kormány tanácsadásaival mindent elkövetett a háboru megakadályozására, s a költségeket ki is törölte, de a senkinek sem felelős delegatiók saját jóvoltukból és kezdeményezésökből ismét megszavazták. Az így megszavazott költség a fő összeg tekintetében sem jöhet többé vita alá az országgyűlésen, a fedezetet pedig követelni fogja a közös ministerium, miután neki bizalmatlanságot nem szavazhat egyik parlament sem, saját parlamentjével pedig jó lábon áll, miként azt a megszavazott összegek bizonyítják.

Átlábolthatlan bonyodalmak forrása lehet e részében a kiegyezésnek parlamenti hatalmat nullifikáló természete. Semmi nem történt, hogy e bonyodalmaknak eleje vétessék, sőt inkább annyira mentek a delegatiók hatalmát és önállóságát tágitó vitatkozások, miszerint az országgyűlés időszakának lejártá után, a midőn már a delegatiókban résztvevő képviselők országos mandátuma megsemmisült, képesnek állították tanácskozássra és határozathozatalra.

Egyébiránt eltekintve a delegatiók intézményének parlamenti hatáskört absorbeáló természetétől nagyon sok függ egy intézmény megítélésében attól, minő irányban fejleszté az alkotmányos törvényhozást és mennyiben gyökerezik a történeteg megerősödött jogfolytonosságban. Lehet általános népontokból hiányos valamely ország intézménye, mégis érdeme et szereznek vele alkotói, ha ez intézmény fejleszté az alkotmányt és az előbbihez képest haladást jelez a tökéletesebb alkotmányok felé. Lehet továbbá valamely intézmény elméletet szempontból a legtökéletesebb, mégis megrovásra méltók alkotói, ha az intézmény szédületes ugrást képez a nemzet megizmosodott alkotmányáról a doktrinarismus sötétje felé.

A kiegyezés összes intézkedéseiben és minden pontjában

ban vagy ugrás a sötétbe, vagy esés hátrafelé. Meg van a paragrafus systemák két szarvas hibája: nem fejleszt haladólag a magyar alkotmányt, s nem alapszik a történeti jogfolytonosságon, *reactionarius* és *doctrinair* egyszerre. 1848-ról 1867 nem haladás, hanem hanyatlás; régi alkotmányról a kiegyezés nem természetes jogtörténeti fejlődés, hanem a legmesterségesebb doktrineu-reiterei visszafelé.

A nemzet alkotmányos látkörének oly annyira idegen a rendszer és oly annyira hidegen hagyja, mint egy mázolt tájkép, a megfosztott szülőföld helyett. Ez felvillanyozza a keblet, tettere buzdít, amattól elfordul a szem. Otthonában még a tizenhárom próbás gazember is kiméli szülőinek rokonságát és saját érzelmeit; idegen földön a tisztességes emberek gyöngébb része sem irtózik az erkölcstelenségtől. A régi alkotmány közmondásos táblabirói becsületessége és az új aera szédelgő erkölcstelensége, politikai immoralitása csak ház az alapon.

Ezernyolczszáz hatvanhétnek az 1848-at vagy maradólag conserválni, vagy haladólag fejleszteni lett volna legtermészetesebb és legalkotmányosabb feladata. De 1867 sem nem conserválta, sem nem fejlesztette 1848-at, hanem megtörte. És még e megtörés sem jogtörténeti alapon magyar reactió, hanem doktrinair alapon osztrák *reactio* volt.

Az 1848-ki törvényhozás a nemzet önállóságát a parlamentaris népképviselőben és a ministerek felelősségére alapított végrehajtó hatalomban előnyösen fejleszté és a lehető teljességben biztosítá az előbbi alkotmányhoz képest. Az 1867-iki törvényhozás a parlamentaris népképviselőt megcsönkítá a delegatiók intézményével és a felelősségi rendszert meggyöngíté a közös ministerium felállításával. Feladta a parlamentarismust lényeges jogainak tetemes részében, megerősítette a felelős végrehajtó hatalmat az ügyek nagy körében.

Beismerik ma már a Deák-Tiszapárt józanabb elemei is a hatvanhetediki alkotmány visszaeső jellegét; de legtöbben saját mentségökre helefogódnak azon állításba, hogy maga a felelős parlamanti rendszer 1848-ban új volt, nem

gyökerezett a régi jogfejlődésen és utóvégre is a francia forradalom rázkódtatásai következtében rohamos törvényalkotás volt.

„Gyöngé mentség, nagy következetlenség,“ mondhatnám viszonzásul azoknak, kik még benne éltek a régi alkotmányban, de a változott időkkel tetetni kénytelenek, mintha nem ismernék sajátságait. Tudják a vén rókák nagyon jól, hogy a magyar országgyűlés minden irányban birt törvényalkotási joggal és számos példája van történelmünkben, midőn a felelősségrevonás jogát is gyakorolta. Legtöbbszörre nem is a jogon, ha nem az opportunításon és az utasítási joggal járó rendi szerkezeten mult csak, hogy a felelősségrevonást nem érvényesíté. Az 1848-iki törvényhozás tehát, valamint az egész alkotmánynak, ugy a felelősségi rendszernek is csak modernebb színezője volt. Világosabb, erőteljesebb formákba önté, a mi homályos szokáson, avult törvényeken gyökerezett. Célja kizárólag az alkotmány fejlesztésére irányult és e célzt pompásan megközelíté, senki sem foghatja rá, hogy az ezredév óta nemzeti hagyományként őrzött „önállást és függetlenséget“ a modernizálás által feladta volna.

„Azon önállás és függetlenség — mondja egy nevezetes okirat, — melyet ez által biztosított a nemzet nem volt új szerzemény, hanem régi törvény s királyi eskük által folytonosan fentartott jog, mely még azon egyszerű viszonyon sem változtatott legkevesebbet is, melyben Magyarország az osztrák császári birodalom irányában állott.“

Világos bizonyság erre a *pragmatica sanctio*, mely a magyar koronához tartozó országok területi épségét, s az ország önállását, függetlenséget, alkotmányát és szabadságát határozottan fentartja. Világos törvény alkukötés, eskü és koronázás szentesíti Magyarország alkotmányát az 1790. 10-ik törvényezikben. Ki van ebben jelente minden kételyt kizáró nyíltsággal, hogy Magyarország „szabad, e g é s z k o r m á n y f o r m á j á r a nézve független és semmi más országnak, vagy népnek alá nem rendelt, hanem saját önállással és alkotmánynyal bíró ország.“

Igy hát az 1867-iki kiegyezés nemcsak az 1848-ki törvényekhez, hanem az 1823-ki *pragmatica sanctio* és az 1790-ki tör-

vényekhez képest is határozott visszaesés alkotmányának közös jellege miatt. A nemzet intézkedései következtében „egész kormányformájára“ nézve más ország viszonyainak alárendelt fél. Közös ministerek végzik a kormányzási feladatokat legfontosabb részét; s a mi ennél rosszabb, közös parlament gátolja törvényhozását ellenőrzési jogainak gyakorlatában; s a mi még ennél is rosszabb, alkotmányi és közjogi törvényhozása egy idegen állam testéhez van forrasztva, ennek beleegyezéséhez kötve.

Az államjogi kritika szempontjából nem csak azt teszi a kiegyezést oly reactionarius statusművé, mert kevesebb önállóság mellett, kevesebb jogot biztosított a nemzet számára, hanem az teszi reactionariussá főképp, mivel a nemzet önrendelkezési jogát a monarchia lajtán-tuli népének akaratahoz kötötte. Vagyis a monarchia közösségében és fenhatóságában nyilvánuló hatalmat megtoldá egy másodikkal Austria beleegyezésének kikötésével, egy harmadikkal az ausztriai kormány intézkedési jogával, egy negyedikkal az osztrák reichsrath határozatának érvényesülésével.

Eddig csak a koronával, a magyar királylyal paktált a nemzet, s a magyar király dolga volt legyőzni magában az osztrák császárt és kiegyeztetni a két koronát; ezentul egy fej helyett paktál egy vegyes nemzetiségű nép száz meg ezer rétű fejével, melynek érdekei egyenes ellentétben állanak Magyarország érdekeivel és gondja lesz rá, hogy körmei közül ki ne bocsáthassa. Ki kell elégitenünk a paritás czime alatt a legutolsó osztrák gyáros és legutolsó osztrák cipész érdekeit, máskülönben szavazata mindig a fenálló kapocs és Magyarország gyarmathelyezete mellett fog szólni. Ki kell elégitenünk centralista, foederalista, clericalis és ezer más nagy és kicsiny törekvést, hogy ugyan csak a paritás révén ne kaphassunk egyebet az osztrák népek gyűlöleténél, a sajtó piszkoló hetzénél, s a legalálalóbb boszantgatásnál. Feladatuk a leghatalmasabb elvet, melyért nemzetek, míg a nemzet névre jogot tartanak, mindig küzdeni kötelesek, s nem intézhetvén saját sorsunkat és országos ügyeinket legjobb belátásunk szerint, még csak a hálát és tiszteletet sem érdemeltük ki. Guny és szitok, in-

gerlés és megrontás ellenünk agyarkodik, a hány politikai párt van mind bennünket okoz Ausztria bajaiért, holott mi szegény tatár nép mindössze annyiban vagyunk okai mindennek, mert Ázsia lomhasága szült és egy tunya táblabírónak rendelkezésére bocsátottuk az életünknel és vérünknel fontosabb államiságot.

Kit félték és tiszteltek, ma kicsúfolják és megyalázzák, mert érzik a végzetes hatalmat, melyet kezükbe játszott a kiegyezés s melynél fogva hajunknál, többnél kenyérünknel fogva tartanak pórázon. Hiába akarnánk szabadulni, ők a vetojogot a legteljesebb mértékben élvezhetik s Magyarországnak a mértani arányokban ránehezedő nyomornál fogva, elveszti politikai hitét, elveszti erejét, kénytelen lesz meghajolni a Deák-iga alatt.

Sokkal higgadtabban bírálhatná meg az államiságunk iránt érzékkel bírók tolla jelen államjogi helyzetünket, még ha egyes tárczák önállósága nem volna is teljes, s idegen hatalom rendelkezése zavarja is meg ügyeink menetét; csak önrendelkezési jogunk ne lett volna oly kétségbeejtő módon egy kétoldalu szerződés kötelékei által beékelve. Arról az állapotról, melyben a bécsi ministerek egy része igazgatja Magyarország ügyeit, mindig könnyű a lépés arra az állapotról, midőn kizárólag magyar kormányférfiak vezetik az államot, ha a határozathozatalhoz nem szükséges egyéb, mint a koronás király és országgyűlés beleegyezése. De vajmi nehéz s ép azért ötszörte fokozottabb küzdelmet, s nagyobb elhatározást igényel, hogy a kétoldalu szerződésben érintett factorok makaességát legyőzzük.

A közremunkáló factorok e sokasága feltétlenül hamis helyzetbe hozza a kötést csinálók államjogi törekvéseit, s nem tünteti föl egyébként a kétoldalu szerződést, mint egy „societas leonina“-t, melynél hazánk államélete a rövidéletet huzta. Közgazdaságunk összes hátrányait érzi a kiegyezésnek, a nélkül, hogy a legparányibb kedvezményben részesülne terheinek megkönnyítése tekintetében.

Akadnak most is nálunk, kik nem tartják másnak a kiegyezést, mint az ovatosabb bécsi reactio egy sakkuzhájának, melynek e societas leoninában más alapra sike-

rült fektetni a régi meg nem puhitható államjogi helyzetet. Az bizonyos, hogy nem a régi reactio akarátán mult Magyarország teljes beolvasztása Ausztriába, hanem csak a nálánál erősebb eseményeken. Nem belátása, hanem a dolgok rendje volt tehát az, mely miatt meghajtá derekát; s nem egyes tagjainak merevségén, hanem az eszélyesebbek tanácsain fordult meg okvetlenül az alku, melyért Magyarország gazdasága iszonyu árt fizetett.

Mi feledtünk, a reactio tanult.

Feledte legegőbb is Deák Ferencz 1861-iki feliratának sarkelveit; de elfeledte azt is, mivel tartozik az őt környező vak bizalomnak. Tanult ellenben a reactio ovatosságát; megtanulta, hogy önkénynél célirányosabbak a prókatori fogások.

Igy lett az államjogi kiegyezés a jogfolytonosság teréről az ügyvédi alku terére szorítva, hol a rabulisticát nem pótolja semmiféle államférfiui bölcsélet.

Deák Ferencz és pártja csak addig lehettek helyökön, míg a gyakran és teljes joggal szemökre lobbantott felirat következő pontján álltak szilárdul: „Szükségesnek látjuk tehát ünnepélyesen kijelenteni, hogy mi az országnak állami alapszerződés által, törvények által, királyi hitlevelek, koronázási eskük által biztosított alkotmányos önállását s törvényes függetlenségét semmi tekinteteknek, semmi érdekeknek föl nem áldozhatjuk, s ragaszkodunk ahhoz, mint nemzetilegünk alapföltételéhez. Ugyanazért meg nem egyezhetünk abban, hogy a közadónak s katonaaállításnak kérdései a magyar országgyűléstől bármilyen részben elvonassanak. A törvényhozási jogot valamint mi nem kívánjuk más országokra nézve semmi részben gyakorolni, úgy Magyarországra nézve azt a magyar királyon kívül senkivel mással meg nem oszthatjuk; Magyarország kormányzatát s közigazgatását a magyar királyon kívül senkitől mástól függővé nem tehetjük, s azt más országok kormányzatával nem egyesíthetjük; nem akarunk tehát sem a birodalmi tanácsban, sem valamely birodalmi népképviselőben részt venni, s annak rendelkező hatalmát Magyarország ügyei fölött el nem ismerjük, s az örökös tartományok al-

kotmányos népeivel csak úgy, mint önálló szabad nemzet, más önálló szabad nemzettel, függetlenségünk teljes megóvása mellett, vagyunk hajlandók esetenként érintkezni.“

Mihely azonban tudták, hogy a történeti alapról letérnek, s bármi okból, még az elvek teljes feladásával is megkötik az alkut: többé nem államférfiakra, hanem jól fizetett prokatorokra kellett volna bízni az államjogi szerződés megkötését, kik kellő ügyvédi készséggel bírnak a terhes szerződéseket lehetőleg megkönnyítő alakban formulázni. Mihely a párt letért az 1848-ki alkotmányról és azt sem conserválni, sem fejleszteni nem érzett magában elég bátorságot, előbb jobban szemügyre kell vala vennie vezetőjének akaraterejét és tehetségeit. Deák Ferenczből, ha levetközti lomhaságát, igen jó conservatív államférfi válhatott volna, bármely parlament felelős kormányának élén, de nagy államjogi actusok megkötéséhez többel rendelkezett Pató Pál kényelméből és a mindeure könnyen rávehető engedékeny phlegmával. Nem volt sem Talleyrand, sem Machiavelli no-m-zete érdekében, hanem tetőtől-talpig gondatlan táblab¹ró volt, ki kész engedni a főbb vonásokban, s kész az apró részletekben egy zsidó scrupulusainak, csak lábon eladott repczéjéért fölvehessen néhány rongyos forintot, melyre már leskelődött a dinom-dánomos pártatyafiság és komaság.

Elfeledték teljesen a kiegyezés alkotói, hogy az az államjogi helyzet a legtökéletesebb, mely legkevesebbé köti le a nép önrendelkezési jogát; s elfeledték hogy a szerződés egy üzlet volt osztrák részről, melyet érdekekben állt megkötni; oly üzlet, melynél mi lehattunk fölényben, ha a vámkérdésben államadósság körül üzletemberre és ügyvédre bizzuk a kiegyezést. Az osztrák fél elég szemes volt geschäftnek tekinteni és a reactio tapasztalt vén rókáira bízni megkötését, s ezek mindjárt az államadósságok kamatának megadóztatásával zsebredugták a societas leoninak orosz-lánrészét.

Üzleti szempontból egy végtelen könnyelmű szerződést kötöttek főkép a vámszövetségben a nemzet kárára. Közgazdaságilag rosszabb helyzetbe csak az ügyetlen jó barátság

és ravasz ellenségeskedés taszithatá hazánkat. Egyszerű gyarmattá süllyeszté a szerződés hazánkat. S ha még egyszer oly önállókká tesz is bennünket az 1867-iki törvény-cikk, rövid időn át osztrák gyámság alá kell jutnunk, ha e szerződés gyökeresen át nem alakittatik.

Nyomorunk közvetlen oka a politikai közönynek is. Az ország legfüggetlenebb része esztét vesztve néz a bizonytalan jövő elé, s azt se tudja mihez kezdjen, hogy bajaiból kimenekedhessék. Nincs is, ki a kiegyezkedést nemzetgazdasági és pénzügyi részében védeni megkísérленé. S mert nincs, e ténynyel és jelen közzgazdasági helyzetünkkel van elítélve Deák Ferencz műve.

Politikailag is csak az opportunitas üvegfedele alól dobálgatnak kavicsokat a nemzeti aspiratiók ezredéves vasfedelére. És ha belátó politikus nem is tagadhatja, hogy opportunus néha, de rendkívül ritkán, apró részletek körül megalkudni nagy vívmányok elnyerése czéljából a helyzettel; ámde merész dolog, s nem mutat sem lelkiismeretességre, sem alaposságra, az opportunitást vezérelvül állítani fel egy nemzet minden törekvésére nézve, s ebből a vezérelvből aztán feledni minden fontos álláspontot, átalakítani lényegében az alkotmányt, s cserében egy nevét gunyul viselő parlamentarismussal ajándékozni meg a nemzetet.

Opportunitás az elveknek legsikamlósabb pályája, melyen elcsuszlik sok nemes jellem, megszédül a legtisztább fő. Ez magyarázatja annak, miért tántorodott meg oly rettenetesen a Deákpárt, midőn az opportunitást teljes sikamlósságában elfogadva, felállították az „örök érvényű“ törvények hazafiatlan, erkölestelen és politikátlan tanát, és e tan kapcsáiban a „kormányképes és kormányképtelen“ pártok elméletét.

Oktalanabb és semmitmondóbb sophismával nem daczolta ki még politika a jók elítélését, mint az, melynek alakoskodó és érdekhajhászó rendjében alkotmányos alapigazság gyanánt ez elmélet szerepel.

Hóbort vagy gonoszság egyéb nem találhat fel hasonló elvet alkotmányos államokban, hol az elv egy magában elég megdönteni az egész alkotmányt.

Sokszor vitatkoztak a lapok és pártok e tan fölött, s az elmélet támadói kifejezték nyíltan, hogy nincs rendszeresség a Deák-párt állításában. Pedig dehogy nem volt! Meg volt biz az csak úgy, mint megszokott lenni az örültségben, meg a gazságban. Akadt olyan kinek fejében rögeszme gyanánt a politikai örültség verte be e tant, volt ismét igen sok olyan, ki tudta alkotmányos értékét, de gonoszsága és érdekei sugalták fentartását és terjesztését. A minthogy ma az önző pártérdekek sugallják, hogy a kormányképes és kormányképtelen pártok elméletéből lassanként a volt balközép is, ürt igyekezzék támasztani háta mögött.

Az sem természetellenes, hogy gonoszság és hóbot e tannal maig sem akar felhagyni, midőn be kell vala látnia, mily absurd, mily alkotmányellenes.

Ottgyökerezik e tannak örületes és gonosz volta az alapon. Mintha az események logikája még a legnagyobb absurdum felállításában is bizonyítani akarná, hogy a mi a nemzet ellenére, alkotmányellenes szempontokon nyugszik az maga sem gyümölcsözhet egészséges dolgokat. Valami meglepő is az, hogy még egy párt, mely legjobban küzdött e tan ellen, mely érezte rettenetes igazságtalanságát és alkotmánytagadó természetét, ma, midőn ez alapon az alap megváltoztatásának célja nélkül kormányra lépett, a legelső tette, hogy felül az elméletnek és torkaszakadtából hirdeti. Csinál magának kimesterkélt elméleti ellenzékét, csak hogy a parlamentarismusból szükséges felváltás ne azon párt rászéről történjék, mely „kormányképtelen.“ Szenvedélyes kifakadásai elnyomással fenyegetik a pártot, melynek elveiért évek óta küzdött, mert beakarja bizonyítani kormányképtelenségét.

Nem az események logikája igazolja-e feltétlenül, hogy a mi rossz, azt jóvá nem tehetik azzal, ha előbb rosszszá változnak? Olyan dolog az csak, mint a ki rothadt almáit néhány egészséges által igyekeznék helyrehozni, bizonyos, hogy megrothasztja ezeket is. A rothadt alma ellen segíteni csak egy mód van, ki kell dobni az élestárból.

Ugyan ki hallott még a posványból egyebet a békák brekegésénél, és ki oly bamba, alkotmányos fülemile éneket

keresni a sáros büzhödt víz fölött, az absolutismus krakói elmélete helyett.

A békák keletkezésének mythologicus regeképe különben is találó viszonyainkra.

Luciában történt, hogy Latona istennő, ki az ikertestvér Apollót és Diannát szülte, egy tiszta forrás felé ment gyermekeivel az égető nap heve és szomszédja ellen néhány üdítő vízcseppel fölfrissíteni magát. Alig hogy letérdelt az üldözött nő a lyciai pórok hozzá suhantak, s megtilták neki az ivást.

„De hogyan foghatjátok el tőlem a vizet? — szolt megilletődve a szegény anya. — Avagy nem közhasználatra áll-e itten? Sem a verőfényt, sem a léget, sem a vizet nem tette a természet egyesek birtokává. Adjatok tehát néhány csepp vizet, ha nem nekem, legalább kisdedeimnek!”

A köszívű parasztok azonban durva szidalmakkal illeték, tettleges megtámadással fenyegették, beleugráltak a forrásba, s fölzavarták az iszapot fenekéről, hogy a vizet ihatatlanná tegyék. E pogány bánásmód átkozódásra készíté a szegény istennőt. „Eljete hár mocsáraitokban!” szóllott és szavai elhangoztával, egyszerre csak bukácsolni kezdenek a pórok, szidalmaik mind inkább érthetlenebbé válnak, testök körvonalai összefutnak és felfúvódnak, utoljára kurutyolni kezdenek és lesz belőlök — béka.

Volt nekünk is tiszta alkotmányos forrásunk, míg fölzavarni nem siettek a politika parasztjai és önzői. Maguk számára akarták fentartani tisztaságát és az posványnyá változott, honnan minden elsötétedéskor hallani azt az érthetetlen kurutytyolást a kormányképesség és kormányképtelenség tanaiból.

„De hát miért zárjátok el tőlünk az alkotmányosságot, kérdehetnők mi is a parlamenti kormányzásra privilegiumot tartó emberek. — Avagy nem közhasználatra van a politikai szabadság? Sem a választó jog napfényét, sem a parlamentarismus levegőjét, sem a kormányképeséget nem teheti a természetes alkotmány egyesek birtokává. Ha nem értünk, a parlamentarismus elveért és az ország békéjeért hagyjátok fel a veszélyes tannal.”

Nem, ők belementek, felzavarták iszapját, hadd éljenek hát mocsáraikban, egyéb fontosságot úgy sem érdemel a megszorodott -békák brekegése, mert hisz okos embert nem fognak rászedni semmiféle hóbortos ötlettel az örökérvényű törvények és kormányképtelenségi tanok közül.

Alapelv marad mégha a gonoszok és örültek ötször annyira szaporodnak is, hogy nincs oly törvény, melyet az illetékes factorok alkotmányos uton meg ne változtathassanak.

Igaz, hogy ez igazságot csupán a Westminster törvényhozó termében ismerik el, a Bedlam tébolydájában másképp forog a világ, ott falálíthatják az örökkévalóság isteni tőkélyű törvényeit.

A politikai téboly e neme nálunk nem hiányzik, a különbség csak az, hogy szabadon jár, részben országossá vált, s elég csöndes, hogy ne tarthasson kitörésektől a nemzet értelmes része.

A téboly csöndes voltára mutat, hogy az örökérvényt nem terjesztik ki minden törvényre, hanem csak az általuk összeütdött 67-iki alaptörvényre. De hát mi következik e szóból alaptörvény? Józanul semmi más, minthogy a kinek nem tetszik küzd ellene és ha többséget szerez meg, változtatja, mint bármi mást; a kinek pedig tetszik az védi és conservalja- mint akármely apró törvényeket, mely kielégíti vágyait.

Más akadály a szerint egy párt kormányképességének sem lehet, mint a kisebbségében rejlő parlamentaris akadály. S ha vitatják hogy valamely alaptörvény elfogadása és megváltozthatlansága föltétele a kormányképességnek: úgy kár a monopoliumot csak egy törvény által megőrizni, mert a mint látszik némely kevésbé finyás erkölcsű politikusok egy törvény kormányképtelenségi tanával könnyen megbárátkoznak, legjobb kimondani, hogy mit egy többség alkot addig meg nem változtatható, míg a megszavazására egyesült többség tagjai nem akarják. A mi más szóval annyi, hogy a ki bármely törvényt a többség megkerülésével megváltoztatni óhajt — kormányképtelen.

Nemde felséges elv! Kár, hogy annyira nevetséges,

miszerint alkotmányos érzékű embert magának a kormányképtelenség ostoba és szabadságellenes tanának kellene a kormányképtelenek táborába hajtani: hadd lássuk van-e alkotmányos parlamentarismusunk, vagy az egész csak egy hazug szemfényvesztés. Mert, ha van alkotmányos parlamentarismusunk, mihelyt a választó nemzet többségének bízalma a 67-iki alaptörvény eltörlését sürgető pártot juttatja többségre, megszűnt minden ok és okoskodás, mely akadályozná a haladó aktiót a törvények közjogi részére is. Tessek örök időkre conserválni és örök időkre megkötni az országot, a kinek lelkiismeretéhez hozzáfér még e nemzet elenyészésének gondolata is, de mi, kik haladni akarunk és az igazi szabadelvűséget kiterjesztjük államunk szabaddá tételére, mint minden szabadság alapföltételére, küzdeni fogunk ellene az utolsó lehelletig.

Absolutisticus roham, semmi más az oly elmélet, mely a nemzetnek akaratját egy circulus vitiosus poklában forogtatja, hogy se előbbre, se hátra ne mehessenek.

„Alaptörvény“ kiáltják fennen, s azt hiszik ezzel rettentő nagy dolgot mivelnek valamely törvény megváltozhatlanságának biztosítása érdekében, s örök maradandóvá tesszik rozzant alkotásukat. Nem utánozzák Lycurgot, ki arra kérte népét, hogy visszajöveteléig tartsák meg az alkotmányában letett szabályokat, s aztán tengerbe szórata hamvait, hogy még paránya se jusson tetemeinek hazájába. Az ő fogásuk egyszerűbb, elég a törvényre e bigyelék „alaptörvény“, s ez örökkévalóságot szerez a parlamenti sáfárkodás legbárgyubb ötletének is. Ezt tudva, sajnálni lehet az ábrándozó Platot, ki utópiáiban merész rendszerét állította fel az eszményi államrendnek és államtörvényeknek, de sehogysem tudta módját találni miként kell ily képzeleti álamban a törvényeket minden változandóságtól megóvni. Nagyratörő lelke fenakadt e pontnál, s bármily merész gondolkozó volt, nem birt annyira bölcs lenni, hogy kimondta volna a mi magyar törvényhozóinkkal: „az alaptörvény személye örök, szent, sérthetetlen és változtathatlan.“

A holt betűk souverainitása így válik hatalmasabbá magánál az anyatermészetnél, mely örökszabásu törvényeket

vulkanicus méhében nem ismer és el nem fogad; így válik tartósabbá, rosszasága daczára, minden jó törvénynél és szebbé az utopiánál, mely nem hogy örökre, de még időlegesen sem valósítható.

Meg van tehát a kulcs, mely megfejthetővé tesz minden történeti problémát és szerencsétlenséget. Cromvell, Washington, Mirabeau, Kossuth, a magna charta készítői, az arany bulla törvényhozói, az egyesült államok, a swajeci köztársaság alkotmányozói máglyát érdemelnek, mely alá törvényeikkel gyújtson a világ, mert „megbolygatták” az eddig fenálló alaptörvényeket. 1789 Franciaországban, 1848 Magyarországon kárhozat bűnbériség-pusztító, egyenlősítő és szabadságalkotó törvényeivel. És Deák a „haza bölcsé” forradalmár a szó herostratusi értelmében, mert elég vakmerő volt alaptörvényeket változtatni, a régieket szöröstől bőröstől kiforgatni.

Az igaz, hogy rettenetes politikusok ezek a mi vén táltosaink, kik feltétlen tiszteletet igényelnek, madárjóslistaikért és vakmerően ostoba állításaikért. Nekik az alaptörvény azért különb mint más, mert ez alaptörvények közt akadnak örökösödési törvények is, melyek eo ipso megkövetelik a változhatlanságot és sérthetetlenséget. Mintha bizony az ellen táborban annyira fajankóvá lettek volna a politikusok, hogy feledik az örökösödési törvények változásait. Hány módosításon ment keresztül a nemzet választó joga a vérszerződéstől? Vagy hát olyan állandó valami volt a Habsburgház örökösödési jogát corpus jurisunkba iktató alaptörvény, hogy az ezt módosító 1723-iki törvényhozás a a Habsburg-Lothringeni dynastia uralkodói jogának körülírásával alkotmány-ellenes merényletet vitt véghez, mert megváltoztatott egy előbbi „örök” alaptörvényt. Aztán, ha a pragmatica sanctio által Magyarországon uralkodásra hivatott ágak utolsója, mint jogosult törvényhozói faktor, a parlament alsóházi és főrendi faktorának beleegyezésével az 1723-iki alaptörvény helyébe új törvényt akarna hozni alkotmányos uton, természetesen megvolna akadályozva az örökzévalósági theoria által, mely forradalmi jellegűnek ki-

áltá ki az alaptörvények megváltoztatását célzó törekvéseket.

A féltett önérdék e theoria által egy gyékényen árul Iustkandellel. Nem is a józan hazafiság jellemes őszintesége szól az ily nyakatekert alkotmányelméleti okoskodásokból, hanem igenis ama fondor szellem, mely a választói szabadságot goromba ököljoggal fenyegeti, miután fél kimeneteltől, mely képes szövötkezni magával a mennydörgös mennykövel is, ha segélyével felemelkedhet az érdekek parnasousára.

Előttök a turpis mondásnak, hogy a mely része a kiegyezésnek államjogi természetű és örökös jellegű, azt bolygatni nem szabad, komoly értelme csak annyiban van, a mennyiben segít a hálózatot az egész nemzet fölé akkép kiterjeszteni, hogy mint a méh a pók csaplájából egyedül az erőszak útján vergődhessék ki. De hogy is volna értelme, midőn maga a mű fő alkotója megmondta nem egyszer, hogyha jobb módozatot állítanak helyébe, ám töröljék el.

Sajátságos, hogy Magyarország három század óta folyvást részese az örök és megváltozhatlan törvényeknek, de a melyek mégis halomra dőltek, nem annyira saját akaratumk, mint mások lelketlen eljárása miatt. A törökkel kezdtük meg az örök békéket kötni és az osztrákkal folytattuk. Egy sem sikerült hosszabb időre. A porta nem tartá meg, mint-hogy koránja tiltja örök barátságra lépni a hitetlenekkel; Ausztria pedig nem szokta megtartani még a ránézve kedvező szerződéseket is, miután érdekei parancsolják, hogy Magyarország az örökös szegényedés következtében anyagilag tehetetlen maradjon.

Egyetlen egy alap van, melyen minden párt mozogni tartozik, máskép az alkotmányon kívül áll. Ez alap: Magyarország államisága és a fejedelem személyében nyilvánuló államfelségi hatalom. A ki ezenkívül bármit hirdet, az vagy bolond, vagy csaló, vagy áruló.

Alkotmányos államban a legeslegfelsőbb, kizárólag döntő hatalom a parlament és korona egyöntetű akarata. Semmi sem oly fontos és semmi nem oly kicsiny, melyet ezek ne uralnának. Öszhangzó beleegyezések változtathat az uralko-

dási renden és az alkotmány alapszervezetén is. Még ma megváltoztatható a *pragmatica sanction*nak a leányágra vonatkozó határozata; még ma megváltoztatható a monarchicus kormányforma köztársaságivá, csak a korona és a parlament két háza önként beleegyeznek.

Merésznek tetszhetik az állítás, de kimondom mégis, hogy jöhet idő, és a tartós köztársaságok alakulásának ez lesz majd a korszaka, midőn a monarchicus kormányformák átlalakítása a törvényhozó factorok rendszeres kijelentésén és törvényes elhatározásán fog sarkalni.

Valamint az alkotmányos monarchiák alakításához az absolut egyeduralkodói hatalom gyengesége és a nép felébredésének imponáló eraje vezetett, úgy kell hogy jöjjön ide, mikor a monarchiák személyében nyilvánuló felségi hatalom nullává semmisül, jogaival a szertartások, a szertartásokkal az aristocraticus intézmények elveszítik formai jelentésüket, és akarva nem akarva kénytelenek lesznek meghajolni a népsouverainitás követelményei előtt. Ma megbámulják, akkor nem fog a ritka hollók közé tartozni egy Amadé, ki nem a feldult állami és társadalmi rend megutálása, hanem a közszellem követelményei folytán fog meghajolni a népek joga előtt.

Angliában soha sem értelmezték másképp a parlament jogait. III. Endre alatt oly dolgokat feszegetett az alsóház és oly törvényjavaslatokba egyezett bele, melyek kizárólag a királyi előjogok ellen voltak intézve. Senki sem háborgatá, senki sem akadályozá őket. S ha részben kötve lett volna bármikor a parlament hatalma, a legelső alaptörvény-nél megálltak volna a nemzetek sem, Anglia, sem Magyarország törvényhozása nem fejlődhetik az alkotmányos biztosítékok és a felelős parlamentarismus tekintetében azon fokra, melyet mai napság elfoglálnak.

Mivé fejlődött az angol parlamentarismus azon időtől, (1593.) midőn az „aye“ (igen) és a „no“ (nem) kívül egyéb jogot nem engedett neki az uralkodói kegy. Örök érvényű törvények mellett fejlődhetett volna-e emyire?

Az angol államjogászok rég tisztában vannak e kérdés körül. May Erskine Tamás mondja: „Az angol parla-

ment törvényhozó hatalma más határt nem ismer, mint a fölői hatalmak közös határát, s ez a nép engedelmessége.“ Coke Ede pedig így jellemzi a parlament jogait: „Hatalma oly föltétlen, hogy azt sem tárgyra, sem személyre való tekintettel nem korlátozhatja.“ Innen a körülmény, hogy az örökösödés jogát és a korona számos kiváltságait módosíthatónak, változtathatónak tartja az angol alkotmányos érzület, mihelyt erre nézve „az élő fejedelem és gyűlésező három rend egymással megegyeznek.“ Az 1688-iki forradalom óta sokszor is szállt rendhagyólag a korona egyik uralkodói sarjáról a másikra, s Anna királynő idejéből létezik egy törvény, mely felségsértésnek nyilvánítja, ha valaki írott, nyomtatott, vagy élő szóval állítja, hogy a koronás főnek a parlament hozzájárulásával sem szabad a koronát kötelező törvényt hozni.

Ép azért soha eszökbe sem jutott Anglia államférfiainak hirdetni, hogy ezen vagy azon politikai iránynak nincs létjoga parlamentaris többségre, s e többséggel kormányképessegre. Még a republicanus meetingeket is megtartják Nagy-Britannia szabad ege alatt, s az internationale rettegett végrehajtó bizottsága ott székel Londonban, munkások tömegei között, még sem fordult hanyatt ijedtében a királyi ház.

Egy semmi tiszteletet és a legparányibb kiméletet nem érdemlő reactionarius párt-áramlatra volt szükség Magyarországon, hogy az örökös és változhatlan alaptörvények elméletéből a kormányképes és kormányképtelen pártok tanát a legeszeveszettebb makacssággal hirdessék saját gonosz művek és alávaló politikájuk fentartására.

Az iszonyu rombolás, melyet az erkölcsökben e tan előidézett, nyomról nyomra észlelhető. Többet rontott a magyar nemzet pilitikai érzékén egy magában, mint a legdurvább, de őszinte reactio teheté vala századokon át. A nép alkotmányos jogainak megtámadása, a parlamentarismus tagadása rejtődzik etan alatt. A legnagyobb mértékben felségsértő és hazaáruló tendenciáinak fogva oly szembetünőleg tör a párt-absolutismus és alkotmányellenes reactio felé,

hogy Anglia jogérzetével bírva, hirdetői előtt a Tower kapui rég megnyitak volna.

Nem egyéb az, mint pusztá tagadása, hogy a választó közönség nyilatkozhatik a többséggel ellentétes irányban is; nem egyéb, mint pusztá tagadása, hogy a nemzet javíthat sorsán a népképviselőt háromszáz tagból álló kormányképes pártjának nem tesző módon is; nem egyéb, mint felségsértő lerontása a parlamentaris elvnek, hogy a nemzet érdekeit saját legjobb belátása szerint intézheti.

Kihívólag tolja előtérbe e tan a választást: forradalom vagy reactio, mihelyt érvényesülése bizonyossá tenné a nemzetet, hogy alkotmánya, választói szabadsága és parlamentarismus több, mint fictio, mert a leggyalázatosabb humbug.

Eddigél is komolyabb következményei vannak ily tan vitatásának, ha a nemzet erői el nem zsibbadnak a tusákban és szenvedésekben. Így azonban az emberek java könnyel, vagy utálattal vonul vissza a küzdterről, meg levén győződve, hogy az uralkodásnak erkölcstelen és gonosz fenntartása előbb-utóbb a végletek közé taszítja Magyarországot.

Megengedve ugyanis, hogy kormányképes párt egyedül az lehet, mely elfogadja a kiegyezkedést úgy, a mint van, ebből az következik, hogyha a nemzet többsége egyszer mégis tul teszi magát a választási pressiokon és erőszakoskodásokon, az általa többségre emelt nem kormányképes párt nem veheti át a parlamentaris rendszernek megfelelőleg a hatalmat, hanem a kormányképes kisebbség kezeiben maradnak tovább is a kormányzás gyeplői. Azt hiszem, felesleges magyarázni, hogy ez semmi más, mint — reactio. Sőt valamivel rosszabb, mint a közönséges alkotmányon kívül álló reactiok lenni szoktak, mert az alkotmányon belől áll szembe a parlamentarismussal, nemzettel és többséggel, a mi viszont nyílt kieroszakolása vagy a forradalomnak, vagy az absolutismusnak.

Magam részéről mindig jobban tisztetem az egyéni absolutismust, mint a parlamenti többség, esetleg kisebbség absolutismusát. És e tekintetben ma már sok embertől lehet hallani,

hogy inkább jöjjön egy nemzeti absolutismus, a maga tisztaságában, mintsem a nemzet végkép elerjedjen, tönkre menjen egy párt mellett, mely a korlátlan hatalmak rossz oldalával fokozott mértékben bír. Az egyszerű absolutismusnál egyes emberek zsákmányolják ki az országot, a parlamenti-nél egy szövetség karmai közé került az ország, mely a családi összeköttetések, a szükséges többség biztosítása révén, ezer meg ezer vampirral nehezedik reá, hogy az utolsó csepp vérig szivja ki, míg zsibbadása tart. Könnyebb mindig a rendes absolutismust lerázni, mert a nemzet tisztábban lát, kik állnak vele szemközt, és erőit összegyűjtheti, de nehéz az alkotmányos álczával fedett absolutismus alól ki-menekülni, miután ez a nép legalsó rétegéig szerez szövetségeket, kik együtt pusztítják az országot, s mikor már felébred, nincs annyi ereje, hogy a sáskák seregétől meg-mentse vetéseit, melyek elzálogosítva, eladósítva még lábon jutnak idegenek kezébe.

Legveszélyesebb e szerint a 67-iki reactio számos árny-dolalai mellett, a tan, mely magát a kiegyezést örök időkre fentartani ohajtja, hogy egy párt is a hozzá csatlakozóknak bitang jószágként engedje kifosztani az országot, aztán majd jöhet a vizözön.

S miért is ne jöhetne, mikor ők már a Noe bárkája által biztosítva lesznek, a kifosztogatott Magyarország ott lesz a politikai schvindlerek és pénztözsérek zsebében, kiknek lesz okuk kaczagva szemlélni a fuldoklást. Együgyűségnek tartanám, ha nem volna oly tiszteletreméltó némely hazafiak azon panaszkodása, honnan van a többség embereinek közönye az ország nyomora iránt. Onnan, a hol a jólakott nem érti meg az éhező kinjait; onnan, a hol az az uzsorást adósának lassu elszegényedése nem bántja, mert az ő vagyonosodása abban az arányban gyarapodik. Hogyan érezzék a többség emberei, kiket konczhoz, jóléthez, vagyonhoz s kényelemhez juttatott az uralom, a nemzet alsó rétegeinek iszonyatos elszegényedését, mikor őket átkozott politikájuk a kimerült nemzet testén hizlalhatja. Előbb koldussá tették az országot, saját vagyoni jólétök emelésének szemmellátható előnyére, később a fizetéseképtelen nemzet

nagy részétől elvették a választói jogot, hogy ellenök ne is nyilatkozhassek, mindennek tetejébe fentartották maguk számára a kormányképeség elméletét. Hasonló körülmények között az volna a meglepő, ha annyira kivetkőznének az emberi gyarlóság legfőbbjéből az önzésből, hogy midőn nekik istenileg folynak dolgaik, azokkal is törődjenek, kiknek poklot készített reactiójuk. A nemzet nyomorával, ők jólétüket állíthatják szembe, valami természetes tehát, hogy körömszakadtig védik a tért, mely családikaikat, komáikat és érdektársaikat a boldogsághoz juttatta.

Köteteket lehet megírni ez alkotmány hiányainak és reactionarius jellegének bebizonyítására. Ha egyéb bűn nem ragadt volna alkotóira, minthogy a personalunionnak egyedül a fejedelem személyére kiható kapcsát, a siami ikerhez hasonló realis kapcsolattá változtatták: ez elégséges elítélni az utókor részéről reactiojukat.

A „providentialis férfiú“ maga sem hitte, mily remek pasquill volt tőle „mintaintézmény“ hírébe hozni a delegatiót szervező alkotmányt. Pasquino ur az élczes romai szabó, nem mint némelyek állítják, „politikus csizmadia“, nem szabhatott volna papíron érdekesebb pasquill-zubbonyt a nemzetre, mint a komoly törvényhozási czéh, melynek kebelében volt egy adomázó táblabíró, mint atyamester, egy ravasz pénztőzsér, egy szellemdus diplomata, s egy hallgató tag stilita. Kiszabták, összeférczelték, most a nemzet már hét év óta viseli a kényszeröltönyt, mely rosabb a procrustes-ágynál, mert nem kurtit, nem nyújt, hanem öl, bukással fenyeget, a megújuló kisértetek és az államférfini legénykedés daczára. Probált vele szerencsét a gavallér minister, próbált a börzelovag, próbált a tévelygő philosoph, próbált a scrupulus tudomány és becsületet, s most birkozik vele Machiavellinek árnyéka.

Nem mondom, hogy a kényszeröltöny örültek számára készült, kiket féltének az izgalmas kitörésektől, de az is bizonyos, hogy nem egy önálló alkotmány iskolájában növekedett nemzet részére készítették. A mi benne a régi formákra emlékeztet, azt kénytelenek voltak megtartani, mert a divatos alkotmányszabásoknak is van egy főszabálya, mit

a francia törvényhozó és francia szabó egyaránt nem téveszthet el. Az t. i. hogy a test idomait mégis csak el kell valamiképp takarnia, akár pongyola, akár testhez álló legyen az öltöny. Ádám és Éva paradicsomi egyszerűsége óta annyit tanultak már a világon, hogy a fügefalevél fejlettebb miveítség és finomabb izlésnek, a patriarchalis kormányforma, a haladó kor és megizmosult államéletnek takarója nem lehet.

„Közjogi vesszőparipa,” mondja a hülyék észjárása, kik kormányzásukkal a nyomor és bukás örvényébe taszíták a nemzetet. Azt hiszik, hogy a két szó elég átölelni a világtudományt és államférfiává avatni, a ki szajkók között a legelső szajkó. Azt hiszik, hogy nagyot mondtak, hogy ha a zsölyét szembe állítják a vesszőparipával, a marasmust a jövővel.

S miért vesszőparipa? Csak nem azért, mivel ők az államot fejős tehénnek, igavonónak és paripának használhatják, a mint Lónyay, Ghyczy vagy Andrássy a gazda; a kik pedig távol állnak a hatalomtól és elvekkel küzdenek Magyarország hagyományos céljaiért, azok csak meggyőződésüket és szavukat állíthatják a majorosok, béresek és jockeyek csigázó rendszere elé.

Hja de mikor a politika az exigenciák tudománya, melyet a készletből adnak és vásárolnak, s az uralkodó politikus csak olyan, mint a rossz mesterember, kinek egyed-áruja van bizonyos czikkek vásárra hozására. Folyvást azt kiabálja, hogy a „létező viszonyok” közt ő gyártja a legjobb törvényhozási és kormányzási czikkeket, a kinek nem tetszik ne vegyen, de ő bizony kontársága mellett is megmarad egyed-árus mesterembernek. Kontárok mondása, hogy a „létező viszonyok” közt az a legtökéletesebb, az a legbőlesebb a világon, mit ők alkottak.

Uralkodó politikusok hirdetik nálunk, hogy a kiegyezés a „létező viszonyok” közt a legbőlesebb valami. Monopolumunk van rá és parlamenti czéhszerkezetök hozzá, mint akármely középkori mesterembernek, ki a „remekléssel” elsőrendű mester hírére és egyed-árus sátorra tart jogot. Még csak meg sem czáfolhatják, hogy a „létező viszonyok” közt mások

jobbat tudtak volna produkálni, mert hisz arravaló a czéli és monopolium, hogy „örök időközön“ át ne férközhessék senki mesterségökbe, ha előbb teljes tőkélyében el nem fogadja „mintául“ az ő remeköket. Mondhatja nekik, hogy látott már ügyesebb dolgokat és előbbi mesterek tökélete-sebb alkotásai szemlélhetők a történeti jogfejlődés iparmu-zeumában, nem azért uralkodó mesteremberek, hogy felül-mulni engedjék magukat, és ne üzleti szempontokból mérle-geljük a politikát.

Történetíró feladata lesz megítélni és okmányokkal bebi-zonyítani, olyanok voltak-e a „létező viszonyok,“ hogy jobbat a Deák Ferenczbe helyezett nemzeti bizalom sem alhothatott. Mi másképp vagyunk meggyőződve, és a kérdést ma is jogosan teheti föl a coulissák mögé nem látó jelen politikusa: vajjon az európai helyzet akkori viszonyai s az osztrák politika végleges bukása után, mikor az uralkodó házat a hagyományainál végzetesebb események kényszeríték Budára tenni át jövő politikáját, az volt-e a „létező“ leg-jobb, mit a nemzet számára szereztek.

A nemzetközi viszonyok azt bizonyítják utólagosan is, hogy több volt elérhető és többet is kellett volna elérni, még pedig nemcsak a nemzet, hanem a Habsburg dynastia erősödése és jövője érdekében.

A tények és számok logikája.

I.

Fejtegetésemben eljutottam azon kérdésig : csakugyan áll-e, hogy a közjogi alap fő és mellékrészeiben megszilárdult a hét év alatt és a fusio által lemondott a nemzet a közjogi küzdelemről, mert a viták meddsége meggyőzte, hogy a jelen alapon „mindent megnyerhetünk,“ mit egy ország szellemi és anyagi terezen csak kívánhat.

Bizonyos önmegtagadás kívántatik ahhoz, hogy az ember e kérdést a kézzelfogható tények, a kormányok tehetetlensége, a politikai rendszerek számtalan bűnei, az ország végtelen nyomora, az államférfiak teljes hitelvesztettsége, az általános erkölcsi és anyagi pusztulás daczára, higgadtan tárgyalja azokkal szemben, kik tettetik, hogy vakok és siketek, holott csak lelkiismeretök halt ki.

Baco szerint „a bizonyításnak legjobb módja a tapasztalás.“ Politikában ez az egyetlen alapelv, melyet meg nem dönthet semmiféle *sophistica*, semmiféle *opportunitás*. Ereje leverte az analógiák után nyargaló rendszert, nevetségessé tette a furfangot, mely a csürés-csavarást oly politikai mesterségül fogadta el, hogy Halam szerint képes volt a leghitványabb portékára a szolidság bélyegét ütni.

Meg van rá a példa nálunk, mennyire képes a politikai furfang csalni és ámitani, midőn nem a tapasztalást veszi politikai rendszerének megbírálása végett irányadóul, hanem a *sophisticát* és *opportunitást*, tehát egy Baco óta meghaladott tudományos álláspontot. S mégis hiába csürik-csavarják a dolgot, igaza lesz Baconak mindig, hogy a politikai tudomány főképp „olyan mint a hit, melyet csak a

ettekből ismerni, s oly tudomány melyen gyümölcs helyett csak a keserű viszálykodás tövisei és bogáncsai teremnek: hiuságteljes nyomoruság.“

Tessék tudomány helyett oda tenni a 67-ki alapot, mint a politikai tudományosság egy kísérletét, kibékíteni a nemzetet legfontosabb jogainak feladása által önmagával, kibékíteni a bécsi reactiot engedményekkel, s meg van a tapasztalati tény, hogy minő gyümölcsöket termett a csapásokban gazdag, visszasságokban hemzsező hét év alatt. Nem hiába, hogy a mythológiának és bibliának irányzatos számsorozata a hét. Volt is bennök részünk a hét sovány esztendőből, láttuk a hét évcycluson keresztül fölemelt fejvel járni a hét fő bünt. Szóval bátran hivatkozhatunk a tapasztalásra, gazolta-e csak futólag is, hogy a kiegyezkedés mellett a nemzet valaha jólétre vergődhet.

Rajtuk áll a „bizonyításnak legjobb módját a tapasztalást“ saját művök örökkévalósága mellett értékesíteni. Tekintélyes párt tekintélyes államférfiai bizonyithatták volna be, mily tiszteletreméltóvá lehet tenni az országot a fenálló allapon kettős hadsereg, mily dúsgazdag, iparálammá a vámszövetség, mily virágzóvá az osztrák által diktált vasutpolitika, mily pénzbőséggel elárasz-tani a quota mellett. Ki és mi az oka, hogy semmit, de semmit nem képesek a kiegyezkedés jóságának igazolására a tapasztalatokból és tettekből felhozni, minden ellenök bizonyit, inellettök egyedül a vak önzés és gonosz önérdék áll, mint árnyék a lovag által elgázolt nemzeti érdekek háta mögött.

Próbálják hazugságokkal megvédeni álláspontjukat, igyekeznek emberekrv fogni, mi az intézmények gyöngéje, csak tényekkel bizonyítani nem képesek sehogysem.

Legfényesebb sikeréül a magyar-osztrák monarchia nemzetközi helyzetének javulását hozzák fel. Az tagadhatatlan, hogy a monarchia helyzete a kiegyezés óta látszólag javult, de e látszat, még ha fenékgig tejfől volna is, nem a kiegyezés, hanem a mellett szól, hogy az osztrák politika végleges bukása után a magyarokkal való kibékülés, bármily alakban hozatik is létre, mint sine qua non, emelnie

kell a monarchia végkép megrendült hitelét. Akkor bukásból, minőnek az „osztrák birodalom“ élje nézett a legkisebb emelkedés szembeszökő, s mint érdem nem egyeseket, hanem kizárólag a magyar nemzetet illeti, melynek szívósága és szűz ereje elég volt felemelni az összeomlott monarchiát.

Más kérdés azonban, vajon a kiegyezés ugy emelte-e föl, a mint a változott viszonyok következtében és a három százados tapasztalatok után kívánatos volt és czélirányosnak látszott.

A kiegyezést megelőző óriási vereségek majdnem rákényszeríték a monarchiát, hogy hagyományos osztrák politikájával tökéletesen szakítson, és súlypontját ezentúl lázas gyorsasággal igyekezzék áttenni Magyarországra, különben elvész. Mi történt? Nem hogy a súlypontot áthelyezték volna Magyarországra, s esetleg Ausztria rovására is növelni iparkodtak hazánk nemzetgazdasági és hadi erejét, hanem a bizalmatlásnak nemzet és fejedelme között tápot adva, mesterséges intézmények által szívattyuztatták ki összes természeti tényezőit, és a hadsereg közössége által fölösleges költségzaporítás mellett, a nemzeti nagy céloktól idegen holt tömeget tartottak fen új Königrätznek számára.

A kiegyezés óta Ausztriában mély gyökeret vertek a német-egységi ideák, az osztrák sajtó rég a porosz reptilifondból huzza dijját, a csehek idegenkedése nagyobb, a nemzetiségek izgágája hatalmasabb, Bécsben az Offenheim perek, Pesten a keleti vasuti botrányok járják, a nép elszegényedve, a demoralisatio rettenetes, s ennyi bajjal szemben nincs egy pont a hova lábát szilárdan megvethetné a monarchia. Pedig az Al-Dunánál folyvást halmozódnak a gyűlékony anyagok, Szent-Pétervár Nagy-Péter álvégrendelete értelmében fegyverkezik Európában, hódít Ázsiában, hogy egy váratlan perczben Europa délkeleti részét lángba borítsa.

Annyi kifelé gravitáló elem és oly zilált viszonyok közt a józan politika feladatául alig ismerhetne okosabb dolgot, mint az egyedül tántorithatlan és minden érdekei-

vel, összes hagyományaival a földhöz ragadt magyar nemzet erejét gyarapítani. Csakhogy józannak nálunk azt a politikát híjják, mely megalkuszik saját romlása árán is, mert alkudni és engedni szemében a legnagyobb bölcsesség, mely mellett elveszhet a haza, de a pilátusoknak megmarad a kézmosás öröme, hogy szántszándékkal nem akarták a szerencsétlenséget. Most sem akarják, hogy a monarchia a keleti conflictusban elveszzen, de azért józanul elkövettek mindent erejének fogyasztására, s kivált a magyar elemet kitették a végzet útjának, hadd paczkázzék vele, s ha elvégezte a neki husvéti piros tojásul ajándékozott gyermekjátékot, pénzügyileg és közgazdaságilag jusson tönkre vagy legalább ne emelkedhessék más nemzetek példájára önálló egészségre.

Odáig jutottunk, hogy kezdenek föltűnedezni emberek, itt is ott is, a kik nem bánják jöjjön bármi, rosabb ugy sem lehet a mostaninál. Alkalmasint ezekre számított a kiegyezés, hogy majd megvédi a monarchiát, esetleg a hazát is, melyben pompásan folynak az ügyek, mióta a 67-iki kiegyezés alkotmánya a bőség szarujából hullatja ráuk az áldást. Vagy, ha nem ezekre, ugy bizonyosan a közös hadseregben akad föl reménységek, melyben oly kitűnő a szellem az ezredek legénysége és csekély kivétellel miveetlen tisztikar egymásiránti ellenszenve folytán, hogy elkészülhet bizvást kedves monarchiánk a gyakran megélt diadalokra.

Tömérdetet föl lehetne hozni azon szellem és harc-képesség megismertetésére, mely ez idő szerint a közös hadseregben tapasztalható, de hát sokkal általánosabban tudva van ez ép a magyarság és a magyar politikusok előtt, hogy sem hosszasabban fejtegetni szükséges volna. Elég az hozzá, miszerint a territoriális divisiók rendszerének elhanyagolása miatt, a hadsereget csak oly készületlenül találja egy háboru, mint eddig. Nem vasut, de repülő gép sem volna elégséges, hogy a Csehországban és Ausztriában szétszórva elhelyezett magyar csapatokat két kéthétnél előbb összpontosítsák a monarchia ellenkező határszélén, ha a szabadságosok és tartálékosok behívása és ösz-

pontosítása annyi időt és utat vesz igénybe, mennyi alatt a fél monarchiát meghódíthatják.

Hogy mily fontos a harczképesség emelése érdekében a nemzeti szellem és a dislokatio, annak legcsattanósabb bizonyítékául a mi szegényesen ellátott honvédségünk szolgál, mely a mult őszi gyakorlatok alkalmával összes berendelt contingensét képes volt a hadgyakorlatokra viinni, egy-egy zászlóaljából alig maradt otthon két három ember, holott a közös hadseregnél tömeges az elmaradottak száma, kik nem éreznek valami különös hajlamot, tüzhelyöktől rendkívül távol egy kevés hián nyers és bárdolatlan tiszt kar secaturáját, mint katonai hadgyakorlatot átélni. Tisztán a szökevények száma sokkal nagyobb a közös hadseregben, mint az orvosi és községi bizonyítvány által valóban betegkül igazolt, s a jövő hadgyakorlatnál rend szerint megjelent honvédek a honvédségnél.

Elég összehasonlítani a honvédség magatartását, a honvéd tiszt kar és közlegénység közt fennálló viszonyt, a mint azt a tavalyi hadgyakorlatok alkalmával tapasztaltuk, a közös hadsereg és annak legénysége közt fenálló viszonytal, hogy tisztában legyünk, mit lehet várni a közös hadseregtől. Emlékezzünk csak vissza a budai hegyek közt folyt manőverre, midőn kavicscsal lödözött tiszt karára a közös hadsereg legénysége merő — tréfából. Gondoljunk vissza az üldözésekre, melyekben az önkénytesi intézményt egész terjedelmében részesíték, mert nem oly elemekkel gyarapítá a hadsereget, mely fölött az osztrák tiszt kardlappal, ütlegekkel és káromkodással uralkodik. Ez az üldözés a soknál több a közös hadsereg szellemének megismerésére és annak bizonyosságául, hogy Königrätznél nem tanultak, s valószínűleg nem is feledtek a soldatesca megcsontosodott emberei.

Jelenleg sem nevelik másnak a közös hadsereget, mint parádénak. Teljes fenállása óta az volt a legtükéletesebb czél a közös hadseregnél, hogy a gépies mozgásban ritkítsák párjukat s a disz fegyvergyakorlatok úgy süljenek el, mint a parancsolat. S ez részben hibája, a műszaki csoportok hiányától eltekintve, a mi honvédségünknek is. Az osztrák hadseregtől átvett felsőbb tisztikara legnagyobb részt

maig sem tudja, hogy a lőfegyverek és ágyuk tökélyesítése és a gyors tüzelés óta, a harcsmódor megváltozott gyökeresen, s egy a lövésben kitűnőleg képesített zászlóalj, a szétszórt harc mostani korában, fölér husz mással, mely parancsszóra takarosán mozog és szépen tiszteleg. Már pedig a honvédségnél kevés gond jut a lögyakorlatokra, mintán a nyolcz heti kiképeztetésnek legnagyobb részét igénybe veszi a parádé-gyakorlat. A szemle alkalmával a parancsnokok osztrák chablonok szerint nem annyira a lövésben való jártasság megvizsgálására, mint inkább a zászlóaljak mozdulatainak pontosságára figyelnek, a lökéesség megítélésére pedig elégségesnek tartják futólagosan áttekinteni a minden zászlóaljnál vezetett jegyzéket, melyben meg van írva ki hogy lö, és az oktató tisztnek saját érdekében van gondja rá, hogy merő hamis adatokkal tökéletesebbnak mutassa a zászlóalj legénységének e részben való képességét, mint a tényekkel megegyezik.

A monarchia biztonságát jó lábra helyezni mese-beszéd mind addig, míg a jelen védelmi rendszer fenáll és azok vezetése alatt marad, kik nagyobb súlyt helyeznek kedvencz előítéletekre és a Magyarország iránt hagyományos bizalmatlanságra, mint a monarchia harczképességének valódi érdekeire. El fogják verni rajtunk ujra a port, ha nem segítünk a dolgon az önálló magyar hadsereg felállításával, mely szelleménél, érdekeinél, és a kebelében végrehajtandó reformoknál fogva, izoláltan is hatalmasabb tényezőjéül szolgálhat a monarchia védképességének, míg most idegen tisztek által vezetett ezredeiben egy lelketlen tömeg, mely alkalmas lehet ágyutöltelékeknek, de nem lesz jó a győzelem kivivására.

Az opportunitás mögé buvó küzdelem, mely az önálló hadsereg elődázására törekszik, legvakmerőbben gyöngíti a monarchia védképességét, sőt a huzamos elhalasztás által kiteszi a monarchiát annak, hogy a létharczban egy nyugatról jövő megtámadás és győzelem után, az egész közös hadsereg Magyarország pusztáin szóródik szét, nem lévén sem fegyvergyáraink, sem puskapor-malmaink, sem hadsereg felszerelő gyáraink, melyek segíthetnének szervezni hadsereget és fölkelést a vasutak korszakában gyorsan előre nyo-

muló invasio ellen. Pusztá karral pedig csak nem hihetik, hogy győzelemre lehet vezetni egy hadsereget, melynek orra elől el van zárva minden segélyforrás. Vértünket, vagyonunkat és pénzünket egy meddő küzdelemben fogjuk elfecsérelni ez esetben, és ha száz lelke és két száz karja volna mindenikünknek készen hazánk és a trón megmentésére, erőlködésünk meg fog törni az eszközök hiányában. Lesz talán közös hadseregbeli tiszti karunk, mely irháját megmenté a csatatéren, de ki fogna bízni ily idegen és megvert elem vezérletében. Azok a magyar ezredek semmi esetre sem, melyek nem bíztak bennök békében, s cserben hagyattak általuk a csatatéren.

Katonai szempontból számos ok hozható még fel az önálló magyar hadsereg szükségessége mellett; de ismétlésekkel nem akarom e lapokat szaporítani, nem főkép azok után, miket a conservatívek is jónak látnak felhozni a magyar ezredeknek magyar tisztikarral való ellátása és a dislokatio érdekében. Azt azonban lehetetlen elhallgatnom, hogy bármily forradalmi törekvésnek hirdették is éveken át a közjogi ellenzék programjának az önálló hadseregre vonatkozó pontját, az idő és tapasztalat még a conservatív vaskalapot is meggyőzte az elv helyességéről, s ha most az ezredek magyarosítását sürgeti, ez külső formákba burkolva és nem kellő őszinteséggel hangsúlyozva, semmi más vég-céljában, mint az önálló magyar hadsereg. A közjogi ellenzéknek meg van tehát azon elégtétele, hogy elvei a legmakacsabb tagadás és a leggyűlöletesebb támadás daczára lépésről lépésre tért hódítanak. A többi pártok, meg köztünk nincs egyéb különbség, minthogy mi őszintébb hívei, nyiltabb védelmezői vagyunk a monarchiának, mint azok, kik kevesebbet törődnek védképességével, mint azzal, hogy hizelegve a hatalmat tarthassák meg és a monarchiát verecségnek kitegyék. Előttök úgy látszik a czopfos soldatesca kegyes mosolya nagyobb fontossággal bír, mint a trón érdeke és inkább szeretnek bizalmasan coquet tirozni a reactio javithatlan bűnöseivel, mint a királyt hü tanácsokkal ellátni, melyek nem jövedelmeznek annyit, mennyit a hatalom kezelése a legutolsó tisztszolgának nyújt.

Helyzetök természetesen így kellemesebb, mert minde-nünnen leereszkedő kegyet arathatnak, de ha majd ütni talál az európai válság órája, ne feledjék el, hogy trónokat és országokat a hízogő és ámitó tanácsosok buktattak meg. Ugyanazok, kik a felhőszakadás elől száraz hajlék alá menekülnek, míg a vérig bántott nép, s azok, kiket gyanusítani legkedvesebb foglalatosságuk volt, ott küzdenek hazáért és királyért a vérmezőkön, hol a halál osztogatja a concessiókat, és a paradicsomi vasutakat.

Ök ugyan loyálisnak nevezik a maguk eljárását, s ha loyaltás az ámitás és az igazság eititkolása, ugy loyális volt a kiegyezés, mely a közös hadsereg és a honvédség rendszeresítése mellett azon utógondolatból indult ki, hogy majd csak erősödjünk meg, akkor a honvédség ugyis önálló magyar hadsereggé növi ki magát. E tartalék-gondolat jellemzi az egész kiegyezést, melynek jó gyümölcsei már csak azért sem lehettek, mert nem volt őszinte sem a király, sem Magyarország, sem a monarchia irányában; a minthogy nem őszinte a balközép fusiója a Deákpárttal, sem a nemzet, sem a király irányában. A korona előtt a fusio Tisza Kálmán saját bevallása szerint végleges lemondás a közjogi küzdelemtől és a fenálló alap megszilárdítása, mit involvál a természetesnek kikürtölt uj pártalakulás is. A nemzet előtt azonban Tisza Kálmán és követői az elveket kortesfogásból fentartják, noha a fusio által lemondtak a feladatról, hogy a kiegyezés módosítására többséget szereznek, sőt nemcsak lemondtak, hanem irtó háborut indítottak azok ellen, kik a közjogi küzdelmet fentartják továbbra is, mert a sokféle Tisza Kálmán közül legtöbbre méltatják a leg-őszintébb bihari Tisza Kálmánt, legkevesebbre a parlamenti szélkakast.

Parlamentarismusnál az utógondolatok és tartalék-tervek politikája mindig természetellenes, mert a nyilvánosság és felelősség követelményeibe ütközik, s arról az oldalról szenved legnagyobb vereséget, a hol kétsége gyanut költ, vagy veszélyesnek ismertetik el. Az ily politika soha sem képes elkerülni a Scyllát, ha kikerülte is a Charybdist. Így a kiegyezkedés azon utógondolata, hogy a honvédség idő-

vel önálló hadsereggé fejlődhet, magában a kiegyezkedésben talál gátat, még pedig nem a közös hadsereg katonai oldaláról, hanem főkép a közös hadsereggel járó tetemes pénzügyi veszteségek folytán. Mert a mily bizonyos, hogy két hadsereg költségeit viselni roppant terhes akkora nemzetnek, mint a mienk; viszont bizonyos, hogy a közös hadseregre kidobált pénzünk nagyban elősegíté a pénzügyi zavart, és ezzel a Deákpárt utógondolata „majd ha megerősödünk“ az önálló hadsereg megvalósítása tekintetében hajótörést szenvedett, pénzügyi helyzetünk pedig a külön honvédség tartása által csak rosszabbul, miután azzal tisztában van az ország, hogy ezt feladnunk a közös hadsereg mellett sem lehet. Az önálló hadsereg politikai és védelmi indokaitól tehát eltekintve is, a dolog úgy áll, hogy akarva nem akarva két hadsereg tartásának költségeibe merültünk, a nélkül, hogy a honvédelmi céloknak mindkettő egyvüttvéve is megfelellhetne jelen szervezetében. Nem felelhet meg a honvédség, mert műszaki csapatok hiányában harczképtelen; nem felelhet meg a közös hadsereg, mert abban nincs harczszellem, nincs jó vezérlet, nincs gyakorlati kiképeztetés, nincs a gyors mozgósításra szükséges egy föltétel sem. Marad e szerint pusztán a pénzügyi teher, mely alatt kivált Magyarország roskadozik a kettős hadsereg tartásából folyó tetemes költség miatt.

A csürö-csavaró politika bérenczei belátják ez állapot visszasságát, de azzal vagdalódnak, hogy az önálló magyar hadsereg eltartása többbe kerülne egy magunknak, mint a mennyivel a quota arányában a közös hadsereg költségeihez járulunk. E hazug és alaptalan indok mögé bujt Tisza Kálmán ur elvtagadása is, midőn a kiegyezés megváltoztatásának nem jósolt pénzügyi eredményeket.

Ha igaz volna is, mit ez állítással koczkáztatnak, úgy az ő pénzügyi politikájuk szempontjából helytelen és felesleges a honvédség tartása, midőn a hat millió, mennyibe a honvédség kerül, a hetven perczentnyi osztrák járulékot hozzá számítva, a közös hadsereg saját szárnyai alatt nevelhetne egy nagyobb tartalékot. Vagy ha már egészen a gazdálkodást

veszik irányadón, legjobb megtakarítaniok az egész összeget és szélnék eresztetni a honvédséget.

Bibéje azonban az állításnak, hogy nem alapul a tényleges számítás és elszegényítve az országot politikájával, most az elszegényedésből ismét tőkét farag saját politikája mellett. Miután a kettős hadsereg költségei adósságba verték az országot csupa opportunitásból, ez idő szerint az önálló hadsereg ellen használják fel az ország rongált pénzügyi helyzetét, a mi elég jellemző a politikára, mely hazugságokból, cselekvényekből él, romlást okoz és a romok közé is beviszi gyalázatos mesterségét. Látszik megfordított okoskodásukon, mennyire számítanak a tudatlanokra és a gonoszakra, amazokra, hogy meg nem értik számításait emezekre, hogy védék érdekeiket.

Kiindulási pontul persze e jó urak a mostani hadsereget veszik, mely a lehető legdrágábban igazgatott hadsereg, kezeléséhez nincs hozzáfogható egy hadseregben sem. Már az, hogy minden családi herczeg, a kik jó bővecskén vannak, egy tábornokot kap segédül, a megfelelő segédekkel, mégha maga csak őrnagy is; továbbá az, hogy a törzstiszti állás munkaképes nyugdíjazottjai egy kis hadsereget képeznek, fogalmat nyújthatnak a közös hadseregnél divó gazdálkodásról. De van számtalan ok is, melyek közül néhány apróbb kihatott a honvédségre is, noha itt már megakadályozni igyekezett a minister józansága. Így például a honvédelmi minister fölterjesztést intézett, hogy a dob, mint jelző töröltessék el a zászlóaljaknál, miután a háboruban nincs semmi értelme, és a nagy fegyverzajban még a trombita hangja is alig hallatszik, a dobverő legénységre pedig szükség van a fegyverfogásnál. E fölterjesztésre azt felelték, hogy miután a közös hadseregnél használják a dobokat meneteknél, az összhangzatkedvéért meg kell tartani a honvédségnél is.

Hasonló aprólékosságtól eltekintve, melyek mind vizsgálhatnak egy hadsereg tartásának költségeire, sőt a harczképességre is, a legfőbből nem adnak fölvilágosítást az önálló magyar hadsereg megtámadói: valjon tudniillik a közös hadseregtől „muszáj” képen szükséges volna-e átvennünk a három évi szolgálatot. Mert mi, az önálló hadsereg

hivei, nem vennők át és az egyévi szolgálatidő mellett megtakarítanak azt az összeget, mennyivel állítólag többbe kerülne az önálló hadsereg. Feleslegesnek még e szerint maradna jókora összegecske ama pocsékolásból, melybe a közös hadsereg minden felelősség nélkül való gazdálkodása keriti az országot.

A honvédség és közös hadsereg közt létező gazdálkodási különbözetet igen érdekesen indokolja maga a honvédelmi minister folyó évi költségvetésének alkalmából. Ez indokolás szerint „a közös hadseregnél a lovasság szaporítása szám szerint a honvédségi lovassággal egyenlő arányban ez utóbbi ellenében sem eredményezne megtakarítást, mert a honvédségnél egy lovas század egy évi fentartása kevesebbe kerül, mint a közös hadseregnél egy lovasszázad költségeinek azon harmada, mely a magyar államra esnék. Tizennyolcz századnak felállítása a honvédségnél egyedül Magyarországnak évi 430,000 forintnyi költséget okozna, holott ugyanannyi lovasság a honvédségnél csak 345,429 forintba, tehát 84,471 forinttal kevesebbe kerül.“

Ez az adat is meggyőzhet bárkit, mily különbségek támadnak a gazdálkodás és gazdálkodás közt, önálló hadsereg házi kezelése és a közös hadsereg idegen potyázása közt.

De még ezzel sincs kimerítve az érvek sora. Van egy, mely jelen közgazdasági helyzetünkben mindannyiúnál nyomósabb, s ez, hogy önálló magyar hadsereg által a reá fordított pénzt nem dobjuk ki az országból, hanem az beemarád a sereg felszerelésének áraiban, melyekkel a hazai ipart emelni jogunk és kötelességünk. A jog meg volna most is, de az örökös panasz, delegationalis határozat daczára, semmi nem történt arra nézve, hogy az ország legalább részben viszonyereje a felszerelés vámján, mit a hadsereg tartásának révén elvesztett. Posztó és bőrgyáraink buknak meg, különösen a bőripar, mely jelentékeny volt nálunk pangásnak indult, miután kedvezőbb ajánlatok mellett is, nyílt hátrányt szenved az osztrák ipar érdekeit feltűnő igazságtalansággal legyezgető hadügyministerium részéről.

Évről évre vaskosodhatnak a magyar delegatio hatá-

rozatai, az ügy még is megmarad a régi kerékvágásban. A paritás a közös hadseregre vonatkozólag a legnagyobb hazugság. Az nem közös, az osztrák hadsereg, s nem is osztrák, hanem az államban államot képező megkövesedett rossz, mely a magyart ellenségének tekinti mindenha, és nem tud, nem fog, nem akar kibékülni a gondolattal, hogy Magyarország a pusztá méltánynál fogva is megérdemelné, a fölszerelésben való részeltetést.

Imádkozhatunk, vagy szitkozódhatunk, a tényeken mindaddig nem változtatunk, míg Magyarország önálló hadsereggel nem bír, és annak fölszerelését a honi ipar által nem végezteti. Ez esetben könnyebb lesz az országnak három akkora sereget tartani, mint most; mert mostanában azon milliók, melyeket közös hadseregre költünk visszajöhethetlenül kidobvák, senki abból hazánkban nem lát egy árva garast sem, senki azokból nem boldogulhat. Már pedig, ha nem is fogadjuk el egész teljességében a francia császárság költsékezésének ama indokolását, hogy se baj akár mily nagy a fényűzés, bár mennyire növekednek az állam és tuillériák költségei, az országra ebből nem származik hátrány, sőt növeli az ipart, gazdagítja a munkásokat: azt minden esetre el kell fogadnunk, hogy a progressiv elszegényítésnek nincs biztosabb módja, mint évenként bizonyos összeget úgy csapni ki az országból, hogy az soha többé vissza ne térjen.

Nevetséges is az, a fényűző gazdálkodásban keresni bajaink minden forrását, holott utóvégre is azok a vasutak és egyéb beruházások, még ha nem követték is létesítésüknél a nemzetgazdaság szabályait, tőkét képviselnek benn a hazában, míg a közös hadseregre, az osztrák iparra és vámszövetségre fordított összegeink tiszta veszteséget képeznek és apasztják évről évre nemzetgazdasági tőkénket.

III. Napoleon alatt olyan fényűző volt a gazdálkodás, oly rettenetes a pocsékolás, mint sehol másutt. Egész Párist átalakították, az udvarra és hadseregreszórták a pénzt, mindamellett ezidő, el kell ismernünk, az iparnak nagy lendületet adott, a munkások sorsát rendkívül javítá, miután a pénz Franciaországon belül forgott. Az adók elviselése könnyebb ott

a polgárookra, hol maguk is részt nyernek az adókból, de hogyan viselje jó lélekkel nálunk az a cipész vagy szabó, ki vásárról vásárra jár, kinlódik, míg paraszt-munkákból összekuporgathat néhány garast, melyek soha vissza nem jönnek semmiféle módon, még az ellenszolgáltatás útján sem, mihelyt azokat az adóhivatalnak beszolgáltatja.

Tovább is lehetne e kérdést fejtegetni, elég tartalmas levén a bővebb tárgyalásra. Világossága azonban oly szembeszűkítő, hogy még a kevésbé gondolkozó emberek is átérzik fontosságát. Sok kisebb megyei székhelyen maguk az iparosok és kereskedők ismerik el, hogy náluk mind össze annyi pénz forog, mennyit a hivatalnokok a piacra dob-
nak. Innen a hónap közepe felé rendkívül pangás áll be, olykor az adóhivatal sem képes egy ezrest felváltani. E jelenségek meggyőzték a polgárságot, hogy nincs mit várnia azon rendszertől, mely csak présel, de a forrásokkal és az erőnyeréssel nem törődik.

Nem a fényűzés a mi bajunk és nem a takarékosság hiánya a bűnünk, hanem a baj és bűn ott van az alapban, mely mértani arányban fogyasztja tőkénket. Felületes vizsgálódás és a politikai ravaszság keresheti csak másutt az égető nyomor kutfejét, mint a honnan fakad.

Pénzügyi állapotainkat kétségbeejtőknek hirdették az utolsó időkben, s azt meg kell adni, hogy a tulzás nem oly nagy, mint ős közgazdasági erőnk mellett, az ember, hajlandó volna elhinni. Pénzügyi bajaink ugyanis nem a hét éves gazdálkodás folytán váltak ráuk oly kétségbeejtőkké, mert hisz e gazdálkodás számos hiányai, mellett is, sok jót mutathat fel és rossz oldalaiban sem tüntet fel oly óriás terheket, melyeket el nem bírhatnánk; hanem kétségbeejtőkké váltak azon visszás közgazdasági helyzet és azon terhek folytán, melyeket vállainkra a kiegyezés háritott.

Ha igazságosan bíráljuk meg pénzügyi helyzetünket, be kell látni, hogy kiadásaink nagy részét a kiegyezés által lekötött járulékok emésztik fel. Ez oly tény, melynek logikája egyenesen a kiegyezés ellen fordul.

Cronikus deficitünk kiirtására szerencsét próbált charlatan és bölc, tudós és tudákos, s daczára, hogy hegyte

hegyre raknak okoskodásokból megostromolni velők, a titánok módjára, az égig nyúló milliokat, pénzügyi helyzetünk még sem javul. A fizetési képességet kormány kormány után, mint utolsó pénzügyi eszmét, az egektől várja. A jó termés iránti reménységekben öszpontosul bölcsseink és államférfiaiunk mestervágása, a mi egy muzulmantól, ki a napon sütkérezve várja Allah kegyét, felséges gondolat lehet, de pénzügyi kapacitásnál vagy tudatlanságra, vagy őszinteség-hiányra mutat.

E meddőségben és tanáctalanságban éles kritikája rejlik a kiegyezésnek, és államférfiaink gyávaságának. Látták a kést torkunkra forrasztva, beszédekkel jajgatták tele a világot közelgő pénzügyi bukásunkról, még sem tudtak a rendszeren belül máig sem kölcsönökön és adókon kívül, más egészségesebb természetű tervvel föllépni. Nem volt sem politikai őszinteség, sem bátorság bennök kimondani, hogy a magyar állam a kiegyezkedésből reá háruló pénzügyi és közgazdasági terhek mellett képtelen az egyensúlyt tartósan helyreállítani, s ha mindazáltal forcirozzák tőkájének fogyasztása árán ennek elviselésére, nem pénzügyi, hanem a legveszélyesebb közgazdasági, állami és nemzeti bukás vár reánk, melyet elodázhat egy-két jó termés, de végleg fentartóztatni csak egy gyökeresen átalakító közjogi politika képes.

Szerződésszerű, vagy nem szerződésszerű, felbontható, vagy fel nem bontható viszonyból származik-e az életerőnket körülkuszó, az ország tápaedveit fölszívó baj, az egészen mellékes kérdés, mikor gyökeres segélyről van szó. Fő az, hogy Magyarország pénzügyi bukását csak kétes eszközökkel tartják fenn, és (Ghyeczy becsületessége után, Széll Kálmán philantropiája újabb bonyodalmakba keríti pénzügyeinket a hetvenhat milliós kölcsön maradványainak elköltése által. Meggátolhatja pénztári miveletekkel, méregdrága kölcsönökkel, a tőkét megtámadó adókkal a pénzügyi bukást, de a veszély annál kézzelfoghatóbb közgazdasági részében az országra.

Számolnak is ellenségeink Bécsben, meg másutt, a fokozatosan közelgő bukásra, és legfeljebb abban tévedhet erkölcsstelen számításuk, hogy túl érett körteként, nyugodt bu-

kást várnak, noha a játék sokkal merészebb, a csalódás iszonyatosabb, a zavar nyomán támadt düh fékezhetlenebb lesz, midőn látni fogja a nemzet mibe került neki az a rövid lét, melyet bölcsai a koldus tarisznzával nyakába akasztottak.

Mathematikailag igazolt való, tényekkel megvilágított igazság, hogy a kiegyezést mindenek fölött a közgazdasági és pénzügyi bajok teszik elviselhetlenné és az ezek révén öntudatára ébredt közvélemény fogja megdönteni. Békésen, ha mesterséges akadályokat útjába nem gördítenek, erőszakkal, ha másképp nem lehet. A kiegyezésből származó politikai hátrányok inkább eszmébeliek, lesz és van, ki ezekért is tud lelkesedni, de a közgazdasági és pénzügyi hátrányok felnyitják azok látását is, kik váltókban és pénzben számítják valamely szerződés értékét.

„A modern államok — mondja helyesen Bluntschli — a vasutak és távírdák mai korszakában inkább nemzetgazdasági, mint jogi szabályok által kormányoztatnak.“ Nagyon lényeges tehát annak megítélése, mennyiben felel meg a közönségi viszony közgazdasági érdekeinknek, van-e remény rá, hogy Magyarország újabb áldozatkészségek mellett is elviselheti a terheket, melyek e viszonyból pénzügyeire nehezednek.

Ha volna egyáltalán mód elviselni, tiszta számokban tüntetnék ki az ország vezetői. De mert nincs, egymásután látjuk bukácsolni és lejárni magukat oly férfiakat, kiknek tehetségét kétségbe vonni nem lehet, s csak őszinteségek hiányán mulik, hogy komoly tervek helyett a legselejtebb és leghaszontalanabb számításokkal árasztják el a személyekben változó politikát és valódi kibontakozás helyett, az ég csatornáira apellálnak.

Két mód van kizárólag tartós deficitok eloszlatására: leszállítani a költségeket a pénzügyi hiánylat elenyészésének mértékéig; vagy emelni az adókat a deficit fedezésének magaslatáig. Egyiket vagy másikat, legjobb esetben a kettőt kombinálva, okvetlenül alapul kell venni minden programnak.

Magyarország néhány év óta tanuja már a gyakorlati

kísérleteknek, tanuja a programmszerű terveknek és sem az első, sem a második, sem a kombinált módozat nem nyújtott garantiát a deficit elosztatására. Kiinal határos, a gyöngeséggel és a képtelenséggel azonos kormányaink és államférfiaink kapkodása és elmerülése a pénzügyi számítások örvényében. A kölcsönökkel kontárkodó Kerkápolyt követé az áldozatkészségre számító Ghyczy, Ghyczyt a kölcsönök, pénztári miveletek és adók zavarosában veszteglő Széll, a garancia mégis egyre késik, a jó pénzügyi, a helyes közgazdasági politikának nincs még láttatja sem, ma is a természet hazánkban a legeslegfőbb fiuancz minister, kitől okos dolog sokat várni, de az Ausztriával kötött viszonyt még sem változtathatja meg. Segithet fedezni a hiányt, de nem adhat programmot a költségek leszállítására és az ország közgazdasági felvirágoztatására.

A pénzügyi politika körül, csak kissé tájékozott ember előtt, nem terra incognita, hogy a terhes deficitok elenyésztetésének a költségek megfelelő leszállításában kínálkozik egyedül helyes és egészséges módja mindenütt; de még inkább oly államban, hol a közgazdasági nyomor lehetetlené teszi az adók fokozását. Kísérletkép megjárja kényuraságoknál a tőke ellen való támadás, de a hol a fenálló adók sem folynak be, ott kísérletnek veszélyes, politikai merénynek, de nem államférfiui eszélynék a jele.

A kiegyezkedés megváltoztatása nélkül hazánk nincs azon helyzetben, hogy költségeit leszállithassa a deficit elenyésztetésének mértékéig, sőt azon kényelmetlen helyzetbe sodortatott, hogy a legderekabb mivelődési, közigazgatási czéloknál, a modern állammal össze nem férő módon kell fukarkodnia ez idő szerint is. Leszállították belügyi szükségleteit a legalsó fokig, ázsiailag szegényesen tengődik, még sem képes önmegetagadása sikert aratni, a kiegyezés szörnye éhesebb, mint bármikor, s teljesen kielégithető csak úgy volna, ha végkép megszüntetnők a közigazgatást, igazságszolgáltatást és közoktatást.

Hogyan is volna keresztül vihető 241 milliónyi kiadásnál 25 milliónyi törlés, midőn a kiadásoknak 56 százalékát oly czélok veszik igénybe, melyeknek inproductiv ter-

mészete fix tételekben kívánja meg a fizetést. Huszonöt milliónyi deficit törlése csak az esetben válik lehetségessé, ha eltöröljük egy vonással az igazságügyet 10 milliónyi, a belügyi igazgatást 5 milliónyi, a közoktatást 4 milliónyi, a honvédelmet 6 milliónyi kiadásával; azaz, ha kimondjuk, hogy Magyarország, mint állam önmagának megszűnik létezni, és mint rabszolga telep kizárólag Ausztria számára verejtezézik, tisztán e végett tartja meg a pénzügyministeriumot adóbehajtó közegeivel és a közös hadsereget parádés-szervezetével.

Állítják mindamellett, hogy a fusio megszilárdítá a közjogi alapot. Létrejövetelében azon határozott elv nyert kinyomatot, mondják a humbugisták, hogy a jelen alapon is lehetséges pénzügyeinket rendezni.

Rendezni? E szó nagyon tág fogalom és Varsóban is rend uralkodott, midőn kiölték az életet. Financialis rendezés lehet az is, ha dobra verik mindenkinek magán vagyonát, s ennek árán tartják fenn a szivélyes viszonyt Ausztriával. Az új adójavaslatokkal máris követni látszanak egy pénzügyérnek finansialis ötletét, ki a fiscalitas jogainál fogva a polgár összes vagyonára igényt tartott az állam részéről. A legkisebb garast, melyet az új adókkal, vagy az adók fokozásával pénzügyeink rendbehozására bevesznek, a közjogi alap által teremtetett viszonyt itéli el. Egyenesen rántalja az embereket gondolkozni, mily áron vásárolták meg és tartják fenn e viszonyt, mely nem gyümölcsöz egyebet a gyűlöletnél, terheknél és inségnél. Önkényt rá fog jönni az ország, adójavasataikkal kényszerítik rá, hogy feltétlenül kúrhoztassa és elvetendőnek ítélje a kiegyezést, s megszabadulni igyekezzék tőle. Senki sem oly bolond fizetni saját elszegényedésére, baráti viszonyt folytatni, mely tőle mérték nélkül követeli az áldozatokat.

Megszilárdítani csak az esetben volna némileg képes a fusio a közjogi alapot végleg, ha áldozatkészséget nem vesz igénybe a pénzügyek rendezésére. Mihelyt azonban igénybe vesz, a mint már is vett, és még inkább venni fog, adóival bizonyítja be, mennyire nem áll érdekében az orszagnak fentartani továbbra is ama kiegyezést, mely ter-

heket és terheket, adókat és újra adókat kíván Magyarországtól, cserében pedig tönkre teszi nemcsak pénzügyileg, hanem közgazdaságilag is.

Mindogy az eredményt illetőleg, ha sikerül is adókkal helyreállítani az egyensúlyt. A tény megmarad azután is, hogy az ország közönséges eszközökkel nem volt képes a viszonyból reá háramló kötelezettségeket elviselni, bárha fokozatosan elszegényedett mellettük; hogy a viszonyt csak a legnagyobb önmegerőltetéssel, a tökefogyasztás útján volt képes fentartani; hogy e viszony oly óriás összegeket nyelt el culturalis, közgazdasági és közigazgatási céljaiból, melyekkel virágzóvá lehetett volna tennie az államot; hogy ezer meg ezer érdek, háromszázados hátramaradásának kézzelfogható jelenségei utálják, egyszer-mindenkorra véget vetni a kutya-macska barátság hasonló egyezményének, minő a 67-iki.

Az örültséggel határos és egy tisztán bolond istókokból álló nemzethez illő, hogy azért, mert nincs önállósága, mert nem rendelkezik pénzével és vérével, fizessen, áldozzon a végkimerülésig. Miután nem bírja elviselni a terheket a jelen fokban, viseljen többet és többet. A Bach-sistema közvetett és közvetlen adóinak tömegéhez gondoljon ki mást és mást, hozza mozgásba a pióczázás és szivatyzás legtökéletesebb rendszerét, árverezze el államjóságait, confiscálja a magánvagyonot, hogy a három századon át tartó osztrák rabló rendszerek újabb kiadását fentartsa az eddigi alakban.

Mindennek a világon meg szokott lenni a hatása, hol elkezdődik a „ne tovább.“ Magyarország türelme is kifogy előbb-utóbb és észre sem veszik mikor el fog dőrdülni a „ne tovább.“ Csalódnak, ha a fusió és a fusió által inaugurált pénzügyi gazdálkodással a dolgot elodáztattnak tartják és megörökítve hiszik az alapot. Hisz ép pénzügyi javaslataik mondanak ellene, ám erősítsék meg azzal, ha tudják, hogy az ország belügyi szükségleteitől nem vonnak el egy fillért sem, adókkal nem sújtják az országot, új kölcsönöket nem vesznek föl, de azért helyre állítják az egyensúlyt. Mig ezt nem tehetik, kínos vergődés, gyáva kishitőség

a politikájuk, a fusio maga tehetetlenségével, adóival egy-
gyel több ok a Kossuth Lajos által említett keserűség po-
harát csordultig betölteni. A fusio nem erősíti, hanem
megbuktatja az alapot. És annyival talán még jobb a nem-
zetre, hogy az új kísérlet által teljesen át lesz hatva a
gyökeres orvoslás szükségéről. Nem többé egy párt, mint
országos többség, hanem maga az osztatlan nemzet fog
sikra szállani, hogy a kiegyezkedés által feljogosított fosz-
togatásnak egyszer mindenkorra utját szegje.

A dolog kézzelfoghatóbb, hogysem magyarázatokra szo-
rulna. Ugy alakulnak a fusio kegyelméből a viszonyok,
hogy az országot kényszerítik felismerni az alap roszasá-
gát. Akár akarja a nemzet, akár nem, a fusio által köve-
tett áldozatképesség nem lesz elég megmenteni őt a tönk-
rejutástól. Jó termések és jó kivitelek esetén elviseli őket,
de akkor meg elő fog állani az új áldozatkészésre való
appellálás saját belügyi költségeink emelése tekintetéből és
szerencse lesz, ha a zavar közben egy európai catastropha
nyakon nem csípi az eldoradó országát, melyben pénzügyi-
leg okvetlen a rövidebbet huzná és vesztett csatája volna a
harci diadalok mellett is.

A fusio meghosszabítá életét a közjogi alapnak, de hát
a meghosszabbítás nagyon végzetteljessé válhat a kiegye-
zésre. Bizonyos tekintetben szinte előnyös, hogy az utolsó
próbát is megteszik bebizonyítani, mennyire képtelen meg-
szilárdítani, mi természetellenes, még a természetesnek ke-
resztelt, szabadelvűnek csufolt pártszövetség is, terhek és
terhek nélkül. A fusio csak pecsét, az indokok sorozatának
végén, annak hitelesítésére, hogy a közösügyi viszonyban
rejlő pénzügyi örvényt nem teszi veszélytelenné az, ha ál-
dozatokkal iparkodunk kiengesztelni, a danaidák hordója
nem lesz megtöltve, ha néhány cseberrel több vizet töltünk
bele.

Az események logikáját nem lehet utjából kikökken-
teni semmiféle politikai furfanggal, tanulságai mindig ugyan-
azok maradnak, bárki igyekezzék is meghamisítani az ál-
tala bebizonyított igazságokat. A mi nem sikerült egy
compact, kitünően fegyelhuezett pártnak, minő a Deak-párt,

volt; a minek rendezésében lejárt a magát oly államférfiak tehetsége, minő Ghyczy, azt egy különféle vegyelemekből összezavart pártlénak, minő a Deák-Tisza-párt, sem sikerülhet mozgásba hozni. A különbség a mostani kormány és pártja és a Bittó-Gkiczky kormány között, ez utóbbinak előnyére üt ki.

Ghyczy Kálmán pénzügyi tervei nyíltan számot vetettek a helyzet követelményeivel. Elfogadva a rendszert, kortesfogásokra való tekintet nélkül, elfogadta egyszersmind a a kilábolás egyedül lehetséges módját. Nem a porhintés, hanem az őszinteség volt politikájának jelleme. Pénzügyi javaslatai, melyeket sorban tesz magáévá a fusionalis humbug, a kiegyezkedés éles kritikáját tartalmazták, nem ámitotta, hanem felnyitá a nemzet szeméit. Meg volt tehát érdeme, hogy az egyensúly helyreállításának megtalálni sikerével, lépését igazolható, a fusio ellenben a pénzügyi rendezés keresztül vitele esetén, csak azt bizonyíthatja be, hogy nincs oly nagy deficit, melyet óriás erőmegefeszítés ki ne küszöbölhetne az államháztartásból, de nem igazolhatja saját lételet, melyre nem volt szükség Ghyczy önmegtagadó ballépése után.

Áldozatkészségnek alkotmányos országban, hol a parlamentarismusban kell rejleni mindig annyi garantiának, hogy hiábavaló és elviselhetlen terhekkel ne sújtsák a polgárokat, kivételes beruházásoknál, vagy az államiságáért folytatott harcok után szabad helyt foglalni. Miféle parlamentarismus, miféle alkotmányosság azonban, az, melynél idegen érdekek kielégítésére, saját megrontásával, a népképviselőt kötelességeitől távol fekvő czélokért, kényszerítik áldozni a tulterhelt polgárokat?

Rendkívül biztosítva érezhetik magukat a polgárok türelme fölől, számításba vették bizonyára a meglegedés bajaival küzködő nép apathiáját is, hogy áldozatokat követelnek tőle saját megrontására. „Puhult a nemzet“ mondták a fusio sáfárai, midőn elvtelen lépéseket indokolták, s meg vannak győződve szentül, hogy a kisajtott fillérek árán nem talán helyreállított egyensúly által megnyerik a bünbocsánatot. Mintha a megadóztatás által elért kétséges eredmény

már ok volna belátni, mily szerencsés ország ez a jó bold Magyarországnak, hogy néhány millióval többet tud fizetni, s mert tud, majd a kedvökért akar is, csak hogy sérthetlenségében fenáljon a szent szövetség.

Most még csak kérnek áldozatokat, senki sem tudja honnan telik a fizetés, de ha majd fizetni fog kelleni és talán lesz is majd honnan, akkor eszébe jut minden embernek, miért is fizessen hát a semmiért másnak és miért ne inkább önmagának. Ha már megerőltetjük önmagunkat, célirányosabb a megerőltetésből befolyt összeget hazánk felvirágoztatására fordítani, legalább tudjuk, hogy növelni fogja szellemi és anyagi tőkénket; s ha már oly gazdaggá tennének bennünket a jó kiviteli évek, maradjon csak e gazdagság benn az országban, mert nincs oly vagyon, melyet el nem pusztíthat, ki egyszerűen elajándékozza azt. Okatlanabb eljárást képzelni sem lehetne annál, mintha pénzügyi bölcseséggé nőné ki magát, hogy egy nemzet adóztassa meg magát mások kedvéért és eszébe ne jusson, hogy nincs annyi ereje földjének, annyi izma munkásainak és oly kivitel, melyeket föl ne emésztene ily pénzügyi gazdálkodás. Van nekünk elég parlagon heverő terünk, hova beruházni alkalmunk nyílik ez összegeket, s föltéve, hogy a nyugati államokat elértük volna a fejlődésben, akkor sem áll érdeklünkben egy káros viszonyra fecsérelni a pénzt, mert minden fillérrel szegényítjük a magán és országos gazdaságot, mi politikai cél gyanánt még sehol sincs elfogadva, csak a fusio honmentői fogadták el irányadóul.

Szerfölött kár, hogy az idő nekünk ezerszerre drágább, mint másoknak, miután a létünkért és alkotmányunkért vívott harcok miatt, egy ezredévvél vagyunk hátrább más államoknál, különben nem volna sok okunk sajnálni az időt, melyet a fusio kormányzási kísérleteivel elvesztegetnek. Ha csak az kellett, hogy bebizonyítsák élheteretlenségökkel a kiegyezés élheteretlenségét, az meg lesz nem sokára. Az a néhány milliócska, melyet az öreg Ghyczy okossága félretett az utolsó 76¹/₂ millionyi kölcsönből, elfogy mihamar s a választások után kölcsönre szorulnak megint. Mennyibe fog kerülni e kölcsön, melyet valószínűleg ismét utolsónak

neveznek el, mint előzőit, azt most nehéz meghatározni. De ha mindjárt sikerül a legolcsóbb feltételek mellett is beszerezni, már mint pusztán kölcsön, nevében fogja herdozza, a rendszer elítélését, melynél se vége se hossza a kölcsönöknek. A kormány változások együtt járnak nálunk a kölcsönök kötésével, mindenik külön-külön azzal indokolja kölcsönét, hogy az előbbi kormányok gazdálkodása tette szükségessé fölvételét. Így alapította Kerkápoly kölcsön miveleteit Lónyay gazdálkodására, így vette fel a 76 $\frac{1}{2}$ milliót Ghyczy az előde által üresen hagyott pénztárak megtöltésére; így veszi majd föl a Tisza-kormány elődeinek hibáira támaszkodva az új kölcsönt, melyre szükség lesz, mihelyt elfogy az „utolsó” kölcsönből felmaradt pénz.

Az a kölcsön, melyet Ghyczy előre jelzett zárbeszédében, melytől irtózott tudománya, a fusiót a maga meztelenségében fogja bemutatni a nemzetnek. Mert mi egyéb a kölcsön, mint igazolása annak, hogy Ghyczy pénzügyi politikája érettebb és czélszerűbb a fusalionalis politikánál, mely a választások előtt kortesfogásból nem mer nyulni az adóemelés eszközéhez, inkább új kölcsönnel, és az új kölcsön folytán még nagyobb adókkal terheli az országot, hogy sem becsületes őszinteséggel tárná fel az ország előtt helyzetét és beismerné, hogy az eddigi rendszer mellett más mód az adók fokozásán kívül nincs, legalább a választó nemzetet nem ejtené tévedésbe.

A fusió kormánya lesz az első, mely nem indokolhatja az új kölcsön szükségét azok után, miket Ghyczy Kálmán a pénzügyi helyzet megismertetésére elmondott. Minden szó, melyet a kölcsön védelmére felhoz egy-egy hatalmas vád alakoskodó politikája ellen. Annál hatalmasabb vád, mert a Ghyczy által rejtegetett kölcsön-maradvány, melytől nem akart megválni sehogysem, többféle cél kivitelére volt szánva. Ghyczy ez összeggel fölfegyverkezve akarta megindítani a tárgyalásokat a bank kérdésben és a vámszövevény revíziójára vonatkozólag, s azt meg kell adni Ghyczy előrelátásának, hogy az ő helyzetében és forrásaival könnyebb volt paktálni pénzhatalmakkal, mint lesz majd a „hazamentő” Tisza-kabinetnek üres zsebbel, sőt esetleg azon kellemetlen

állapotban, hogy kölcsönre szorul, melyet már külföldön nem adnak a magyar megrontott hitelnek, de ad Bécs megfélelő engedményekért a bank és a vámszövetség kérdésében. A Kerkapoly-féle „utolsó“ kölcsönnél még csak államjóságaink jutottak az osztrák pénztőzsérek kezébe, a Tisza-féle „utolsó“ kölcsönnél lefogunk mondani az önálló magyar nemzeti bankról, nyerünk kárpótlásul osztrák fiókbankot, legjobb esetben közös bankot, az önálló magyar vámterület helyett pedig maradunk a mostani vámszövetségnél, s kárpótlásul egy-két látszólagos javítással szurják ki szemünket.

Im ezt köszönjük majd első sorban a Tiszaféle fusionalis aerának. A többi aztán jó magától, s a Szemere Miklós által találó gunynyal jellemzett labbancz-szittya állatsereglet tarthatja hátát a Ghyczy által javaslatba hozott adók fokozott terheinek, még az esetben is, ha középszerűen talál beütni a termés és kivitel.

Hogy minő rémséges helyzetet készít elő a fusionalis kortes-politika egy rossz termés, vagy jó termés, de rossz kivitel esetére, azt számba sem merem venni, mert sötétsége még papíron is elborzaszt. Elgondolni is kinos, átélni pedig pokol lesz oly állapotot, melyben kölcsön után futkározik egy kormány, melynek nincs garasa a pénztárban, elfecsérelte az „utolsó“ kölcsön maradványait a medve bőrére, adókat hoz be, mikor az emberek nem tudnak megélni, s még nagyobb adókról gondolkodik, midőn az utolsó talpalatnyi állam és magán birtok is zálogban, vagy eladva.

Bizom a sorsban, hogy e megmérhetlen catastrophákat rejtő csapástól megkíméli a szenvedő hazát. Hisz nem a szegény, gondterhes magyar nép az oka, hogy sáfáraiinak személyes érdeke és hiúsága felől áll a közérdek és közboldogság kívánalmain. Tehet-e a földet mivelő nép, hogy félrevezetik és cserben hagyják vezérei.

Kárhoztatják Kerkánolyt vérmes előirányzataiért, pedig a pápai professor könnyelműsége a viszonyokhoz képest nem oly nagy, mint a fusionalis kormányé, a mult keserű tapasztalatai után. Kerkapoly akkor veté reménységeit a jó termésbe, mikor még az időjárás szeszélye nem tanitá

meg a politikát, mily csalfa dolog föld feletti erőkre alapítani a számításokat azon szigorú scrupulositás helyett, mely Ghyczy pénzügyi tevékenységét ajánlatossá és megbízhatóvá tévé. E scrupulositás a legválságosabb természetviszonyok közt is megteremthet vala annyi eredményt, hogy a félretett kölcsönmaradványból fehezhető az államháztartás szükségleteit, s nem szorult volna uzsorás hitelre auf Guade és Ungnade. Kedvező aratási és kiviteli körülmények közt határozott sikerrel oldható meg a függő kérdéseket, nem kényszerül a termelés előnyeit feláldozni új kölcsön miveletekkel járó sikamlós alkunak, van mire támaszkodnia úgy a kölcsön megmaradt részében, mint az adóiból befolyt összegekben. Pontos feltevés szerint Ghyczy tervei mellett az ország kedvezőtlen viszonyok közt a pénzügyi rázkódtatásoktól kíméltetik meg, ha már a nemzetgazdasági helyzet marad a régi stadiumban is, kedvező viszonyok közt pedig hatalmasan metszheti ketté a gordiusi csomó mind pénzügyi, mind közgazdasági gombolyagját. Nem úgy a fusionalis kormány, mely kedvezőtlen viszonyok közt fejét kell, hogy vesztse s a szűk nemzetgazdasági helyzetet állami tönkkel tetézzé, kedvező viszonyok közt pedig legfőlebb az egyensúlyt állíthatja helyre, a nemzetgazdasági kérdéseket pedig csak félszegezen oldja meg.

Az előbbi kormány programja eunélfogva két szempontból domborodik ki előnyösebben. Az egyik szempont, hogy őszintesége nem hagy fen kétséget semmi tekintetben bajaink nagysága és annak a rendszer keretén belől való orvosolhatása tekintetében, még a közeledő választásokra sondalító kortesfogásból sem; a másik szempont, hogy minden körülmények közt megközelíti a czélt, melyre államháztartásunk rendezése végett vállalkozott. Mindkét szempont megbecsülhetetlen következményekkel volt összekötve állami feladataink tisztázására vonatkozólag.

A mi különösen az első szempontot illeti, a nemzetre azon üdvös haszon háramlott volna belőle, hogy belátva a számtani tényekből, hova vezet a közjogi állás a terhek felszaporodása által, már most választásaiban biztosan többségre emeli a közjogi alap ellen küzdő pártot. Maga

Ghyczy Kálmán is belátta adójavaslatainak e következményét, s daczára a balközép állításainak, melyekre nagy szükség van, hogy lépését lehetőleg álcázza, kétségbevonhatatlan jelenségek tanuskodnak a jobboldal elemeinek visszavonulásáról.

„Elismerjük — így szólt java része a vidéki elemeknek — hogy politikánk lejárta magát törvényhozásilag és kormányzásilag egyaránt, s bár mennyire kellemetlen is a tapasztalás reánk, kénytelenek vagyunk meghajolni a tények előtt, ha hazafiságunkat gyanus helyzetbe hozni nem akarjuk.“

Általánosan terjedt ez irányban a hangulat. Innen a fusiót a vidék jobboldali elemei megváltóként üdvözltek. Belátták, hogy ez némileg rehabilitálja őket a nép előtt, azért nem törődtek hozsannáik ujongása közben, mennyit veszít a fusió által a közvélemény hitéből, mily kétes biztosítékokat nyújt akár a szabadelvű reformok keresztülvitelének mindennapi érdekei, akár az alámerült közjólét helyreállítása tekintetében.

Gyarló föltevés, hogy a hatalmi pressio, a consortiális érdek és a lélekvásár megint csak megteremtette volna a többséget. Talán meg, ha Ghyczy megtestesült becsületessége ott nincs ellenőrizőnek a kormányon, ha ezen kívül a választási törvény meglehetősen nem nehezíti meg a visszaéléseknek legroszabb nemeit. De még az ezeknek daczára nyert többség sem tarthatá tovább kezeiben a hatalmat a választások után. Avagy nem láttuk-e a jelen országgyűlési időszak tartama alatt válságból válságba gázolni a számra nézve tekintélyes többséget? Nem láttuk-e, mint üldözte őket lépten-nyomon saját bűneik sokasága? Nem tudjuk-e, hogy már-már kényszerítve voltak feloszlátás által megpróbálni a kilábolást egy új parlamentben? S miért ne a folyamodtak ez eszközöz? Mert felfogták e lépés következményeit; tudták, hogy az új választás politikájuk végleges megbukásával azonos, mégha sikerül is a milyen-olyan többséget összehozni.

A fusio nem a közjogi alapot szilárdítja meg tehát, hanem csak a jobboldalnak adott felmentő levelet, hogy ezentul kétszeresen viselje a felelősséget érte is, magáért

is, hogy tehát saját szereplésében új bizonyítványt állítson ki a közjogi állapot pénzügyi tarthatatlansága mellett.

II.

„Hallatlan olcsó és szerfölött szolid.“ Ennyiből áll a csalogató, melylyel a modern kalmár-humbug czikkeinek kelendőségét igyekszik szerezni. A mi modern politikánkuk is vannak ily „Schlagwortjai,“ s annyiban egy ösvényen jár a házaló kereskedés lelkiismeretlenségével, mert a leg-hitványabb áruval üzi a leginsolidabb speculatiót és a leg-olcsóbb czikkeken ad a legborsosabbon tul.

Jelszavakban a világért sem mondható fukarnak uralkodó politikánk. „Takarékosság,“ mint vezérfogalom, „jó közgazdasági politika,“ mint czél, nehány év óta futja be a vásárt és az ügyes reclam, jól fizetett agensek segélyével, kelendőségét fentartja az országos panasz s teljes hitelvesztettsége daczára is.

Bizvást ki lehet nyilatkoztatni, hogy a mi a jelszót illeti, sehol annyi visszaélés nem történt szavakkal, mint nálunk. A politika kufárjai tudják jól az általuk forgalomba hozott készletek gyári értékét, de mert elég vadnak látják az országot az üveg kalárisért aranyat cserélni be, bolondítják továbbra is, ez levén most az uralkodó és magát biztosan kifizető üzlet.

Szédelgő üzérkedés és szédelgő politika egy gyékényen árulnak mindenkor. A mi veszélyt okoztak merész vállalkozóikkal, miglen a levegőre alapított gazdaságnak véget vetett a „krach,“ azt most alantabb járó szédelgéssel akarják kiegyenliteni. Üzletvilágban felkapták a huszénhét krajczáros bazárt, politikában a garasos takarékossgot, s a kettőt külön-külön nevezték el „hallatlan olcsónak és szerfölött szolidnak.“

Bécsi eszme az egyik is, a másik is, s az eredményben találkoznak. A huszonhét krajczáros bazárok az alsóbb szegény néposztály felültetésére számítanak; a garasos takarékossgai politika a nép elsőrendű szükségleteinek elvonására van alapítva. Nem a közgazdasági viszonyok javítását, hanem azok megrontását mozdítják elő.

Ez a „hallatlan olcsó“ takarékosági politika nekünk rendkívül sokba kerül. Elvonja a legszükségesebb falatokat szájunktól és garasos eredményei még sem közelíthetik meg a budget-rendezés-célját, melynek elérésére garral vállalkozik az államférfiúi szédeltetés. Az osztrák-magyar vegyes házasságnak meg van azon erkölcsi porhingató hatása, hogy a Duna folyásának mentében rakja le az üzleti és politikai érzéketlenséget. Pénzügyeink, nemzetgazdaságunk és politikánk uszályhordozója lévén az osztráknak, minden tettere átalakítólag hat a felülről jövő nyomás. Nem bírván magát emancipálni politikailag, nem képes önállóságra vergődni pénzügyileg és közgazdaságilag sem. Legkisebb jóra való hajlamát is megtörik a bécsi uraság érdekei és a hol milliókban javíthatná a mérleget, ott „ne nyulj hozzém“ sárkánya okádja a tüzet, melyből kába és elvtelen politikusaink megijedve, a fillér-gazdálkodásban iparkodnak kitüntetni, mily nagy szellem lakozik kicsinyes terveikben.

A költségvetésünkben eszközölt törlések behatóbb áttekintése korán sem alkalmas emelni államférfiaink hitelét. Önmegtágadásnak hívják őket az utóbbi időkben keresztülvitt reduktiókat, melyek roppant erőlködést, hosszas tanakodást és végül is érdekeink nagy mérvű sérelmét képviselik, szemben a semmitmondó eredménynyel és a költségvetés huszonöt milliónyi deficitjével. Erénynek ép azért, a legjobb szándék mellett, sem mondható ez önmegtágadás, mely a legutolsó megtakarított garas dolgában is, szerfölött nagy mivelődési, és közgazdasági veszteségeket ró a nemzetre.

Szóvirágnak beválik a hírlapokban felkapott jelszó, hogy fényesen van berendezve államháztartásunk, de a való legtávolabbról sem igazolja e felületes pártcélokból oda vetett állítást. Inkább áll az, hogy egyáltalán meg sem közelítik belügyi kiadásaink a jog és kulturállam feladataival összekötött költségek nagyságát; sőt meg nem közelítik a népésedési és közgazdasági erőinkhez mért fokozatát sem az állami áldozatoknak. Egy-két felesleges hivatal, az igazságügyi rendezésnél elkövetett majmolási hibákból eredő költ-

ségnövekedést leszámítva, a többi tételek szegényeseknek mondhatók az általuk irányba vett cél keresztúlvitelére.

Persze, ha a minden áron való takarékoskodás kiindulási pontja az, csak annyit költeni, mennyi a kiegyezésből ránk háramló terhek után felmarad, akkor tulgazdagon rendeztük be államháztartásunkat, és a hiányok kiküszöbölésére nincs más mód, mint törölni az egész belügyi költségvetést. De ha a kiindulási pont szabadabb és az ország önállóságát veszi irányadóul a költségvetés megbíralásában, még a méregdrágán berendezett igazságszolgáltatás sem adhat okot panaszra. Szerényebb összeggel van ez is képviselve, amint a külföldi államoknak a mi népességünk arányában leszállított hason irányu költségtérítése. Még szerényebbnek tűnik fel ez összeg, ha figyelembe vesszük, hogy daczára az olcsó és ingyenes igazságszolgáltatás elvének, csupán a bélyegekből nyolczadfél millió, a jogilletékekből pedig tizenöt és fél millió van bevétel gyanánt előirányozva, mi kétszeresen mulja felül az igazságügyministerium összes rendes kiadásait.

Vannak aztán tételek, a melyek nevetséges összegekben gunyolódnak az általuk képviselt cél fölött. Így, hogy egyet említsek a sok közül, ott az ipar és kereskedelmi ministerium költségvetésében ipar-célokra huszonnyolczezer nyi, a kereskedelmi és külkereskedelmi célokra hatezernyi potom összegecske, mint takaros parodiája ipar és kereskedelmi politikánk öntudatos voltának. Fölhánytorgatták e ministeriumnak, hogy a ménes-gazdaságra mértéken felül költ, s az örökös csipkedésnek volt annyi eredménye, hogy a költség erészét is leszállították. Én sem vagyok barátja a pazar ménes-gazdálkodásnak, bizonyos mértékig helyeslem tehát ez intézkedést. De magasabb közgazdasági szempontból sehogysem bírom belátni helyességét földművelő államnál, melynek lótenyésztése ez idő szerint a nyers termények között legjobban jövedelmez az országnak. Törölni és törölni nem politika, mert azt egy írónnal gyermek is elvégezheti, hasonló törlés pedig annyira ellenkezik a helyes közgazdasági politikával egy agricultur államban, hogy teljesen elítéli azt a rendszert, mely ilyen experimentumokhoz

kénytelen folyamodni. Világos jele az, hogy a pénzügyi takarékoság garasos iránya, nem kiméli a földmivelés érdekeit sem, és a bérbeadott uradalmak révén a rablógazdaságnak nyit utat az őstermelésnél, csakhogy a kiegyezkedés szent földje ment lehessen a tatárjárástól.

A közoktatásügyi költségvetésnél még több adat áll a közvélemény előtt megítélni, mit tarthasson a rendszerről, mely a sok mivelődési teendőn tultéve saját egyoldalú álláspontját, itt is érvényesíti eszközeit: nem a culturállam megvalósítása, hanem a közös czim alá rejtett osztrák érdekek kielégítése felé tör.

Igy találjuk a dolgot minden törlésnél, érintsék azok a vasuti kocsigyár költségeink törlésénél gyáriparunkat, az államvasut az országos és vizi utak jó karba helyezésénél a gyors közlekedés érdekeit, a humanitási céloknál az emberiségi érdekeket, a közbiztonsági céloknál a személy és vagyonbátorság érdekeit. Szóval a szegényes budgetünkön véghez vitt törlési herczelureza nem árul el józan politikai érzéket, s azt mutatja, hogy államiságunk saját legfontosabb céljaira mindössze a külső disz megőrzése végett bir még költségvetéssel, miután a hazánk céljaitól távolfekvő érdekek fölemesztik jövedelmeinket, s az alkotmány biztositékaul szereplő honvédség torkára is ráillesztették a kést, hogy a tetemesebb kiadásokat elnyelő közös hadsereg sérthetetlenségének felpeczkelt magaslatáról fumigálhassa ezt a csufosan gyermekes magyar állami kormányzatot.

S ám legyen takarékoság a végletekig, de mutassanak fel legalább tényleges eredményt. Mert mit ér a garasos törlések sora, ha a zárszámadás mégis csak hiányokkal végződik, és a rendszer politikája kénytelen hozzáfolyamodni az abszolút kormányzások közönséges finanszialis eszközhöz az adóemeléshez az egyensúly helyreállítására. Van-e ily körülmények között észszerűség a pénzügyi programban? Nem józanabb volt-e a Bach-systema, mely hozott be adókat feles számmal a legrendszeretlenebbül, de gondoskodott jó országutakról, s a földmivelésnek is megadta a magáét a lótenyész intézetek emelésével. Az önálló földmivelési ministeriumnál anuyival helyesebben járt el az abszolút

rendszer, hogy a méneseknél a lótenyésztés szempontjából nem gazdálkodott, hanem igyekezett azokat osztrák fenhatóság alá rendelni, úgy, hogy a magyar ménes uradalmak még ma sem egyebek, mint osztrák gyarmatok katonai szervezettel. Bach adórendszerének öntudatos céljai voltak minden irányban, a magyar kormányzat adórendszerének nem volt semmiféle tekintetben, ha csak öntudatosnak nem veszem, hogy átvették egész terjedelmökben az abszolút kormány összes adóit az osztrák érdekek táplálására. Bachnál dicséretes lehetett e cél, a magyar kormánynál merény az ország ellen.

Alkotmányos kormányzással még nem járt úgy egy ország sem, mint hazánk. Hazafias és komoly törekvéseink legtöbb kivetni valót az igazán példátlanul álló adórendszerben találtak, s tulajdonkép azzal kellett volna megnyitni az új korszakot, hogy az adótörvényeket gyökeres reformok alá veszik. Igen, de mikor a kiegyezés növedéke, a vám-szerződés, megkötötte az ország kezét a közvetett adók reformálhatására vonatkozólag, a közvetlen adók különféle nemekre pedig szükség volt, hogy előteremthessék a rögtön fizetendő nagy összegeket. Az önkormányzat így uton pusztá végrehajtó közegévé vált a közös ügynek és nem tett semmit a polgárok terheinek arányosítása érdekében, a nemzet által méltán utált erkölcstelen adónemeket fentartotta továbbra is.

Szinte kételkedni lehet, vajon törzsökükön volt-e a kiegyezés alkotóinak a fejük, midőn ráálltak, hogy a közgazdasági viszonyainál fogva két különböző fejlettségű és érdekű országban „egyenlő törvények és igazgatási rendszabályok szerint“ kezeltessenek „a dohányjövédék és azon közvetett adók, melyek az ipartermelésre közvetlen befolyással vannak, névszerint a pálinka- sör és cukoradó.“ Societas leoninának ez egy pont is elég az osztrák ipar dédelgésére és a magyar földművelés-ipar érdekek leverésére. Mert hiszen, a mint a tapasztalás megmutatta, otromba tudatlanság, vagy bélyeges könnyelműség kellett ahhoz, Magyarországot a dohánytermelő államot Ausztria monopóliumának előnyére ugyanazon szabályok alá vetni. Megkö-

vetelni, hogy az a magyar ember, ki termeli a dohányt, egy forma felügyelet és olyan csempészeti eljárás alá kerüljön, mint az a cseh és német, ki a „trafikon“ kívül színét sem látja a szűz levélnek. Czélzatosabban gátakat vetni a termelés elé és megrövidíteni az országot saját életfeladatai körül alig sikerülhetett volna jobban, mint e szerződés által.

De látszik is hatása szesziparunk kétségbeejtő hanyatlásában és czukorgyáraink bezárásában. Látszik minden téren, nem kimélte meg bortermelésünk érdekeit sem. Az osztrák sörnek és mesterséges bornak nagyobb piacza van nálunk, mint saját felülmulhatlan borainknak. Legközelebb vizsgálták meg a pesti vendéglők és korcsmák pinczéit, mely alkalommal ténykép constatalták, hogy alig egy-két kivétellel mindenütt mesterséges borokat fogyasztanak, és sem ezekért, sem a felette nagy mennyiségben behozott sörért, czukorért, és egyéb a közvetett adók által érintett cikkekért nem lát állampénztárunk egy árva fillért sem. Az osztrák sör- bor- és czukorgyáros az osztrák kincstárnak fizeti le az illetékeket és behozza cikkeit, melyeket mi elfogyasztva, nemcsak az osztrák iparosok zsebét tömjük meg, hanem az osztrák adópénztárakba is megközelítő számítás szerint körülbelöl 13—15 milliónyi összeget szolgáltatunk be saját államunk nyilvános megrövidítésével.

És ezen összeg, mit ekkép kidobunk, még törpének tekinthető azon óriás veszteségekhez képest, melyeket általuk nemzetgazdaságunk szenved. Hogyan is képzelhető, hogy valaha önlábunkon képesek legyünk megállani, mikor bortermelésünket, őserőnk e jelentékeny ágát, tönkre teszi ez állapot. Szót sem érdemelne a dolog, ha csak becsületes versenyben küzdenék le, de igenis éles támadásra méltó, midőn a család legnyomorultabb eszközeit hozzák ellene törvényes auspicium alatt mozgásba. Ösmerni kell bortermelésünk mai sülyedését és összevetni a középkorban tapasztalt világraszólásával, hogy kellő fogalommal bírjon az ember, miként vetköztetik pörére Magyarországot. Fényes Elek statisztikai adataiban 80—120 darab aranyra teszi aszuboraink árát gönczi hordónként a multban, míg most ugyanannyi forint-

ton sem képesek tudni rajtuk. A Hegyalján ujjal mutogatnak oly parlagokra, melyek azelőtt mivelés alatt voltak.

Mit is nyertünk hát az alkotmányosnak nevezett kor szak bölcsességéből? Ha sem politikai, sem pénzügyi, sem közgazdasági részében nem biztosítható a nemzetet kézzelfogható előnyökkel, honnan veszik a jogot és bátorságot áldozatkészségünkre hivatkozni? Vagy hát személyekért legyünk áldozatkészek és lelkesüljünk az új adókért, melyek világos romlásukra czéloznak?

Furcsa követelés, melyet igazságos voltából kivetkőztet azon egyszerű körülmény is, hogy Magyarország polgárai a Bach-systemának alkotmányosan nagykorúsított terhei által nagyobb mértékben vannak megadóztatva, mint a nálunknál sokkal kedvezőbb anyagi viszonyok közt élő államok lakosai.

Horn Ede ur, ki államtitkári minőségben szegődött az áldozatkésztségi rendszer szolgálataba „Államháztartásunk rendezéséről“ czimű röpiratában, nemzetgazdasági ismeretei nagy lapparatusával kél ki az adóemelési oktalanság ellen.

„A nehéz napi nyomor — írja a többi között — még távoról sem gyógyított meg bennünket oly alaposan, mint hinni szeretnők; nevezetesen nem azon két hibából, mely lényegesen hozzájárult a jelen pénzügyi zavar létesítéséhez. Az egyik azon szeretetreméltó készségben áll, a melylyel magunkat kecsgetetni hajlandók vagyunk, hogy a jövő szép kilátásai alapján, a napi nehézségeken könnyű lábbal áthaladjunk; a második hiba feküdt és fekszik azon hiedelemben, miszerint alkotmányos államban is elég új terheket decretálni, ha a nemzetnek nincs ereje azok elviseléséhez, s a nélkül, hogy ezen erő megszerzéséről vagy kifejtéséről egyidejűleg gondoskodnánk. Az adóköteles lakosságtól eddigelé legalább annyit követeltünk, a mennyit képes volt teljesíteni; azonban ennél többet adtunk ki; őt már most ezen több fizetésére kötelezni, a nélkül, hogy adóképesége emeltetnék, lehet kényelmes kiscigitő eszköz, igazságos és elfogadható azonban nem.“

S Horn Ede ur nem elégszik meg a szavak „röpke

érvelésével,“ hanem számadatokkal bizonyítja be, hogy Magyarország már ez idő szerint is, „akár más európai államokhoz viszonyítva, akár magában tekintve, jelenlegi nemzetgazdasági fejlődéséhez és fizetési képességéhez képest, adókkal már is eléggé meg van terhelve, ha nincs is még tulterhelve.“

Számításai szerint a magyar polgár jelentékenyen többet fizet a dán, a spanyol, az orosz, a svéd, a norvég és a swajci polgárnál. Pedig erős kétely fér hozzá, vajon az első sorban említetteknel fizetésekésebb lenne, még viszont elvitázhatlan tény, hogy szerzési s ennél fogva adóképeség tekintetében sokkal hátrább áll a swajczinál és mégis ötven százalékkal fizet többet annál. A magyar állam-polgár továbbá csaknem oly erősen van igénybe véve, mint a belga; csak egy tizednyivel kevésbé, mint az osztrák; s több, mint kétharmadával van terhelve annak, a mennyit az angol és hollandtól követelnek, holott senki sem tagadhatja, hogy a vagyonosodás és fizetéseképeség nálunk távolról sem éri el az angol és hollandi vagyonosság és fizetéseképeség két harmadát, hogy mi ez irányban egy tizeddel állunk az osztrákok mögött, s mértföldekkel a nemzetgazdasági mintá állam Belgiumtól, melynek lakói csak 28 centimmal terhelvők erősebben. „A belgák, angolok és hollandiak — végzi Horn Ede — kétségkívül fejenként száz forint adót könnyebben viselnek, mint a magyar általában ötven forintnyi adót visel.“

Feszíteni akarják a húr a szakadásig, máskép a statistika száraz igazságain nem tennék magukat túl, midőn új és új adókról gondolkoznak. Határtalan vérmesség kell ahoz, hogy 118 milliónyi hátralék mellett az adóprésszel még egyszer próbát tegyenek. Pedig a mi különösen a direct adókat illeti, Magyarországnál huzóvonóbb bolond nincs e világon. A rendes bevételekhez 36%-al járulunk mi egyenes adók útján, Ausztria ellenben csak 26%-al. S hogy indirect adókban ők többet szolgáltatnak, mint mi, azt köszönhetik azon érdekes viszonynak, melylyel velünk összehozta őket szerencse csillaguk. Magyarország nagyon tekintélyes összeggel járul ez adókhöz, s eltekintve a dohány,

ser és cukor adóktól, melyeknek fogyasztásáért Ausztriának fizetjük az illetékeket. Még az adók legerkölcstelenebbje a lottó-jövedék is mintha csak azért léteznék nálunk, hogy Ausztria mentől nagyobb összegeket szíbhasson el hazánkból. Magyarországra egy héten egy huzás jövedelme esik a budai és temesvári lottóra rakott illetékekben, Ausztriára ellenben Bécs, Lincz, Prága, Brünn, Lemberg stb lottóira eső huzásokban hetenként több huzás jut. Lehet képzelni mennyivel gyarapítja népünk ez uton is az osztrák kincstárt, midőn napjainkban a legrongyosabb városban is felütötték lottó-szedő sátrukat az osztrák lottóhivatalok.

Egyáltalán nincs forrás állambáztartásunkban melyet első sorban az osztrák ki ne zsákmányolna. A kik a tapasztalatokat mellozve, mégis adókkal akarják terhelni az országot azok előtt két ok lebeghet: vagy az osztrák kézszerítésnek készek feláldozni az országot, mert jogaink erősebb hangsulyozásával félnek a bonyodalmaktól; vagy az intelligencia végleges elszegényedésén akarnak segíteni hivatalokban adva nekik kenyeret, míg az ország ügye jobbra fordul.

Az utolsó ok ugyis rendkívül szerepelt a fusio keresztülvitelének indokolására. Felhozták a képviselők legnagyobb részének romlott existenciáját, fel azon lánczolatos érdekeket, melyek a hivatalviselő és hivatalhajhászó elemek részéről, a rendszer fentartását szükségessé teszik, még ha elvész is bele az ország. Tönkrejutott földbirtokosaink majdnem mindenikének ül egy-egy magzatja vagy közeli rokona államhivatalban, mi nagy segítség reá, mert nem kell gondoskodnia létökről. Egy-két forinttal szivesebben fizet több adót, mert hozzátartozói ez uton néhány ezerrel segélyeztetnek élelmők megkeresésében. Az egész közmunkatanács, és néhány hivatal egyenesen arra a célra van szánva, hogy eladósodott családok sarjai kenyérkeresettel birjanak. Még rossz néven sem lehet venni, hogy nálunk ez utóvégre is magyar embereket megmentik a kivándorlás vagy öngyilkosság végleteiből. Méltóbb lehetne a panasz ellenők, ha közgazdasági viszonyaink megengednék tehetségöket másutt ér-

tékesíteni, de hogyan bocsássuk őket annak a nagy semminek, mely napjainkban magyar nemzetgazdaságnak hivatik.

Sokan természetesnek gondolják, hogy a parlamenti többségek oly könnyen vezethetők rá az adók megszavazására. Pedig a dolog nagyon is természetes alapokon nyugszik. A többség van leginkább érdekelve, hogy a mi különösen a hivatalok leszállítását, de egyéb pénzügyi tételek törlését is illeti, ez lehetőleg megakadályoztassék. Másutt is tapasztalható az, nálunk még inkább természetes és a romlott vagyoni helyzet által indokolt. Pártok keletkeztek a magyar parlamentben, melyeknek semmi elv, semmi politikai cél nem adott létjogot; kiéhezve, vagyonilag megromolva, erkölcsileg megtörve, csak azt nézték, hogyan juthassanak egy kis hivatalba, honnan kaphassanak egy kis konczot. A vacsora-párt és középpárt szomorú emlékei maradnak mindenkor a jelen korszak romlottságának és egész mélységében tüntetik föl a süllyedést, melyet anyagi viszonyaink folytán a politikai erkölcsök szenvedtek. Ily pártok egyesülve a többi pártok elemeivel nem riadhatnak vissza bármily nagyságu terhek megszavazásától, míg reményök van rá, hogy e terhek egy része az ő megnyerésükre szolgál. De még attól sem igen riadnak vissza az ily pártok, melyeknek kenyér kell minden áron, hogy fentartsák az állapotokat, úgy a mint találják, nehogy kiessék lábuk alól a föld és tisztesegebb, népiesebb férfiak kezébe kerüljön az ország sorsa.

Közigazdasági helyzetünk visszásságában fekszik összes bajaink forrása. S ez már idült betegség államtestünkön. Három század minden gonoszsága és lelketlensége működött közre osztrák részről, hogy a Kolonich-féle jelszót „előbb koldussá kell tenni“ a leggyalázatosabb eszközök és a legalávalóbb ármánykodás segítségével megvalósíthassák.

1867-ben volt először azon kedvező helyzetben az ország, hogy feltételeket diktálhatott, s ezen kedvező pillanatot is, minő nem volt, talán nem is lesz soha, elszalasztá a haza bölcsének kellőleg nem jellemezhető gyöngesége. S ha még csak elmulasztotta volna, úgy megnyugodhatnánk valamikép a kárhozatos végzetben, de ő megrontotta ügyetlen-

ségével eddigi helyzetünket. Az általa szőtt kiegyezés által kezd Magyarország először oly koldussá lenni, hogy két tized alatt vagy gyökeresen át kell alakulnia a nemzet követelő szavára a helyzetnek, vagy elvesztünk örökre.

A kiegyezés föltétele gyanánt kötött vámszövetség egész uj és sokkal rosszabb alapra fekteti közgazdaságunkat, mint volt három századon át. Pedig a viszonyok tetemesen megváltoztak idővel az europai nyerstermény és iparviszonyok tekintetében, lényegesen különböznek a nemzetközi kereskedelem terén is a régibb viszonyoktól. Előbb még az oly szerződés sem árthatott volna a orsságnak, mint az Ausztriával kötött vámszövetség szerződése. Az ősi elidegenített birtok, a nemzeti előjogokkal járó nemzeti előnyök, az ingyenes, vagy rendkívül olcsó munkás viszonyok, mind tényezői voltak, hogy a föld ki ne eshessék lábaink alól és akárhogy alakulnak a termést és kivitelt szabályzó körülmények, bármily természetűek legyenek a hitelviszonyok és a vámrendszer szabályai, a legrosszabb esetben is a föld föld és magyar maradt volna, mely mindig elég megmenteni az országot az életét érintő catastropháktól. Anteus hitregéje, ki a földből meríti újra és újra az erőt, nálunk egy minden részében igaz történet, melynek valóságát Magyarország erőgyűjtése és ismételt küzdelmei tekintetében az események igazolják.

A legmesterkétebb vámrendszer sem törheté meg az országot, mert a föld mienk volt, támaszkodnunk lehetett rá a legsúlyosabb anyagi megpróbáltatások között is. Hiába kísérlé meg a bécsi politika a legaljasabb önzés szerint, minőt csak a fosztogató rómaiaknál tapasztalunk gyarmataik iránt, Magyarország koldussá tételét. Szegénynyé tehette, de tönkrementté soha.

A magyar borok kivitelének akadályozásával kezdődött e politika még II. Ferdinánd alatt. Azóta sérelmeink özöne és a folytonos országgyűlési határozatok daczára foly szakadatlanul. A 18-ik században egyenes megtámadásává kezd fajulni a magyar közgazdasági érdekeknek. Ekkor kap lábra a prohibitiv rendszer az osztrák ipar érdekében és a magyar nyerstermelés agyonnyomására. Az a „Commercién-

Rath," mely Bécsben felütötte fejét, több kárt okozott nekünk, mintha örökös háboruban lettünk volna a külfölddel. Titkos célja volt Magyarország teljes elszegényítésén emelni Ausztriát és e cél el is érte. Működésének ideje óta a termések és kivitelek csak egy rövid léleketvétel fontosságával bírnak Magyarországra, de a hanyatlástól nem óvhatják meg. Ugy vagyunk e részben, mint a rabszolgák, kiket kénytelen urok időszakonként pihentetni, nehogy kioldójának a fáradságtól, mi szerfölött nagy veszteséget okozna számításaikban.

Rabszolga tőkéje voltunk az osztráknak, semmi más, attól a perctől kezdve, midőn az örökös német tartományok iparczikkeiről kezdik leszedni a közbeeső vámokat, a magyar nyersterményeknek pedig lehetetlenné teszik az osztrák határon való kivitelét. Az egyszerű rablással határos azon intézkedés mindjárt kezdetben, hogy az idegen országbeli czikkeket 20 százaléig rovták meg, ha Ausztriába és 30 százalékkal, ha Magyarországra vitettek. Kiméletesebbek voltak a rablófészek lovagjai áldozataik iránt, mint az osztrák iparosok érdekében üzött politika irányunkban. Azok gyakran megelégedtek bizonyos hányaddal, ez megtiltá az oly nyerstermények kivitelét, melyeket az osztrák ipar feldolgozás végett szükségelt. De még ennél is tovább ragadta őket kapzsóságuk, az oly czikkeket ugyanis, melyek az osztrákkal versenyeztek 50—60 százalékos vámokkal zárták el a magyar piacokról. Így míg egy részről az osztrák piacnál tovább nem vihettük nyers terményeinket, az alatt más részről minden iparczikket oly áron kellett beszerezniünk tőlök, a minőt szabni kedvök volt. Még ez sem volt elég, mert, ha viszont akadt egy-egy honi iparczik, mely az osztrákkal kiállotta a versenyt, ez 15 százalékos vámot fizetett, ha Ausztriában keresett piacot, ugyanolyan osztrák cikk ellenben csak 5 százalékos, ha a magyar piacokat kereste föl. Némi módosítások mellett hasonló intézkedések önterhe alatt nyögött közgazdaságunk folyvást. Ha el nem buktunk végleg, azt ősi intézményeinken kívül, főkép a közbeeső vámsorompók politikai hasznának kell tulajdonítanunk.

Akadtak az új aera elején, kik rengeteg czáfolatokat igyekeztek felhozni a negyvenes évek politikusainak azon felfogása ellen, hogy a vámsorompók, mégha azokat a bécsi kormány közgazdaságilag saját czéljaira zsákmányolta is ki, politikailag védték az országot az abszolutismus foglaltsai ellen. A tapasztalás e részben is igazolta akkori politikusaink érzékének helyességét. Tények tanuskodnak, hogy a közvélemény jól fogta föl érdekeit, midőn meg volt győződve általánosan, miszerint, „nemzetiségünket a német nemzetiség tulnyomó hatása ellen semmi sem védte oly sikeresen eddigelé, mint a közbeneső vámvonat, mely által Magyarország mintegy külföldre vált Ausztria irányában.“ A helyett, hogy segített volna nekik elérni a czélt, Magyarország beolvasztására vonatkozólag, megvédte akaratjuk ellenére is, állami önállóságunkat. A közgazdasági nagy veszteségek így politikailag mégis nyereséget hoztak a nemzetnek.

Többet is igazolt ennél a tapasztalás. Igazolta, hogy védővámok nélkül Magyarország rövid idő alatt tönkremegy.

Próbálgatják megerőtleníteni oportunitásból a tényeket, de azok oly hamisíthatlanul, oly kétségbevonhatlanul jelentkeznek, hogy mást alig lehet ellenök latba vetni, mint Ausztria makacs ellenzését. Politikai és közgazdasági okok egyaránt létkérdéssül tűzik ki az önálló vámterület felállítását. Már halogatni sem lehet a kérdést annyira körünkre égett. Hiába resteljük, a dolog odáig fejlődött, hogy e kérdés körül sem volt érzékünk az új aerában. Vissza kell térnünk a negyvenes évek politikusainak terveéhez, százszorta több indokból, mint a mennyi őket vezérlé.

A legeslegeső indok még Széchényi korából származik. Lényege, hogy „csak gazdag ország lehet igazán szabad ország.“ Bebizonnyítani igazságának horderejét ma, midőn szegénységünkkel tesped a közélet minden ága, gunyolódás volna a tények ellen. Tekintsünk szét, nincs tér, hol ne észlelhetnők a koldus Kanaán czifra-nyomoruságának szomorú jeleit. Os lényként tespedünk földünk gazdagságának apadófélben levő erei mellett. Elérjük nem sokára, hogy az

őstermelés mi erőnk volt, gyengeségünk, s mindenesetre sirunk lesz, ha nem változtatunk, minden opportunitási és baráti viszony mellőzésével, gyökeresen nemzetgazdasági politikánkon. Vörösmarty „Szózat“-ának „itt halnod kell“ jóslata nagyon dicstelen tragikumná változik hazánkra, csak engedjük tovább helyzetünket kizsákmányolni a 67. óta inaugurált politikának, mely a fusióban az új gyásmagyarkák erkölcsileg és anyagilag megvert seregével gyarapodott. Mert ne feledjük ám, hogy a helyzet fenekestől más, egyetlen erőnk az őstermelésre vonatkozólag, mint volt 1848 előtt. Oroszország és az al-dunai tartományok részéről megnyílt veszély, több annál, nyílt vereség fenyegeti hazánk földművelését, vele tehát egyetlen közgazdasági életforrásunkat.

A veszély kettős. Egyik, hogy Oroszország és az al-dunai tartományok olyan olcsó termelési eszközökkel rendelkeznek, minővel nálunk az ősiségi viszonyok fenállásakor a nemesi földbirtok. Második, hogy vasutpolitikájuk önállóbb és egészségesebb, közlekedési vonalaik pedig a világforgalmat egyenesebben érintők, mint a mi osztrák gyámság alatt nyögő vasutpolitikánk és a kereskedelmet mestersegesen eltérítő közlekedési vonalaink.

Egyik veszély is elégséges, hogy lehetetlenné tegye számunkra a versenyzést és sokkal inkább, mint eddig, kizárólag attól függeszse fel kivitelünket, minők a termési viszonyok nyugaton és minők a velünk versenyző államokban. Teremhet annyi nyers czikkünk, hogy el nem fér csürein, magtáraink és pinczéinkben, mégsem adhatunk rajtuk túl, ha Oroszországban és Romániában szintén jól ütött ki az aratás. E tartományok ugyanis mindig olcsóbban fogják eladni terményeiket. A hol még ők nem veszítenek semmit, mi roppant sokat veszünk a különböző termelési tényezők mellett. Veszünk pedig annnyival többet és annnyival bizonyosabban, a mennyivel rosszabb vasuti politikánk és a mennyivel könnyebb tették nemzetközi szerződések által a forgalmat ők.

Semmi tekintet nem ringathat többé bennünket illúsióban. Sőt folyvást szaporodnak a tekintetek, melyeknek ki

kell gyógyítani Magyarországon a legutolsó embert és egytől-egyig sorompóba szállítani létünkért.

Legujabb keletű egészen a csapás, mely a forgalmi politika révén, az előbbi vasutpolitika hibáinál jóval érzékenyebben fogja sújtani nyerstermelésünket. Köztudomásu, hogy az orosz, osztrák és bajor vaspályák szövetséget kötöttek, melynek értelmében az orosz gabonát Dél-Németországba és Swajczba $\frac{1}{10}$ krajczáron szállítják mázsa-mértföldenkint, a mivel elérik azt, hogy a szállítási díjnak egyoldalú csökkenésével az orosz gabona t ö b b , m i n t f e l é v e l lesz olcsóbb Bajorországban és Swajczban, mint a magyar gabona.

Ime a veszélykézzelfogható jele. Van azonban több is. Ott az, hogy Odessától a tengeren át megelőzhetnek és olcsóbban árusíthatják el czikkeiket, akár délfelé, akár nyugat felé egész Angliáig. Dél-Amerika piaczeit, hova malomiparunk lisztként szállítja a gabnaneműeket, elvesztettük egészen. Francziaország és Anglia rég nem a mienk. De nem lesz maholnap saját piacunk sem az, ha tovább is fenmarad a közgazdasági politika jelen rablórendszere. Tavaly alig egy évre volt felfüggesztve a gabona-vám, már is elárasztá piacunkat a romániai gabona és a honi termény nem birt vele concurálni, budapesti malmaink kizárólag al-dunai gabnát őröltek. Más nyers czikkeinkkel sem állunk jobban. Az amerikai zsir benn saját hazánkban képes versenyezni a debreczeni zsirral és képes lesz napról-napra jobban, miután a Magyarországon divó rablógazdaság csaknem teljesen elpusztítja a sertéstenyésztést. De ha nem pusztította volna is el, amerikai részről oly csapás fenyeget újabban, mely kétszáz fogja tenni a tejjel-mézzel folyó föld megélhetését. Az amerikai senatus, bizottságot küldött ki a közlekedésügyben, javaslatok megtétele végett. E bizottság összegyűjtve a szükséges adatokat megállapította, hogy a vaspályák egymás közti versenye a forgalomnak hátrányára van, a létező tariffák a nyerstermelés által elviselhetetlenek, szükséges ennél fogva a termelés és forgalom előmozdítására a vasutaknak az állam által való megvétele, a tariffák leszállítása. Javasolja a bizottság a gabnakivitel érdekében Missouri és New-York közt egy köztársasági vasut

építését, a tariffáknak pedig oly mérvű leszállítását, hogy a vitelbér alig ütné meg az eddigi költség egyharmadát; javasol továbbá nagyszerű vízi utak létrehozását. Mindezt a nyerstermelés előmozdítása érdekében, mely szitén sokat szenvedett, kivált az angol piacon, az orosz nyerstermények nagyobb versenyképessége miatt. Maga Nagy-Britannia még harmadát sem fogyasztja el az utolsó években, az eddig fogyasztani szokott amerikai gabonából.

Ha e javaslatokat keresztülviszik az amerikaiak, mi az ottani pénzűség és vállalkozási kedv mellett, nem fog hosszú időt igénybe venni: egész Európát eláraszthatják nyers terményeik özönével. Melyik államnak van még oly buja televényföldje, gazdag legelője, mérhetlen őserdője, hogy kiállhatja a versenyt az amerikai dus tenyészet terméseivel? Oroszország még csak-csak, de ez istenverte föld, mely praedestinalva látszik lenni a szenvedésekre, mit tesz majd ez áradattal szemben, ha saját magában nem gyűjt erőt a termelés különféle tényezőinek összeegyeztetésére.

Beláthatlan óriás válságok felé rohan nemzetünk közgazdaságának földmívelési ágával. És daczára, hogy látjuk a szédítő örvényt, fogva tartanak a kiegyezés formái és szelleme. Feloszlásnak indulunk szemmeláthatólag és ez anyyira eszméletünket veszi, hogy a tetszhalottak módjájhalljuk a circum dederunt hangjait, látjuk a nyomor sápra dozását, a világ szánakozó mosolyát, a szomszéd kárörmet, vérünk és velünk minden ízé marczangolja a számoköbän elkészített halálos szemfödél, de hát Deák Ferencznek a gyöngeséggel határos jámbor érzelgése hozzá szoktatott beleokulni a gyarmati járomba.

Vontuk az igát előbb csak azon szent hitben, hogy tiz év nem a világ, később a meggyőződésben, hogy majd csak javítunk helyzetünkön, végül pedig nem marad más hátra, mint a kétségbeesés. A tiz év elégséges volt vagyónilag úgy megrontani hazánkat, hogy sem csze nem elég tiszta, sem karja elég biztos, szilárdabb politikai actiót kifejteni közgazdaságának javítása végett. Megmeredve a csapástól, egész politikánk huszonnégyszázötven évét ölel át; azaz összes törekvéseinket a pillanatnyi kényszer uralja. Azt

nézzük honnan kolduljunk egy falatka kőlesönt betömni a mindennap jelentkező éhséget. Gondolni sem tudunk és akarunk a bajból való kivezetés egyetlen alkotmányos módjára: az imponálólág fölemelkedő nemzeti akaratra. „Akarjuk hogy legyen,” ennyiből áll egy sorsát önállólág intézni hajlandó nemzet előtt, a bajokból való kivezetés alkotmányos fonala. Csakhogy ez az „akarjuk” nincs meg, kivéve annak picziny önérzetes és tisztán magyar részét. A többi hódol a politikai divatnak félelemből vagy önérdekből, s a gyökeres bajok orvoslását lehetőnek hiszi a kuruzsolás leghaszontalanabb eszközeivel. Mintha egyáltalán lehetséges volna a vámszövetség revisiójának kétes értékű módosítványaival, a nemzetközileg gyökeresen megváltozott viszonyokat, a magyar nyers termelés kedvéért, egy varázsütésre a régi állapotba visszaterelni, s a közgazdasági politikát onnan kezdeni. Érezzük e kérdésben is, mily szerencsétlenség hazánkra, hogy nélkülözik uralkodó államférfiai az önálló eszméket és önálló tettkezséget. Eszméiken és tetteiken megérzik az osztrák pénzemberek és kormányhatalom tulsulya. A kiegyezés circulus vitiosusából nem bir kivergődni egyikök sem.

Főzhetik tovább is a terveket, hogyan lehessen az eget levonni a földhöz, az egészen más tényezőkkel rendelkező Ausztriát engedményekre birni a magyar közgazdaság részére: a dolog nem fog sikerülni soha; mert a viszonyok különbözősége önálló vámterületre utalja Magyarországot, s akár milyen föltételek mellett kössék meg a vámszövetséget, a vesztes hazánk marad azon viszony szerint, a melyben egy áll százhoz.

Meglehet, hogy kevésbbé szűkkeblű osztrák politika mellett, ez idő szerint áldássá válhatott volna egy vámszövetség, ha egyenlő föltételek közt engedi Magyarország közgazdaságát erőre jutni, és ha őstermelésünk verseny nélkül szállhat ez idő szerint is a külföldi piacokra. De miután a kívánatos föltételek közül egy sincs meg, sőt az osztrák szűkkeblű és örökösen az összbirodalom ábrándján csügghő politika még az oly vasutegyezményeken is kapva kap, minő az orosz gabona érdekében kötöttett most és minő a romániai gabona érdekében fenáll rég idő óta, valami termé-

szetes, hogy többé nem szabad egy pillanatig sem az osztrák gyámság alá rendelnünk érdekeinket, hanem meg kell ten-
nünk minden lépést, hogy a védvámok segélyével itt benn
a földmivelésről átmelessünk az ipar és kereskedelmi köz-
gazdaság együttes és egymást kiegészítő fölemelésére, mely
nélkül nincs remény virágzó államéletre.

Eddigelé harczolhattak az egyoldalú nemzetgazdasági
érvvel, hogy országunk földmivelő állam levén, a védvá-
mok mellett kiteszszük nyers terményeinket és a földmivelő
osztályt egy még nem létező ipar kedvéért, a veszélyeknek,
melyek a szabad kereskedelem mellett mellőzhetők. Mert ha
elismérjük is nemzetgazdasági igazság gyanánt, hogy a föld-
mivelő államoknak mindenekfölött érdekében áll a szabad
kereskedés elveinek érvényesítése a nemzetközi forgalomban,
tény marad mégis először: hogy a magyar-osztrák vámszö-
vetség csak a belső forgalomban érvényesíti, és itt is az
osztrák kincstárt rendkívül előnyösen érintő módon a sza-
bad kereskedelem elveit, a külföld irányában pedig a közös
vámtariffák tételeiben folyvást fentartja a prohibitio és véd-
vám-rendszert; igaz marad másodszor az: hogy Magyaror-
szág nyerstermény kereskedelme évről évre hanyatlik és
ezen hanyatlásnak megfelelőleg belföldön nem emelkedik
legkevésbbé sem a fogyasztó ipar, sőt a kivitel arányában
csökken a belfogyasztás is.

Azt mondják az álszabadelvűség csodabogarai, hogy a
vámszerződés által megállapított közös vámterületben a sza-
bad kereskedelem elvei vannak érvényre juttatva: Ugyan
melyik szabad kereskedelmi iskola elvei?

Szépíteni egy rossz politikát hazugságokkal nagyon bölcs
dolognak tetszhetik: a felelősségtől megijedt politikai rongy-
szedők előtt; de nem elég alkalmas megczáfolni a tények
azon logikai folyományát, hogy a vámszövetség szerződése
még a Magyarország és Ausztria közt felmerülő belforga-
lomban sem vitte keresztül az igazságos és természetes ke-
reskedelmi szabadság elveit.

Ki tekinthetné szabad kereskedelemnek az oly állapo-
tot, melynek szerződésileg rendezett viszonyzatában az egyik
fél nyers termelését indirect adók által nehezítik meg, hogy

e megnehezítésből az osztrák államkincstár és osztrák ipar egyoldalulag vonja ki a hasznot.

Szólhatnánk igenis szabad kereskedelemről akkor, ha a monarchia belső forgalmában a közvetett adók nem volnának csak az egyik szerződő fél ellen intézve; ha továbbá a fogyasztási adók nem kizárólag Ausztria kincstárának megtömésére volnának kimódolva; s ha végül általában melőzve volnának mindazon mesterséges intézkedések, mint teszem föl a hadsereg felszerelésének egyedül az osztrák iparosok által való készítése, melyek czélzatosan oda irányozvák, hogy a magyar ipart mesterségesen elnyomják, az osztrák ipart pedig mesterségesen emeljék. Mig azonban eme gátló intézkedések és mesterkelt állapotok, a belső erő-kifejtés és forgalom szabadságának illusioriuszá tételére, a közös vámterületen fenállanak, a legjobb akarat mellett sem tarthatjuk szabad kereskedelemnek, mi csak névleg az, valóban pedig nem egyéb, mint a rideg protectio fentartása az osztrák piacz érdekében, s az erők kifejtésének és versenyének megakadályozása az ilyeneket visszautasító szabad kereskedelem czíme alatt.

Nem szólhatunk szabad kereskedelemről azért sem, mivel a hitelviszonyok terén is az egyik fél hatalmának összes eszközeit latba veti, hogy a másikat függőségben tartsa és pénzügyeinek önállósításától elüsse. Már pedig a hitelviszonyok olyan rendezésén kívül, mely mellett Magyarországnak ne kellessen folyvást éreznie, hogy élet-halálra az osztrák nemzeti bank kegyelmétől függ: szabad nemzetgazdasági viszonyról beszélni merőben ámitás.

Annyira tisztába jutottunk már a gyakorlati élet követelményeivel és a két államfél sajátságos közgazdasági viszonyaival, hogy a változott nemzetközi és közjogi helyzetnél fogva többé természetes gyupontul nem fogadhatjuk el Bécsset és a nevében feltétlen uralmat gyakorló s követelő osztrák bankot hazánk felett, melynek államisága, a paritás elve és sajátságos nemzetgazdasági viszonyai Budapestet jelölik meg a természetes hitel és közgazdasági gyupontul.

Magyarországnak természetes és törvényes hitel és kereskedelmi gyupontja egyecül Budapest lehet. És így a sza-

bad kereskedelem elvének úgy szólván előzménye és föltétele a szabad bankrendszernek megfelelő önálló magyar jegybank és önálló magyar hitelviszony. „Egyetlen jegybank — mondja egyik nemzetgazdászunk — ha legerősebben dotált, s legjobban kezelt is, alig van oly helyzetben, hogy egy közel tizenegyezer négyszög mértföldnyi terület és harminczöt milliónyi lakosság tőke és hiteligenyeinek megfelelőhessen; legkevesbé teheti ezt akkor, ha ezen terület és ezen lakosság két különböző kört képez, a melyek mindegyike saját nemzetgazdasági élettel bír.“

Mindaz, mi a magyar pénz és hitelviszonyok önállósítása ellen akadályokat gördít, nem egyéb, mint a szabad kereskedelem elvének a gyakorlatban az egyik államfél előnyére való kizsákmányolása, vagyis a legnyiltabb protectio rendszere a lajtán-tuli ipar és kereskedelem érdekében.

A fusionalis kormány programjában szerepel ugyan az önálló nemzeti bank, szerepel pedig oly reform gyanánt, mely hivatva van az adóképeességet emelni, az ország bedugult forgalmi életét uj erőhöz juttatni. Szerepelt e pont a a többi kormányok programjában is, mint általánosan érzett szükség jobb nemzetgazdasági politika teremtésére. Megvalósítása azonban egyre késik, a jószándékon tul, egy kormány sem bírja vinni azon merev ellenállás folytán, melyet Bécsben kifejtének. A leghatalmasab önérdek politikájának összes rugóit mozgásba hozzák a szándéknak csirájában való meghiusítására és szükség esetén mozgásba fogják hozni millióikat, hogyha máskép nem lehet, a meggyőződésnek és szavazatoknak adjanak céljaikat biztosító irányt, a mi jelen parlamenti és közigazdasági viszonyaink között kiváló megerőltetést alig fog venni részökről igénybe. Ghyczy Kálmán legalább nem csinált belőle titkot az adójavaslatokat tárgyaló bizottság előtt, hogy a magyar nemzeti bank felállításának az osztrák pénz és kereskedelmi világ határozott ellenzésében rejlik egyedüli akadálya, melyet legyőzni ő csak az által vélt, ha az ország áldozatkészség által mutatja ki mennyit képes megtenni saját önállóságának biztosításaért. A Bittó kormány akaratján nem mult tehát a hitelügy önállósítása, mert hisz ép e kormánynak lelke Ghyczy

volt az, ki legelőbb és legélénkebben utalt szükségére; de mert meggyőződött kormányraléptének első napjaiban az óriás eszközökről, melyeket az osztrák pénzpiacon monopoliumának biztosítása végett mozgásba hozni képes és akar: nem is bocsátkozott bele a tárgyalásokba. Félte, hogy e tárgyalások rosszul ütnének ki az általa hön ohajtott magyar bank ügyére, s vagy egyáltalán nem sikerül a felállítás az osztrák érdekek makacs ellenszegülése miatt, vagy ha sikerül is, mindössze egy fiók bank engedélyéig terjedhet, a mely formai nyereségért a monopolium megörökítésének nagy árát fizette volna a nemzet.

Igy állván a dolog, Gyczy tapintata jobbnak látta nem feszegetni a kérdést, míg a nemzet áldozatkészsége rendelkezésére nem bocsátja az eszközöket, hogy szembe szállhasson a bécsi pénzpiacon hatalmas eszközeivel. Kicsinyellhetik egyesek e hatalmat, de a ki számot vet erejökkel és merészségökkel: annak figyelmét nem fogja elkerülni, hogy a budapesti tőzsde és kereskedelem moczczaani sem mer, annyira zsebében van az osztrák nemzeti banknak. Egy önálló eszme, egy önálló terv nem fogamzik meg agyukban és kénytelenek még a gondolatot is visszautasítani nyilvános határozataikban, mihelyt e gondolat az önálló hitelügyet karolja föl.

Jól tudja erejének nagyságát a bécsi pénzhatalom, és azért nyugodtan várja be az utolsó pillanatot, mikor dönteni kell újra privilegiumának meghosszabbítása fölött. Ekkor számító hidegvérrel fogja szegyezni a pisztolyt Magyarországra. Rideg egyszerűséggel teszi föl majd az alternatívát: „bourse ou la vie.“ S mi készülletlenségünkben, nyomorunkban megfogunk hajolni. Életünk időleges megmentéseért, zsebünket üritjük ki, hogy aztán, ha az isteneknek is úgy tetszik, éhen veszthessünk, mint magyar állam. „Sic fata tulerunt“ fogják morzsolgatni olvasójukon 'a politika szerzetesei, ha látják, hogy elveszett az általuk kicsinyes eszközökkel megmenteni vélt hon.

Előre látható, hogy mihelyt elérkezik az alternatíva felállításának pillanata, meg fog remegni összes kereskedelmünk és közgazdaságunk. Ostromnak lesz kitéve a fusio-

nalis kormány, hogy álljon rá minden feltételre, különben az osztrák nemzeti bank egy tollvonással ketté metszi azon fonalat, mely a magyarországi kereskedelmet a fölszínen lebegteti. Csak az ultimónál kell kivonnia minden itt levő pénzt és behajtani minden itt levő követelést, Budapest kereskedelme holnap csődöt mond, s őt követi holnap után a vidéki pénzüzetek és kereskedők legnagyobb része; ezeket harmad napra birtokosaink és iparosaink földönfutása.

A vidéki politikusok jóhiszeműségének sehogys sem fér fejébe, honnan azon körülmény, miszerint ép a jómódúnak vélt nagybirtokos osztály és a függetleneknek hitt képviselők oly nagy buzgalommal igyekeznek feltüntetni az osztrák nemzeti bankkal való egyezkedés szükségét, mi alatt alig érthető egyéb a bank privilegiumának kiterjesztésénél. Hát pedig az nem oly ördögös dolog és nyitját könnyen megtalálhatják, ha egy kis fáradságot vesznek telekkönyvi áttekintést tenni a nagybirtok teherlapjának állása fölött, s ha kissé bővebb tájékozottságot szereznek némely puritánnak hitt képviselők összeköttetése körül. A kép homályos körvonalai rögtön fölelevenednek szemcük előtt és látni fogják a csapdát, melyet az osztrák bank felállított, hogy a férfiatlan politika ne menekülhessen fogai elől semerre, hanem megadja magát — kegyelemre.

Tisza februári beszédének az önálló bankra vonatkozó pontja a mélyebben gondolkozót azonnal tájékoztathatta, hogy hányadán állunk az önálló pénz és hitelviszonyok megoldásával. Beszédének ez ügyre vonatkozó része körmönfont ügyességgel emeli ki az önálló bank szükségét, hozzá tévén, hogy bár tudja, mennyire nem tetszöt mond, mégis „előnyösebbnek tartja a hozzánk legközelebb állókkal a kiegyezést a velök folytatott háborúnál.”

Magyarán szólva e nyilatkozat azt jelenti, hogy kiegyezkedünk a hozzánk legközelebb álló osztrák nemzeti bankkal, másképp tartanunk kell a bécsi pénz hatalmak háborujától.

Tisza csak abban hibázik, hogy noha meg volt győződve a nehézségekről, melyek a jelen rendszer folytatásának tartama alatt, lehetetlenné teszik a hitelügy önállósítá-

sát, még sem tagadhatta meg természetét, hanem port hintve lép a kormánypolcra. Beszél az önálló bankról, melyet kivinni legfőllebb egy fiók-bank alakjában lesz képes és e fiók önállóság ismét nem lesz egyéb, mint a bécsi pénzüpi-
acz egyedáruja törvényes formák között, melyeket eddigelé nélkülözött kizárólagos hatalmában is.

Lehet-e aztán csodálni, ha ily kétlaki eljárásnál sokkal jobban érdemlé kitiszteletünket Ghyczy őszintesége, ki-
ben volt annyi államférfui jellemszilárdság és annyi pénzügyi tudomány, hogy nem ámitotta sem önmagát, sem másokat. Mihelyt észrevette a nehézségeket, várakozó állást foglalt el és leste a kedvező alkalmat, mert nem akart felelősséget magára vállalni, hogy a tál leucse fiók-bankjáért feláldozza a magyar hitelügy egész jövő örökségét. Érezte, mily életbevágó, hogy e kérdés valahára és véglegesen csak tisztán a magyar érdekek szempontjából oldassék meg, s azért államháztartásunk rendezése után és kellő pénzerővel a tartalékban szándékozott a megoldást véghez vinni. Tagadhatlan, hogy a feüálló rendszeren belől ez tapintatosabb és czélszerűbb politika volt a fusionalis politika szemfényvesztő komédiáskodásánál, melynek eredménye utóvégre is kárhozatosabb lesz a nemzet hitelügyének jövőjére, mintha még marad rövid ideig a jelen állapot, és a hajlékony Széll helyett a scrupulosusabb Ghyczy oldja meg a kérdést.

Ne ámitsuk azonban magunkat, hogy a bankkérdésnek még teljesen correct megoldásával is, segítve van összes nemzetgazdasági bajainkon és helyreütve a kereskedelmi mérleg azon veszteségei, melyeket a vámszövetség következtében szenvedünk. Kescerűen tapasztalhatnók, mennyire tulhajtottunk a reménykedésben, ha az önálló nemzeti bankot oly csodaszernek tartjuk, mely gyógyít a forgalmi beduguláson kívül, ősi köszvényt, osztrák pióczák által okozott vérszegénységet, s általában egy százféle kórral megtámadott államtest minden baját. Még kescerűbben, ha felteszszük róla, hogy a szükséges tőkét házába viszi majd minden földbirtokosnak és lendületet ad oly termelési és ipartényezőknek, melyek ki nem állhatják a versenyt sem benn, sem külföldön a kedvezőbb osztrák termelési és ipar tényezőkkel.

Hozhat mesésen sok tőkét, nem is sejtett olcsó hitelviszonyokat létre az önálló nemzeti hitelbank, de fejlett nemzetgazdaságot nem teremthet, mielőtt e tőkék csak azért látják Magyarországot tejelő virányait, hogy a következő órában kivándoroljanak az iparcikkekkért fizetett összegek alakjában Ausztriába és másra.

A jegyforgalom minden előnye nem könnyíthet addig sorsunkon, míg a vámtarifák a külföld irányában a magyar nyerstermények kivitelét csaknem a lehetetlenségig megnehezítik, s míg Magyarország a gyapjújának mázsájáért kapott pénzt, néhány font feldolgozott gyapjuért kénytelen visszafizetni Ausztriába, melynek a vámszövetség szerződése egyedárut biztosít Magyarországon. Világosabban szólva az önálló nemzeti bank a jelen vámpolitika tovább fentartása esetén, csak külső könnyebbülést okozna, belterjes fejlődésünk megizmosodásunk érdekében azonban nem tehetne semmit, míg kereskedelmi politikánkat az önálló vámterületen magunk nem szabályozhatjuk.

Már hogy aztán melyik állam iránt, mily vámpolitika jusson kölcsönösen érvényre, a szabad kereskedelmi, vagy védvám-e, azt megítélni annak idejében a kormány és törvényhozás van hivatva. Az bizonyos, hogy a jelen rendszer nem állhatna fenn, mert ez a külföld irányában a legridegebb protectio elveiből indul ki az osztrák ipar dédelgésének céljából. Ez iránynak annyira hódol, hogy nekünk legelőbb is lehetetlenné teszi a nyers terméয়েink szabad kivitelét és elárusítását; továbbá lehetetlenné teszi iparcikkeinket ott vásárolni be, hol azokat legolcsóbbaknak és legszolidabbaknak találjuk.

A külfölddel fenálló forgalom tekintetében tehát a legtávolabbról sem érvényesíti a vámszövetség a kereskedelmi szabadság elveit. Egyenesen azon föltevésnek és célnak hódol, hogy Magyarország versenynélküli piacza legyen az osztráknak, ha nyersterményeket kell bevásárolnia és verseny nélküli piacza maradjon, ha iparcikkeket kell eladnia. Ennél nyomorultabb gyarmathelyzetet képzelni nem lehet, feltétlenebb zsákmányolást a szegény vadak sem adnak országukban, mint adunk mi.

Helyzetünkben Ausztria tetszés szerint szab árt terményeinknek, miután nem kell félnie a versenytől. Nálunk ugyyszólván nem a kereslet és kínálat közt létező viszony szabja meg a cikkek árát, hanem a rendkívül nagy kínálattal többnyire szemben áll az osztrák vásárló összebeszélt érdeke, mely várakozik és ad potom összegeket, mikor jónak látja, sokszor nem is alearatott, hanem a még lábon álló, vagy a még hó alatt levő vetés reménybeli terményeiért. Gondolható, hogy ily előleges vásárlásoknál mennyire nem jó tekintetbe a kereslet és kínálat szerint alakuló azon ár, melyet hiven csak az aratás után jelentkező termésviszonyok szabályozhatnak.

Midőn így lábon eladjuk buzánkat, repczénket és gyapjunkat a verseny nélkül vásárló osztráknak, viszont kényszerítve vagyunk tőlök ugyanezen nyersterményeket a mű és gyáripar feldolgozott anyagaiban visszavásárolni azon árban, melylyel átadni kívánják. Nem vásárolhatunk ott, hol kaphatunk jó munkát olcsón, hanem kénytelenek vagyunk megvenni a rosztat drágán. A legutolsó czipő, mit lábainkon gyorsan elköptatunk, a butor, mely szobáinkat betölti, ruházatunk minden darabja, a legnagyobb posztófelöltőtől a legkisebb gombig, osztrák gyártmány, s meg van fizetve pogányul.

Statisztikai adatok kétségbeejtőnek tüntetik fel a hanyatlást, mit e viszony következtében hozzánk nemzetgazdasága kettős oldaláról: nyerstermény kereskedelmének fokozatos apadása és gyöngye iparunk megrontásán kívül, az Ausztriának fizetett többlet által szenved. Összes nyers erőnk és gazdaságunk nem elég kiállani és helyreütni a rablógazdaságból hazánkra háruló veszteségeket. Hiába pazar az ég, mint a politikában legfőbb kincstárnok gyanánt szereplő hatalom, ha egyszer a belső forgalomban teljes kiemerülésünkre irányozvák a szerződés pontozatai, s ha a külforgalomban a szűkkeblű politika folytán végkép ellenünk alakultak a nyersterményekre rászoruló kereskedelmi és iparviszonyok.

A gabna forgalom hanyatlása nyújt legvilágosabb képet a nyers terményeinkre zúdult pusztulásról. Közgazda-

sági politikánk még ott is nagy hibát követett el, a gabnakereskedelem decentralisatiójával és a köztárházak ügyének elhanyagolásával, hol javithatott volna a gabnakivitelünket akadályozó tényezőkön. Budapest egészen elveszíté jelentőségét a gabnakereskedelem körül a családi vasutpolitika bünei következtében és el fogja veszíteni még inkább, mihelyt a bécsi köztárházak megnyílnak. Ha még akarnának is velünk üzleti összeköttetésbe lépni a külföld kereskedői az Europa élelmezésére szükséges gabna kivitele tekintetében, nem tehetik, mert a gabna kereskedelemnek többé nincs gócza Magyarországon, mint volt azelőtt Budapest. Fordulnak tehát vagy Bécsbe, vagy a velünk versenyző országokba.

A budapesti gabnakereskedelem hanyatlásáról fogalmat nyújthat, hogy 1868-ban 25 millióra rugott a beviteli és kiviteli összes forgalom, 1869-ben már csak 15 millióra, 1870-ben 13 millióra, 1871-ben 14 millióra, 1872-ben 10 millióra, 1873-ban 8 millióra. Összehasonlítván ez adatokat a régibb statisztikai adatokkal, midőn a közlekedés kizárólag a Dunára és a tengelyre volt szorítva, a hanyatlás megdöbbentő.

Ugyan ily viszonyokat tüntetnek föl az összes gabnane-műek és hüvelyes vetemények forgalma. A magyar statisztikai hivatal által közzé tett adatok szerint 1868-ban még 31 millió mázsa vitetett ki 130 millionyi értékben, 1870-ben 16 millió mázsa 74 millionyi értékben, 1873-ban pedig csak 7 millió mázsa. Mig ez évben csupán idegen gabonát 33 millió ér-értékben hoztak be, kivinni egyedül 16 millió erejéig voltunk képesek. S azóta is folyvást kárunkra alakulnak a kivitel és behozatal arányai.

Az utolsó évek szűktermése tagadhatlanul egyik oka a hanyatlásnak; de az 1874-ik évi termés már világosan mutatja, hogy az okok egészen másutt rejlenek. Ez év termése mind benn hever az országban és az ősszel még tíz forinton kelt a buza köble, ez idő szerint hét forintra szállott alá s a kinek van sem tud tudni rajtuk, mint-hogy képtelen versenyezni az orosz és romániai gabnával, mely piacunkon át is évről évre emeli kivitelét.

Legszomorítóbb hanyatlásunk a malomipar és lisztforgalom süllyedése körül. Malomiparunk már-már világforgalmi fontosságra emelte gyártmányait, s feltétlen előhaladása az-
zal kecsegtetett, hogy gabnánkat megőrölve szállítjuk ki-
felé. Közgazdasági viszonyaink ziláltsága lassanként kiáb-
rándított vérmes reményeinkből, ma már egy csomó malom
vagy beszünteté iparát, vagy a parasztörlés házi szükségle-
teire szorítá üzletét. Budapest minden közkiállításon győ-
zelmet arató malmai a szó szoros értelmében tengődnek,
köveik egy része nem lát gabnát, a dolgozó rész pedig a
belforgalom csekélységére van utalva. Hét millió mázsára
rugott az általuk megőrölt gabona 1871-ben, s ma mind-
össze három millió mázsa körül forog az örlés alatt levő
gabona mennyisége.

Igaz, hogy a negyvenezeret megközelítő malomköveink
száma eddigelé a rossz termésviszonyok daczára évről évre
emelé Ausztria és a külföld felé lisztkivitelünket, de igaz
az is, hogy a legutolsó két év e részben oly hanyatlást
tűntet fel, melynek eredménye rövid időn át legtöbb malomüzle-
tünk beszüntetése lesz. Határozott jele ez is, hogy gabnake-
reskedelmünk még a lisztforgalom terén sem állhatja ki a ver-
senyt más államok olcsón forgalomba hozott gabonájával.

Borkivitelünk hanyatlása szintén megdöbbenő adato-
kat szolgáltat a fenálló rendszer ellen és azon körülmény
mellett, hogy az Ausztriával kötött szövetség földmívelési
iparunk ez igen fontos ágára sem volt kedvező. A közös
vámterület megszorítá kivitelünket még Ausztria felé is,
ellenben növelé a sör bevitelből származó hátrányokat a
belfogyasztás terén és az államkincstár megrövidítésére.

Konek Sándor „Statistikai kézikönyve“ következőleg
jellemzi a borkereskedelemre vonatkozólag beállott pangást:

„A magyar borkereskedelem az osztrák örökös tartomá-
nyokkal, míg a köz b e n s ő vá m s o r o m p ó fenállott, da-
czára annak, hogy az akkori osztrák vámpolitika annyira
megnehezítette borainknak a Lajtán és a többi osztrák hatá-
rokon való átkelését, miszerint ezen magas vámok még kül-
földi forgalmunkat is csaknem végtönkrejutás felé vezették,
elé g é l é n k volt. Így 1802-ben még 2,381,000 forintot érő

borokat indítottunk Ausztria felé, de a kivitel az utána következő évtizedekben folyton hanyatlott, így 1819—27-ig évenként átmérőleg mintegy 300,000 mázsa, 1831 40-ig 138,000; 1841—50-ig végre csak 110,000 mázsa bortadtunk el a többi örökös tartományoknak; mindamellett még az utóbbi évtizedben is átlag évenként nyolcz egész kilencz száz ezer forinttal többet vettünk be az ausztriai tartományokba menesztett borainkért, mint mennyit onnan nyert italokra költöttünk.“

A legutóbbi időkben nemcsak borkereskedelmünk évről évre kifelé, jöllehet a forgalmi eszközök összehasonlíthatlanul javultak a múlt időkhez képest, de a különféle szeszes italok behozatala által a belfogyasztás sincs előnyére szőlőtermelésünknek. Így Konek szerint a monarchia az utolsó évben egy millióval költött többet idegen borokra, mint a mennyit saját italaiért nyert. Ez adat czáfolthatlan bizonyítékot képez a vámszövetség ellen, mely nem képes borainknak még a monarchia határain belől sem élénkebb fogyasztást biztosítani, s csak arra jó, hogy Ausztria részéről Magyarországot a külföldi palaczkos borokkal és a serrel eláraszssa. Oly annyira ellenünk alakulnak e vámszerződés kegyelméből a viszonyok, hogy Ausztriának még sörkivitele is folyvást öregbedik a külföld felé és öregbedik Magyarország felé, a mi borkivitelünk pedig sem Ausztria felé, sem a külföld felé nem emelkedik.

Marhatenyésztésünk hanyatlása ma már oly nagy arányokat öltött, hogy a gazdasági egyesületek és a megyék sürgetik a törvényhozást gyors intézkedések életbeléptetésére. Az utolsó számlálás Magyarországon fél millióval kevesebb szarvas marhát mutat fel, mint az 1857-ben fogantatosított. Egyelőre minden intézkedés haszontalan, míg a rablógazdaság fennáll, s az ellenünk forduló mérleg, rossz hitel, és közgazdasági viszonyok, terhes adórendszer, pénz és pénz előteremtésére sarkalják az országot. Mit ér, ha látják is gazdáink, minő veszélynek teszik ki földjüket és vagyonukat, midőn a segélynek eszközeivel nem rendelkeznek. Sajtolni kell földjüket, pusztítani marhaállományukat, az

uzsorára, adóra, ferde nemzetgazdasági helyzetre szükséges összegek előteremtése végett.

A bányaiipar hanyatlása lépést tart az őstermelés többi ágaival. Különösen a sótermelés nem bír virágzásnak indulni, noha földrétegeink leggazdagabbak sótartalomban az egész continensen. Virágzásának legesleghatalmasabb akadály a egyedáruság, mely nyílt legyezgetése az osztrák érdekeknek. A vámszövetség annyira a magyar sótermelés ellen van intézve, hogy szerződésai lehetővé teszik az osztrák iparosoknak német birodalmi sót használni fel céljaikra, s ennél fogva a magyar só tisztán a belforgalom korlátai között mozog, kiviteli forgalma a semmire száll alá.

Se végét, se hosszát el nem érhetnék e mű olvasói, ha a hanyatlás statisztikai krónikáját egész terjedelmében foglalnám be közigazdaságunk veszteségeinek minden oldalról való tüzetes kimutatására. Untig elég azonban a felsorolt hátrány is. Teljes a kép legfőleg akkor lehetne, ha előbbi nemzetgazdaságunk adatait szembe állítanám a mostani adatokkal. Fényes Eleknek „Magyarország leírása“ és Konek Sándornak „Statisztikai kézi könyve“ sok oly dolgot derít föl, melyek felnyitják a kiegyezési politika legbuzgóbb védelmezőinek hályogos szemét. Újabb vagyoni viszonyaink, a haladott kor ezer meg ezer változataival és gyarapodásával szemközt, határozott visszaesést tanusítanak a régiebb vagyoni viszonyoknak nemzetközileg általánosabb hátramaradottságával szemben. Visszaesést mutatnak főkép a kézmű és házi ipar, visszaesést általában az egész ipar tekintetében. Kossuth védegyleti mozgalma kezdett teremteni ipart, a vámszövetség megölte, mit a védegylet teremtett.

A kocsi gyártásban, mely eredeti magyar iparág, Ausztria kezd egészen tulszárnyalni bennünket, a kivitel az osztrák kocsiiparra emelkedik, a magyarra nézve különösen a diszhintók ágában, hanyatlik. Bécsből szerezik be gazdagabb főuraink ebbeli szükségleteiket.

A zongora gyártásban Beregszászy zongoráival Magyarország előnyösebb állást foglalt el azelőtt, mint foglalt most. A budapesti gyár azon pontra jutott, hogy a belforgalom számára sem tarthatja fenn sokáig üzletét.

A porcellán és agyagipar terén sem észlelhető kedvezőbb állapot. Cserép edényeinket, melyek majdnem minden városban foglalkoztattak munkaerőket, kiszoríták a cseh porcellán-gyártmányok és vasedények. Fejlettebb porcellániparunk herendi gyára pedig a legutóbbi válság alatt megbukott, most csak romjaiból igyekeznek fölemelni. Cserép és porcellán árukban egyre emelkedik a behozatal és ma hat millióval járunk ez iparágban az osztrákok gyarapítására.

A vasiparnál elég hivatkozni a diósgyőri, igömöri és szepesi vasgyárak hanyatlására. Általában a felvidék, mely a természettől gazdag fatermelésével a műiparra van teremtve, sokkal nagyobb mérvben süllyed, létező czukor, papir, vas, karton és posztó gyárainak fokozatos hanyatlásával, mint várhatták volna azok is, kik előre látták a kiegyezés hátrányait. Sok gyár kéményén a gólyafészkek jelzi a nagyszerű lendületet, melynek Magyarország a vámszövetség áldásaiból részese lett.

Fegyvergyártásunk süllyedése egyebet sem igényelt végelpusztulásához, mint a vadászati fegyverekre rovott adót.

Szappan iparunk statisztikai adatai érdekesebbek valamennyinél. Mert ha a szappanfogyasztás mérve valamely nemzet műveltségének, mint egyik nemzetgazdász állítja, úgy meg kell adni, hogy műveltség dolgában megletősen Ausztriától függünk. Mosdat ökeme annak módja és rendje szerint, s volna bár ezer bőrünk, mind lekopasztaná nagyuri barátsága. Két millió forint ára szappant hoz be nekünk Ausztria. Addig a szegedi szappan elég finom czikk volt megmosni a szolgaságban még meg nem puhult vastag magyar nyakat, most már igen vékonyra cserezték bőrünket, gazdasszonyaink selyem viganója és keztyüs keze is a növény-szappanok után áhitozik, nincs hát ki ősi szokás szerint otthon főzné meg az „urfiak és kisasszonyok“ kifehéritésére alkalmas házi jószágot. Hanem majd jó lesz még a hivatalnoknak nevelt urfi és a sétáló divatbábnak nevelt kisasszony számára, a lug is: csak kereskedelmi mérlegünk a fényűzés miatt egy részről, iparunk hanyatlása miatt másrésről, tovább is ellenünk forduljon. Elhordanók

majd egyszer a darócz ruhát és a házi vászonból készült inget is, csak magyarokul szerepelhessünk. Azaz, hogy tévedtem. Gondol is a mi korunk drágálatos népsége magyarsággal, magyar ipar, magyar kereskedelem és más hasonló ötletekkel. Fő, hogy lyoni selyemharisnyába bujtassa lábait, rumburgi vászonba dughatja összeaszott csontjait, manchesteri posztóban lebegtesse fillegrán termetét. S ha nem kerül pénz Lyon és Manchester gyárainak, kerül mindig az osztrákoknak, kiknek rabszolgája lenni nagy érdem államférfiú, dicsőség a politikus, bölcsesség a parókás ifjúság szemében. Együtt képviselik ők azt a Magyarországot, mely egészen oly erős, mint a kávéházi házoló által árult számtalan osztrák kócz, mely Magyarország szemetjéről ingyen szedve, borsos árban kerül vissza szemfényvesztő uracsoskodásunkat takargatni.

Azt hiszem a számok bizonyító ereje felül áll azok hazug rajzain, kik rendkívül gyönyörködnek a létező politika áldásaiban, miután elég kislelkűek saját felboldogulásuk és meggazdagulásuk rózsás szemüvegén tekinteni át Magyarország jelen helyzetét. Könnyű az uralkodó politika azon jobboldali sáfárainak, kiket a szédelgő kor gyarapított meg anyagilag, kedvezőleg bírálni meg az ország helyzetét. de nehéz ám a becsületes országnak. Könnyű a tények logikája ellenére rálépni az eddigi rendszer ingoványára azoknak is, kik a közgazdasági nyomor által kiéheztetve, egy kis hivatalocskában keresnek enyhülést romlásuk ellen: demit fog majd rámondani Magyarország, ha egyszer elbukott.

Már pedig számtani bizonyossággal el kell buknia okvetlenül a vámszövetség fenmaradása mellett. Ausztria irányában úgy alakul kereskedelmi mérlegünk, hogy gyarmat maradunk örökösen, mégha kivitelünk oly nagy és kedvező lesz is, mint volt a ritkaságként bódításul jelentkező 1868-ik esztendőben. Behoztunk ez évben Ausztriából 341 milliónyi értékű árut és kivittünk ugyanakkor Ausztriába 331 milliónyi nyersterméket. Volt tehát veszteségünk e hazánkra kedvező évben is, 10 millió forint. Azóta természetesen folyvást nagyobb a veszteség, melyet uzsorás kölcsönből fedez az állam és uzsorás kölcsönnel egyenlít ki a magános, mind-

egyik addig míg bírja, valahogyan az óriás kereskedelmi veszteségeket. Így 1871-ben 505 milliónyi behozott osztrák áru mellett csak 350 millióra rugott kivitelünk. Egy év jó termése, kedvezőbb kiviteli viszonyok mellett, javíthatnak valamicskét a mérlegen, de országunkra activ az nem lesz, míg önálló vámterületen önálló kereskedelmi politikáról nem gondoskodunk.

Az eszme nem új, de azért uralkodó politikánk gyá vái görcsöket kapnak, valahányszor gyakorlati terv gyanánt felmerül. Akadnak olyanok is, kikre annyira ráijesztettek az osztrák ellenszegülés mumusával volt miniszterei, hogy keresztet vetve, a forradalmi törekvésekkel egyenrangban ítélk el az eszmét.

Nagyon leköteleznék a tettesés e nagymesterei a nemzetet, ha felvilágosítanák, melyik alkotmányos iskolától lesték el a forradalmi törekvések ily osztályozását. Mert ha az önrendelkezés joga forradalmi eszme és tett, úgy Magyarország egész léte ma egy forradalom vulkánja fölött lebeg. Magára a 67-iki alapra jobban ráilllenének Solvandy híres szavai „nous dansons sur un volcan,” mint ráillettek egykor a párizsi állapotokra.

Csináljanak propagandákat az eszmének, hogy önálló vámterület forradalmi czéi és megcsinálják vele a propagandát a forradalomnak.

Szerencsére a nemzeti akarat öntudatos nyilvánítását, s az alkotmány rendes eszközeinek felhasználását, csak a hitvány politika hitvány emberei keresztelhetik forradalomnak. Sokkal imponálóbb és erősebb az örmagában is, hogy sem a védelem végső eszközeire szoruljon, ha egyáltalán létezik valódi parlamentarismus, valódi önkormányzat és valódi alkotmányosság. Mifelteszszük, hogy van annyi, mennyi elégséges az állapotok békés megváltoztatására. A kik föl nem teszik, azok esküszegésre tartják hajlandónak a királyt, fegyveres beavatkozásra az uralkodó ház osztrák érdekeit.

Ideje, hogy már valahára kivetköztessük politikánkat e kiskorú udvaronczi fogásokból, melyek nem állanak jól az alkotmány méltóságához és aláássák nemzet és fejedelme

közt a bizalmat. Az ily politikusok többet ártanak a trón megszilárdulásának és a monarchia megerősödésének, mint az ellenségek fegyverei. A királyi ház és monarchia érdekében nagyon hasznos volna, ha ez urakat, kik csizmaszárkban hordják szivöket és a vaskalap alatt eszöket, előlőditanák a bakról, ne rágódjanak folyvást a három századon át meg nem sült eszméken, ne ijesztgessenek a három századon át folyvást csapásokat jelző burgi fehér asszony kísértetének erőszakos felvonszolásával.

Magyarországnak a trón és monarchia érdekében van szüksége önálló vámterületre, bármit rebegjen a Németország és Muszkaország felé gravitáló osztrák és cseh önérdek.

Szüksége van, mert önálló vámterület nélkül lehet gyarmat az ország örökösen, de erőteljes állam nem lesz soha.

Szüksége van, mert önálló vámterület nélkül lehetetlen a viszonyoknak megfelelő jó közgazdasági politikát üzni.

Szüksége van, mert a nyers termelés támogatására benn kell a műipar megteremtésével állandó fogyasztási piacokat nyitni.

Szüksége van, mert különben rövid idő alatt Ausztriával szemben anyagi helyzete és függősége hasonlítani fog Irhon helyzetéhez Angliával szemközt.

Persze, hogy erős akarat és határozott politika kell megvalósításához, de nem a kétkulacsosság olyan politikája, mely a fusio czimén az előbbi rendszer folytatására kerekedett felül. A korcsmáros és czégér változott, de a bor még zavarosabb, a keresztelés és pancsolás még nagyobb, mint volt mielőtt kibigyesztették azt a néhány forgácsdarabot a fusio macskája alá, melyről senki nem hitte, hogy mint volt balközép, oly alamuszi és oly pákus.

Jó bornak nem kell czégér, Tisza borának pedig nem csak czégér kell, hanem rá is kell fizetnie, hogy megigyak legényei, mint valami égi nektárt; hadd lássa a világ az epe, eczet és víz keveréke mily isteni ital lesz a kiegyezés keresztfáján szomjuhozó nemzet számára.

Mert hogy keveréke fusio nemzetgazdasági programja, azt elárulják többféleképp fanyar arcizmaik. Elárulja

mindenek előtt Tisza februári beszéde, ki e kérdésben is igyekezett a dodonai és delphii jósdák kétértelműségét csuffá tenni. Az ibis redibis féle kétértelműségek nem is vetekedhetnek az uj-kori Sybilla államférfiúi hitvallásának következő szavaival: „Részemről nagyon ó h a j t o m, hogy ezen szempontokból és azért, hogy indirect adóink után intézkedhessünk saját kincstárunk érdekeinek követelményeihez képest, kész vagyok egyezkedni, sőt részemről ó h a j t o m, hogy az egyezés sikerüljön azon feltételek mellett, de úgy, hogy a közös vámterület azért fennmaradjon. A z o n b a n kénytelen vagyok kijelenteni azt is, hogy azon n e m v á r t esetben ha az ország érdekei másképp kielégíthetők nem volnának, u t o l s ó e s e t b e n, a vámsorompók felállításával is kellené élni.“

Tessék már most az „óhajtom hogy, mikép azonban mely által, akkép de úgy, hogy, azért, addig, míg“ kötszók érdekes egyvelegéből leolvasni az államférfiúi aktiónak nyílt és határozott programját. Valósággal mintha csak egy bigót emberekből álló tömeghez szólana, kiknek a prófétába vetett föltétlen bizalmuk szent ígének tart minden szót, mégha világosan arra czéloznak is, hogy felültesse velők az egész kompániát. A próféta programja számít a hívők minden fajára: az önálló vámterület, a vámszövetség, de még az önálló vámterület vámszövetségének hóbortos hiveire is. Olvasson ki belőle mindenikök a szájaize szerint való dolgokat, csak ő aztán mentve legyen, bármiként intézi is el az ügyet, mert hát akár így, akár úgy, mindenfélekep a feltálatl program szerint jár el. Aztán még hitegetik magukat az emberek, hogy vallásban és politikában az ámitás kora lejárt. Dehogy járt. A vallási és politikai bolondítók faja nem tud kivesszni, noha tapasztalják, hogy vallásban a rajongást, politikában a diplomatiái furfangot lejárata a türelem és a népképvisolet. Hja! de kis kóru nemzetek is akadnak még és jól teszik, ha ámitják és csalják őket, okuljanak és legyenek józanok.

Szenvedés a legjobb iskola, tapasztalás a legjobb mester. Józanítsa ki ez nemzetünket, ha még kijózanítható. Ha

pedig a szolgaság és érzéketlenség jól áll ázsiai lomhaságának, ám fonja össze karjait és várja be a fatalisták türelmével, míg kolomposai és prófétái Irrhon állami és gazdasági viszonyai felé terelik, s a nyomorban elusztatják „az isten kalapjának“ ez uti fűvé lett „bokrétáját.“

A t é n y e k é s s z á m o k l o g i k á j á n a k k ö v e t e l m é n y e i : ö n á l l ó h a d s e r e g , ö n á l l ó b a n k , ö n á l l ó v á m t e r ü l e t .

Hanem hát neked nem kell egyik sem édes magyarom, megszoktad te már a hunyászkodást és nyomort. Piszkoddal és szegénységeddel álsz ki a piacra kéjelegni a hetyke politikában, melyet józannak nevez lazaroni büszkeséged, csak hogy az „édes semmittevés“ férges boldogságából ki ne zavarjon semmi gyakorlatibb politika a világon. Ázsiai nomád törzs vagy, áldott talajod mindig termel annyt, hogy mint a tücsök megélsz a hangyától szerzett kölcsönök mellett egyik aratástól a másikig. A többit üsse kő, ha nem korog a gyomor, csak ne kellessen gondolkozni és dolgozni. Gondolkozik helyetted más, van hozzá jókora feje; dolgozik helyetted más, van hozzá elég enyves marka; neked jó az is, ha árverés alatt levő hét szilvafádnak árnyékából fumigálhatod ezt a gőzzel haladó üzérvilágot, mely saját érdekében megmozgatja még a poklok fenekét is. „Laissez faire laissez passés“ legyen jelszavad továbbra is és játszd az álszabadelvűség divina comediájában a hozzád méltó legnevetésesebb szerepet. Így majd csak megélsz még vagy kétezer — napot.

A kimesterkélt pártegyesülés.

Machiavelli sem gondolta, midőn „il Principe“ című művében a ravaszságot, erőszakot, hazugságot és alattomos-
ságot, vezérfonalul ajánlá a politikában, hogy lesznek idők
a mikor félreértik, lesznek emberek, a kik, hogy politikusok-
nak látszanak, tettetni fogják, mintha őket is Machiavelli
szelleme árnyékozná be. Törpébb utanzói, rosszabb félreis-
merői azonban aligha voltak még valahol a nagy olasz ál-
lambölcsésznek, mint Magyarországon a jelen országgyű-
lésen lefolyt miniszterválságok és pártercisések vajadásai közt

Soha annyi „nagy“ és „kis“ Machiavelli nem kapott
a „l' Italia fará de se“ nemzetének gyeplőibe, mint nálunk
kik nélkülözük a Cavourokat, de vannak Tiszáink, Osen-
geryeink, Máriási Béláink, és Domahidy Ferikéink. Két
„nagy“ és két „kis“, két beszédes és két hallgatag intriku-
egyszerre, már magában a többenél elég egy állam horison-
ján, a soknál pedig már jóval több, ha e „nagy“ üstökösök
körül még egy csomó sovány vagy potrohos hulló csillag,
picziny vagy tekintélyes bolygó égi test kering.

Csoda-e aztán, ha ennyi sok üstökös és bolygó rejté-
lyes tüneményei, égi háboruja, szivárvány-játéka, s más
megfejtethetlen jelenségei után a közvélemény egészen meg-
zavarodott, s máig sem ocsudott fel meglepetéséből, melyet
a mágusi titkolódzás és szemfényvesztő jelenetek mestersé-
gesen készítettek elő, csak úgy, mint mesterségesen
szokták a színpadon a tüneményes kiállításoknál a termé-
szet titkait és csodáit, az emberi gyöngeségeket és bűnő-
ket jelenetezni.

Ha a közvélemény színházat akart csinálni parlament-jéből, befektetései, melyeket az „országgyűlés“ rovata alatt számolnak el költségvetésében, nem voltak hiába kidobva. A szinfal rengető jeleneteket oly ügyesen rendezték a tanácskozási terem nagy játékszinén, a fordulatok oly remekül folytak a képviselőházi folyosók coulissái mögött, hogy a közönségnek nincs oka visszakérni belépti díját, „mindent megnyert, mit óhajtott,“ feltéve, hogy csakugyan komédiára akart költekezni. Nem panaszkodhat, hogy a fordulatokat, ügyes cselszövényeket, szép átalakulásokat, érdektelenül játszották le szemei előtt. Még a végjelenet sem hagy kívánni valót hátra: meg van a pártok házassága.

A kérdés csak az, ki van-e békítve a politikai erkölcs e játékkal, s a két párt házasodásának mézes heteiből következik-e tartós haszon a nemzetre. Machiavelli szelleme kísértette a fusio előzményeiben, s ha igen, biztosította-e a célzt az új pártalakulás, melyet természetessé nem tehet a mesterkéeltség, hasznossá nem varázsolhat az elvtelenség.

Erkölcössége tekintetében bizvást napirendre térhetünk a fusio felett. A mely egyesülést nem a közvéleményben csinálnak meg, hanem a parlament coulissái mögött, a jezsuita morál eszközeinek segélyével szönek ki: annak erkölcösségét csak a tompa lelkület vitathatja, komoly ember tisztában van értékével.

Senki sem követelheti ugyan, hogy a politika erkölcs-prédikáló és erkölcspéldázó iskola legyen, de az sem lehet a politikának feladata, hogy a csalás mesterségévé aljasítsák. Mert ha elfogadjuk is azok nézetét, kik Machiavellit vélvén utánozni, a ravaszságot és hazugságot a politika megengedett eszközeivé minősítik: azt viszont be fogják látni, hogy az a politika már semmikép sem tarthat jogot a tisztességes elnevezésre, mely erkölcstelen akkor is, midőn céljai végett nincs szüksége az immoralis politika megengedett eszközeire. Még kevésbé érdemel tisztességes nevet az a politika, mely erkölcstelenné válik, hogy elejthesse céljait. Ki mondhatná tehát, a balközép politikáját erkölcösnek, még a lazább machiavellisticus erkölcsök szempontjából

is, midőn az immoralis politika eszközeivel, ravaszsághoz, hazugsághoz és ámtáshoz folyamodik, hogy elejthesse céljait.

Átkozottul rosszul érezhető magát sirjában Machiavellinek szelleme, látva a kicsinyes üzelmeket, hiu kapkodást, szármalmas bukfenczezést, miket tanainak utánzása fejében végig ötlötek-hatoltak. Pedig hát arra, hogy Machiavellinek legalább saruit érdemesek legyenek megoldani, hiányzik náluk a legeslegfelsőbb: nem értik mesteröket.

Machiavelli sehol sem tanítja, hogy a politikai cél fel kell áldozni a politika eszközeinek; vagyis félredobni, elaltatni az elveket a kormányrajutás kedvéért. Nála a kormányrajutás nem cél, hanem csak eszköz, de soha sem oly eszköz, melyért föl lehet adni egy pillanatra is a tulajdonképeni nemzeti cél. Ő nyíltan mondja: „a politika egyedüli mértéke az eszközök célszerűsége.“ Neki eunélfogva tehát mindegy akár jogosak, akár jogtalanok legyenek az eszközök, csak egyenesen a célhoz vezessenek. A cél elmékedéseiben felette áll mindennek, de ezt aztán nem is adja föl semmi eszköz, semmiféle politika kedvéért, mert e cél feladása és elejtése az eszközök kedvéért, szemében többé nem józan politika, hanem vak uralom.

Egyébiránt Machiavelli magyarázgatása vagy utánözása nem mond sokat sem jobbra, sem balra. Korunk politikai érzéke és politikai morálja egészen más, mint volt Machiavelli idejében, s a mi lényeges, egészen mások a politikai intézmények. A nyilvánosság meg annyi közege: a parlament, sajtó, esküdtszék, szólásszabadság, önkormányzat tényezői és előmozdító lettek a politikai morálnak. Még a diplomácia sem az többé, mint volt hajdanában, mikor Taleyrand ismeretes szavait a „nyelv használásáról“ kiejthette. Hiába titkolná ma a diplomata nyelve a gondolatokat, midőn az újságírói ügyesség még ezeket is eltalálja és kifecsegi. Nincs tény, nincs cél, mely a közélet rendelkezésére álló gyors apparatus mellett, napjainkban elrejtve maradhatna a világ elől, melyben ma a régibb kevés hivatotton kívül, néptömegek foglalkoznak politikával.

A parlamenti élet mindennek fölött olyan, melynek ereje a nyíltságban és moralításban áll. Állhatatos közvéleményt

teremteni lehetetlen titkokkal és elvtelenséggel, még kevésbé lehetséges tartós sikert elérni elvek és célok nélkül.

Kisebrendű pártintrigák, vagy személyes fondorkodások, apróbb fogások, nevezetesebb szavazási csínyek, megjárják a parlamentarismus körében is, mert hát emberek vagyunk, nem angyalok. De egy minden ízében erkölcstelen pártválságot és pártalakulást cél nélkül, sőt a célok feladásával hajtani végre, rut visszaélés volt a nemzet bizalma, és a választók becsületes hite iránt, a tizenkilenczedik század végének felelős népképviseleti kormányzatában.

Azzal védik magukat: „természetes és egészséges“ pártalakulás volt a cél. Mentségnek találhatnának okosabbat ki, mert érvnek ugyan nem érv, „természetesnek“ mondani, mi parlamentaris szempontból erkölcstelen; védelemnek pedig furcsa védelem, „egészségesnek“ mondani mi egy nemzet idült betegségének conserválását tüzi ki célul. Lehet ez jó conservatív fogás a szabadelvűség teljes discreditalására Magyarországon, de rendkívül nagy lelkiismeretlenségre mutat az ország érdekei irányában.

Aztán meg csak megjárná mentségül, ürügyül, vagy nem tudom minek az állítás, hogy „természetes és egészséges“ pártalakulás volt a cél, ha két év körülményei, játékaik és ellenmondásai, kellő értékre nem szállítanak le a hazugságok politikájának e nem is legnagyobb és nem is legutolsó hazugságát.

Messziről kellene levezetni a balközép ingadozásának történetét, hogy teljes legyen az áttekintés e párt ügytelensége és határozatlansága fölött. Még mint „határozati“ párt elárulja határozatlanságát, s már akkor a „honmentés“ nevével fődözi kanyargós taktikáját, mely nem egyéb, mint megijedés a felelősségtől. Azóta a felelősség érzete és a férfias politika folyvást a loggyöngédebb oldalát képezi e pártnak. Lámpaláz, szerep nem tudás együtt járnak fellépésével, s a megdöbbenés soha nem marad el, mihelyt tennie kell annak a valaminek érdekében, a mit akarni látszik. Egyetlen egy szerepből nem esik ki soha, s ebbeli gyakorlottságában maganagának tetszeleg: ért a program-foltozáshoz. Nézete és állítása szerint e szép mes-

terség által legalább ötször cantói pontossággal, s legalább tizszer democrítosi komolysággal menti meg a hont a — Deákpártnak.

Több tért venne igénybe, mint a meunyvivel rendelkezem, hogy a részletekre kiterjeszkedő gonddal állítsam össze e kitünően programm-gyártó párt történetét keletkezésének idejétől kezdve. A kezdet részleteiből különben sem nyerhetne más képet a közönség, mint a gyalázatos végből. Kezdet és vég e párt történetében rendkívül érdekfeszítően folynak össze. A tanulság kezdetből és végből tökéletesen ugyanaz: vezéréről pártra is elragad, mit politikában meggyőződés hiánynak és elvtelenségnek szokás bélyegezni. Az exigenciák tudománya előttök oly eszköz, melynek föl nem fogják sem becsét sem értelmét. Nem a magasabb célok szolgálóját, hanem az ellenzék-csinálás kicsinyes fogyerét forgatják benne, azért ellenzékeskedések inkább csak parlamenti divat, „idő és mód“ zöld ágra jutni. A feltünedező nehézségek örökös habozásban ringatják, a félsiker elkábitja, a félvereség zavarba hozza, hóbortos hírlapi ötletek izgatottságban, bizonyos egyének föllépése rettegésben tartják e pártot.

Az ingadozók és cél nélküliek ily gyászszeregénél könnyen kimagyarázható a helyzettel és programmal való kibékülés. Keseregtek egymás közt, szidták Tiszát és Csernatont privatim, de hát utóvégre is „keserűségekben mi telhetett tőlök, nagyot ütöttek bottal“ programjuk fejére.

Bileám szamarának e szavaiban: „Nem vagyok-e a te hű szamarad, ki téged annyi ideig horda, és mégis versz engemet,“ fekszik e párt cselekvéseinek gyakorlati commentára. Mindig van kifogása a program ellen, melyet nem tart egyébnek teherhordó számárnál, egyedül arra alkalmasnak, hogy vigye hátán, mint üdvöztőt és honmentőt a felpálmázó népszerűség és a kormányzó többség Jeruszálemébe.

Pedig hát az a program nem oka, hogy „oktalan párának“ tekintik saját alkotói, s arról sem tehet, hogy megtagadják, jöllehet előbb torka szakadtukból kiálták: „ez az én szerelmes fiam, kibem nekem kedvem telt.“

Vagy hét évig ámitották a nemzetet, vagy most kezdik ámitani; vagy a régi programjuk egy nagy csalás, vagy a mostani kormányra jutás az.

A kik hét éven figyelemmel kísérték a párt nyilatkozatait és működését, a gyakori színváltozások mellett sem jöhetnek tévedésbe, hogy a legutolsó tény ellenmondásban áll a párt minden eddigi lépésével és programmjával. Már pedig lépéseken és programokban a pártnál gazdagabb multtal nem bírt még párt a világon.

Alig hogy megállapítja a koronázás után a baloldali kör „elveinek, szellemének, irányának és eljárásának részletes kijelentését“ 1867-ben, rögtön rá kettészakad a párt a delegatióba választás kérdése fölött. Kinos benyomás közt észleli ekkor a párt-közvélemény, hogy országgyűlési képviselőtében nincs meg sem az öszhang, sem a határozottság, sem a világosság. Minden szavukban, egymás közti polemikáikban elárulják, hogy nincsenek tisztában ellenzéki állásuk természetével és feladataival. Az egyik rész tulajdonképp a programmot sem érti, ellenzéki lett, mert belesodorták a viszonyok; a másik rész pedig értené a programmot, de nem képes kiigazodni, meddig terjeszkedhet a l k o t m á n y o s a n akarata a jobboldal, meddig a korona irányában. Egyik habozik a közvéleménnyel szemközt és a „kényszerűségnek“ előbb-utóbb enged is; a másik habozik a koronával szemközt és szinte enged. Tisza Kálmán így aztán csak megint vezér marad Izraelben. Hogy is ne maradna, mikor programját lágy viasznak tekinti, melyet meghígít vagy tömörít, a mint jónak látja népszerűsége vagy befolyása érdekében.

Az 1867-iki programmot az 1868-iki erősebb ellenzéki áramlat már hínak és elnyujtottnak tartja, gondoskodik tehát annak tömörítéséről a bihari pontok alatt ismeretes „hitvallás“-ban.

Az 1867-iki „részletes kijelentésben“ következőleg formulázza közjogi programját:

„A baloldal eddig is azon alapfeltételből indult ki, ezután is csak azt fogadhatja el irányadónak, hogy Magyarország semmi más nemzetnek vagy

országunk alá nem vetett szabad és független ország, hogy a nemzet jövőjét biztosítani csakis ez alapon lehet; hivatása tehát oda működni, hogy azon esetben, ha — mint meg vagyunk győződve — a gyakorlat is kimutatja némely ujabbán alkotott törvények, s főleg a közviszonyok tárgyában alkotottnak veszélyes voltát, a többség az országban annak, a független és alkotmányos szabadság érdekében, megváltoztatására alkuljon.“

Itt még a „ha,“ „azon esetben“ taktikai kötszók elasticus kibuvóin nyugszik a párt kapkodása. Jónak látják tehát erőteljesebben formulázni homályos céljaikat; e végből át napvilágot 1868 ápril 2-án az első és egyetlen határozott „hitvallás“ minőre sem az előtt, sem azután, sem szóval, sem írásban nem képes a párt geszti oraculuma. E programhoz erőteljessége és világossága tekintetében semmi szó nem férhet. Első oly nemű nyilatkozat, mely a jobboldalt megringatja, s a közjogi párt körül az ország független és becsületes részét, 1872-ben annak lelkes többségét sorakoztatja. Kimondja ez nyiltan:

„A párt minden előtti feladatának azt tekinti, hogy minden alkotmányos eszközzel oda hasson, hogy azon törvények, melyek hazánk függetlenségével ellentétben állanak, megszüntetessenek, megszüntetessék ennél fogva: a delegatio intézménye; a közös miniszterium; azon törvényes intézkedések pedig, melyek biztosításunkra szükségeseek, létesítessenek; létesítessék ugyanis az önálló magyar hadsereg, létesítessék pénz és kereskedelmi ügyünk függetlensége, létesítessék hazánk törvényes függetlenségének diplomatiái elismerése.“

Szembe állítva egymással e két rövid időközben született programot, azonnal felötlik a köztök létező különbség. Az 1867-ikinél még eljárásuk politikai céljaival sincsenek rendben. Sejtik, hogy rossz és veszélyes a kiegyezés, de az aktiót ellene felfüggesztik a tapasztalattól. Várákzó állást foglalnak el, hogy „azon esetben, ha, mint meg vannak győződve, a gyakorlat is kimutatná, némely főleg a közös érdekű viszonyok tárgyában alkotott törvények veszélyes

voltát,“ azok megváltoztatására többséget alakítsanak. Arra nem is gondolnak, hogy a komoly és magasabb politika szempontjából, nem kell bevárni, hogy a gyakorlat mutassa ki némely megalkotott törvények veszélyes voltát, until elég, ha vannak oly törvények, melyek az ország függetlenségét politikailag illuzoriussá teszik, a régi közjogi önállás folytonosságát megzavarják. Már pedig magasabb politikai számítás kétségbevonhatatlanná tette, hogy a kiegyezést a tapasztalat nem igazolhatja „azon esetben“ sem, ha anyagilag veszélyesekké nem válnak is hátrányai. Politikailag ugyanis „semmi más nemzetnek vagy országnak alá nem rendelt szabad és független országnak“ nem tekinthető, a mely parlamentjét megosztja a közös delegatiókkal, felelős kormányát a közös ministeriummal, s hozzá nélküli az önállás egyik legfőbb kellékét a hadsereget.

Legkülönösebb volt e párt magatartása a jobboldal kormányzatának ellenőrzése körül. Az egy Ghyczyt és még Vukovich Sebő élt, az ehez csatlakozók töredékét kivéve, a többiek nagyon compatibilisnek tartották, belefujni a nagy elvek bombardójába, a mellett szedni a vasuti vállalkozásokból, a fényüzési cikkek megszavazásából elmaradozó hulladékokat. Görbe vasut, vagy sugárut, az nekik mindegy volt, megszavazták, ha jövedelmező volt némely ellenzéki uraknak. Önmaguk voltak okai, hogy utóbb türniök kellett a jobboldal szemrehányásait és a Várady Gáborok viselt dolgai után a közvéleménynél szájról szájra adták: „egyik párt sem jobb a Deákné vásznánál.“ S ez alkalommal a vászon iránti közbeszéd meglehetősen realis alapon mozgott, mert a Deákpárt vásznából, a mikor csak szerét tehették, kivették a maradékot a baloldal törzskarának elsőrendű vitézei is. Volt azon kívül gondjuk rá, hogy a „honmentés“ indokából egyes kölcsönöket is megszavazzanak a kormánynak, melynek fejéhez lapjaik és beszédek útján öblös gorbóbaságokat ütöttek.

Fordulatokban 1872-ig is elég változatos a baloldal történelme. Igazi szélkakas párttá azonban csak innentul lesz. A mi előbb gyöngeség és habozás, azt most politikai furfang és jellemtelenség ügyesen zsákmányolja ki. Magára

a párt egy részére nem lehet mondani, hogy öntudatosan ravaszul csinálta meg a „Flauckenbewegungok“ kacskarिंगós sorát, ők szegények „gute Lente, schlechte Musikan-ten,“ hanem annál ravaszabbak voltak vezetői, kik már az új országgyűlés kezdetén hozzálátnak megtenni a lépéseket „jobbra át.“

A baloldal, ez időtől kezdve nem is számít, mint öntudatos párt, az csak egy sodronybáb, melyet a taktica ürügye alatt idestova forgatnak. Szájába adják még a programjában levő hatalmas szavakat és elveket, de az „idők és módok“-nak Tisza és Csernatony által észlelt esélyei szerint be bedugják motyogását. Maga a párt szentül hiszi, hogy valami világrengető események vannak készülőkben Tisza-Jupiter tonans és a menyköveket faragó Csernatony-Vulkán boszorkányműhelyében, azért hallgat szegény, várja az elvek tényleges keresztülvitelének mannahullását. Néha fel-fel kél egyes tagjaiban az önérzet, de alig hogy jelét adja, figyelmeztetik Alláhra és Mahomedre az ő prófétájára, kik nélkül nem szabad egy harasztlevélnek megzördülni a pártban, máskép a nagy tacticalis terv, szétrobbantani a jobboldalt, megcsinálni a coalitiót, megteremteni a többséget, megváltoztatni a közös ügyi törvényeket, örökre dugába dől.

Lelkiismeret és fegyelem gyakran merülnek viszályba a nagy manőver alatt, de hát lefőzik és megnyugtattják egymást a győzelem esetére. Elhitetik velők, hogy a meszterkedés, mely folyamatban van, nem a baloldal elveinek, hanem a „clique“ consortiumának szétrobbantására van kifundálva, s hagyják kiforrni a tacticát. Olyan diadalt még nem látott a világ, mint fog látni, ha sikerül az a célba vett — valami. Hát pedig az a célbavett „valami“ a vezetők részéről nem volt más — kormányrajutásnál; a párt eladósodott lelkiismeretlen részéről — hivatalnyerésnél; a párt tanulatlan tuskói részéről — csodaszerű titoknál; a párt lelkiismeretesebb tagjai részéről a gondolkozás napjaiban — coalitiónál.

Közvélemény és gondolkozók előtt így lesz jelszavá a coalitió, vagyis szövetkezés a Deákpárttal a nagy pénzügyi

feladatok megoldására, hogy aztán mindkét párt megint önállóan folytathassa tovább működését a programjának megfelelő célok elérése tekintetében. Tisza Kálmán és legbizalmasabb környezete azonban már kezdetben tul voltak afféle haszontalan scrupulusokon: szövetekezés azaz coalitio legyen-e bizonyos kérdések megoldására, vagy egyszerü összecolvasás azaz fusio a hatalom és konc barátságos megosztása végett. A gárda kész volt a megadásra, akár coalitióval, akár fusióval, csak látszatja legyen a dolognak, a párt pedig kellőleg megpuhitva, elvek és programm nélkül is a mindenhatót ismerje föl Tisza Kálmánban, kinek kormányra jutása nélkül nem lesz semmi ebből az árva országból.

Jól-e vagy roszul, de coalitio volt tehát az eredeti vezérirány a baloldal ama részénél, mely elveit nem akarta feladni, azonban (thyczytől meg Tiszától sem akart megválni. Coalitiora tett célzásokat beszédeiben Tisza, coalitiót jelölt ki az idén uj évi beszédében, a coalitiót hansulyozta még februári beszédében is. Ugyancsak coalitioról ir az elvek elaltatása, a párt jellemének megmérgezése végett uttörőül megbizott Cernátony Lajos az „Ellenőr“-ben. Bár ő az, ki elég gyakran elárulja, hogy a coalitio csak vesszőparipa és a tacticának egyenes célja: torony irányban a bársonyszékre. Galandczikkeinek hosszú tekervényein átbukdácsolva látták a párt tagjai mindjárt eleinte, hogy Tisza begyében egész uj terv, s talán uj programm is érik, de hát „e g y é n i“ nézet volt, melyért a felelősség egyedül a szerkesztőt illeti. Ezzel nyugtatták meg azokat, kik méltatlanságukat fejezték ki. „Coalitio a cél,“ volt viszont véleményök azoknak, kik a cikksorozatok főeszmájében, megnyugodva nem féltették az elveket, meg lévén győződve, hogy a hatalmat oly görcsösen védő Deákpárttal coalitiót kötni ugy sem lehet.

Mindamellett a cikksorozatok nagy indignatiót keltek a pártban. Nincs ember, ki ne piszkolja Cernátonyt, mellékesen Tiszát is a — hátuk mögött. A klubban zugnak és zsongnak, a többség épen nem hajlandó belemenni holmi nyakatekert combinatiókba, az e g y é n kedveért, ki

saját felelősségére dolgozik.“ Csillapítják a kedélyeket, osztogatnak takticalis tanácsokat, de mindez nem használ. A fiatal elégedetleneken kívül, a journalistikai csoport Jókai vezérlete, a függetlenek csoportja Simonyi alatt, ellenszegülnek, rosztalják, vagy hidegen fogadják a cikksorozatok rengeteg szőzaporításába burkolt nagy takticát. „Hirlapi manővernek megjárja — ugymond a függetlenek egyike — de pártmanővernek nagyon dehonestáló.“

Egyébiránt magával a coalitio eszméjével sincs tisztában a párt. Némelyek nem értenek alatta mást, mint Ghyczy szeptemberi manifestumának elfogadását, hogy a pártból kiválni készülő vezért visszatartsák; mások a coalitio ismeretlen fogalma alatt megelégesznek az önálló bank, vagy önálló hadsereg vívmányával is; mindannyi pedig a vezértől az utolsó katonáig, megegyezik végül a coalitio azon helyes értelmezésében, hogy az csak szövetekezés ideglenezen a függő kérdések megoldására. E megállapodás értelmében jár el Tisza Kálmán a Szlávy lemondása után tartott coalitionalis tárgyalások alkalmával; a midőn leginkább ama föltételen akad meg a szövetekezés, mert Tisza a coalitio eszméjének megfelelőleg, a nagymérvű és határozottan fusionalis jellegű elvi engedményeken tui, fentartja a jogot, hogy annak idejében javaslatokat tehessen a közjogi kérdések megoldására.

Eszmékben és tervekben iszonyubb zürzavart képzelni sem lehet, mint e pártban uralkodik a taktikázás álarczos komédiájának napjaiban. Minden párttag augur a másik irányában, egymás szemébe kaczagnak, ha elvekről van szó négy szem közt. Komoly madárjósokká lesznek, ha a kíváncsi tömeggel állanak szemközt. Tisza Kálmán rejtély előttök, ők rejtélyek Tisza Kálmán előtt. Van mozgó és kémkedő had is, mely utána néz, kikre lehet minden körülmények közt, kikre jó ígéreték mellett, kikre ámtás által hatni, általában melyik a megbizható, melyik a kétes, melyik az elégedetlen elem. Nyájas eszmecserék, fontoskodó párbeszédek folynak a fők és közlegények közt. Lassankint minden egyes pártember a diplomatiái titok pecsétörje gyanánt hiszi magát, oly lenézőleg jár-kei társai között, mint

a ki érzi, hogy a mit Tisza Kálmántól az inént hallott, azt egyedül tekintélyének vagy értelmességének köszönheti. Kétkedve bár, de furcsa önhitséggel tekint a takticalis gomoly kifejlése felé, mert hát „neki Tisza megmondta“ s erre vág egy jelentőségteljes positurát, mely a hajlási szög szerint vagy az együgyűt, vagy a ravaszt, vagy a reménykedőt ismerteti föl embereinkben.

Négy főmozzanat válik ki különösen az „idők és módok“ taktikázó pártjának ez idő szerinti fordulatai, eszmélkedése és magatartása körül.

Első mozzanat, hogy tudja mit akar, de takticája inkább személyes mint politikai. A Lónyai elleni aktio időszaka.

Második mozzanat, hogy akar valamit, de nem tudja mit. A novemberi határozat időszaka.

Harmadik mozzanat, hogy nem tud és nem akar semmit. A közöny és céltalanság időszaka.

Negyedik mozzanat, hogy tudja mit akar, de nem az sikerül, a mit akar. A coalitiót célzó, de fusióval végződő időszak.

* * *

Az országgyűlés megnyitásával az összes baloldal elfogadta az eszmét: coalitiót Lónyay ellen a becsületes emberek pártjában. Politikai jellege sem volt többé jó formán a parlamenti és hírlapi vitáknak, személyes volt az minden scáláján a hanglétrának. Lónyayt tönkre tenni, a személye iránt aláásott bizalom révén szövetségeseket gyűjteni, egyetlen feladat volt, mely a baloldalt működésében vezette. Felmerült ugyan ekkor a fusió is, még pedig Ghyczy volt az, ki „elvi transactiók“ útján lehetők tartotta és ki is jelölte a főbb pontokat, a melyek elfogadása esetén a fusiót üdvösnek tartja a jobboldallal. De az eszme épen nem talált visszhangra, s a párt által 1872. szeptember 7-ikén hozott határozat csak Ghyczy személyének visszatartása végett volt oly kiméletes, bár e határozat zökkentette ki a pártot elvi állásából és sodorta a személyes politika lejtőjére.

Lónyayt sikerült megbuktatni. A coalitio, ha nem is nyílt alakban, de eléggé észrevehetőleg megalakult a coulis-sák mögött, s a Lónyay ellen Csernátóny által intézett parlamenti támadás után, ajtót mutatott a catilinaris jellemű miniszterelnöknek. Lónyay megbukása után jóval később sikerült az ellene megindított hajsza idejében felmerült fusio is; csakhogy az „elvi transaktiók“, melyeket G hyczy és Csernátóny hozzákötöttek a fusióhoz, elmosódtak s még szóba sem jöttek a mohó hatalomfoglalás alkalmával. A fusio, mely 1872-ben még az „elvi transactiók“ spanyolfala mögül nyújtogatta csigabigás szarvacskáit, 1875-ben már egészen elveté a politikai kerítésre oly szükséges szeméreméretet és pongyolán rohant a hatalom karjai közé.

A Lónyay megbuktatásával elért siker lón későbbre is veszte a baloldálnak. Zavaros eszmék kaptak lábra a helyzet és eredmény megítélésében, rendszeretlen tervek „a jobboldal szétrobbantására“, mint nevezni szerették a taktikának célját. Politikai kalandvágynak lehetne mondani legtalálósabban, mi a vezetőket magával ragadta. Csernátónynak legalább, ki Tiszának beleegyezésével kezdte a taktikai mozdulatok sorát, a pillanatnyi ötletek sugallják a meggyőződést, innen a legkalandosabb terv, mint legjobb ötlet, könnyű szerrel félkőzik meggyőződésként agyába. Francia eszritvel forgatván a tollat, franczia könnyűséggel teszi magát túl az erősebb és férfiasabb meggyőződésen, kivált, miután a journalista hiuságát „beszéltetni magáról“ ez a legjobb mód kielégíteni. A „Zsidóinkról“ irt cikk-sorozatában adta leginkább jelét, mennyire rabja, komoly meggyőződés hiányában, a pillanatnyi szeszély által alakított felületes meggyőződésnek. Ki annyit és oly epésen irt a kiegyezés ellen, ki előre figyelmezteti a közönséget, hogyha másképp írna, ne higgyjenek neki, mert akkor „vagy bolond, vagy csaló“: az kevés érzéket mutat a komoly meggyőződés iránt. Elárulja, hogy a modern journalistika ama franczia szabásu lényeihez tartozik, kik minden alaposág nélkül formálnak máról holnapra meggyőződést és féktelen szenvedéllyel küzdenek holnap az ellen, a mit ma tüzesen védték. Élelmességnek szokás ezt tartani a Girardin Emilek

hazájában, s csakugyan az is, ha más célja és haszna nincs, mint a „beszéltetés.“

Hogy a francia hírlapirodalom alakjai közül való Csernátony, azt cikksorozatainak hosszú lébe mártott művésze is elárulta. A legszélsőbb eszméket hirtelen ugrással hidalja át, felületesen érinti, összezavarja a legkülönbébb tárgyakat, minden iránynak mond szája ize szerinti bókákat, majd összevesziti egymással őket, rést hagy utógondolatokra és fejtegetésekre, hogy végre is az eredményt csak sejtse, a ki nem barátkozik meg következményeivel. Gondolom a szakácsokéhoz hasonlították a hírlapirodalom e mesterségét. Fűszer és mártás a fő, abba aztán cukros, kesernyés, hus, liszt, burgonya vegyest jöhet, csak ügyesen legyen összekeverve és cifrán feltálalva. A politikáról ily hírlapírók különben is nagyon egy véleményen vannak Taleyranddal, ki szakácsainak, már t. i. főző és író szakácsoknak egyaránt, nem egy finom diplomatiái stiklit köszönhetett. „Minden attól függ, hogy van elkészítve“, tartotta Taleyrand és egy ízben megvendégelvén az orosz követet, ebéd után kérdezé tőle: „Tudja mit evett ön? — csizmasarkot jól elkészítve.“ Így nyerte meg fogadását, hogy az ő szakácsai ügyesebbek, mint az orosz nagykövete. Tisza Kálmán is hizelelhet önmagának, hogy ügyes író-szakácsot vont legmagasabb aristocrato-democratico környezetébe, mert Csernátony még a csizmasarknál is ocsmányabb politikai tárgyakat oly finom sauce-ban tud a ministeraspirans inyen-czeinek feltálalni, hogy ugyancsak politikai gourmand legyen, ki eltalálja mit evett csak az imént is.

Midőn pedző cikkei megjelentek a coalitio előkészítése végett, nagy volt a meglepetés mindenfelé, maga Csernatoy is meg volt lepve a nagy meglepetés fölött. A baloldalt és hiveit majd sóbálvánnyá tette a merész ivekben kanyargó eszmeáramlat, melyből kiolvasható volt minden, de utóvégre sem nyugtathatta meg kétértelmű irányphrásisokból előkukkanó célzata; Csernátony meg tetette, hogy nem érti „miről van szó,“ és szentelt e kérdésnek egész cikksorozatot, melyből újra a háttérben lappangó titkos célzat bukkant elő. E célzat természete fölött a lapban fenhagyta a ké-

telyt, fenn a magyarázgatást jobbra vagy balra a maga számára.

„A jobboldalt megosztani,“ volt előtte a bevallott cél, e végből kapaszkodott oly makacsul abba a megosztásba, mely szerint van „java“ és van rosszsa“ a Deákpártnak. A „javát“ elcsábitni, illetőleg meghasonlásba hozni a „rosszal,“ zászlóbontogató töredékeket támasztani a Lloyd-teremben, ez lett volna az eredeti cél, ha magát a hitet, hogy van java a Deákpártnak, kóválygó gondolat-lidércznél erősebb feltevésekre alapítjatja, ha tehát komoly reménye van akár egyszerű coalitiora, elvek feladása nélkül, akár elvi transactiókkal járó fusióra rábírní azt az ismeretlen „javát“ a jobboldalnak. De Csernátöny maga sem hitte, hogy van „java“ a Deákpártnak, a személyes ambi-
tiók és clique érdekek fellovalására pedig igen oktondi ötlet volt a cikksorozatos hirlapi manőver, mert a jobboldalon még hamarabb vették észre, mint a baloldalon, s a gyanu annál jobban együvé terelte a konczi felett hébe-
korba huzakodó pártot.

Minden esetre érdekes véletlen, hogy Cernatöny párt-
erjesztő és elvpuhító cikksorozatát akkor írja, midőn a holt idény kaszinókból, gyűlésekből a világ minden tája felé szórja a politikusokat. Érdekes véletlen, hogy ugyan akkor Tisza Kálmán távol Kissingenben tölti a fürdő ivadot, nem feledkezik meg kedves leihjournaljáról, melynek küld egy pogányul rosz tárczalevlet, mintegy annak jeléül, hogy Kissingen és Budapest közt olyan nagy a távolság, hogy a gonosz nyelvek nem foghatják a vezérre az össze-
beszélési, vagy sugallási szándékot. Érdekes véletlen, hogy később Csernátöny utazik el kiheverni a szidalmak özöné-
vel ráhullott támadásokat, melyekkel a boszuság őt halmozta el, mint a ki saját szakállára dolgozik egy párt keretén belől, s egy országgyűlési kör pártfegyelmének minden te-
kintetei alól felszabadítva, saját pártjának vesztére. S fur-
csa, ép e véletlent használja fel egészen véletlenül Tisza Kálmán, hogy Ostendéből rehabilitálja emberét. Ő termé-
szetesnek és kinagyarázhatónak tartja azok eljárását, kik őt összeveszíteni akarják oly emberrel, mint Csernátöny,

ámde az ő szemében „Csernátornynak nem csak hazafisága, de elvhúsége is minden kételyen felül áll“

Lám mennyi szerencsés távollét és mennyi gondos véletlen „durch Gottes Fügung.“ Az ember nem hinné, mily pontos szerepet kell betölteni a számító fatumnak egy párt demoralisálásának előleges műveleteinél. Mert hogy előlegesen saját pártjuk demoralisálásánál más czél nem lebegett a kissigényi államférfiu és budapesti alteregoja közt, azt elárulták egy részt a cikksorozatnak és ostendei levélnek homályos irányával, más részt pedig további működésökkel. Ha csakugyan tisztességes czélokra törnek, Csernátornynak minden, kétértelműség kizárásával kell vala formulázni fusiót vagy coalitiót tart-e viszonyaik között a kigázolás és hazamentés egyetlen módjának; ha pedig a czélzat nem volt egyéb, mint állításaik szerint a jobboldal szétrobbantásával kerülő uton, de az elvekre győzelemteljes módon, jutni Jeriko falai közé: a kísérletnek ép a jobboldalon történt kikaczagása és visszautasítása után, mindent el kellett volna követniök a megzavart pártbizalom és tévedésbe hozott közvéleménynek további összetartására a zászló mellett. Tiszáunak és Csernátornynak azonban kisebb gondjuk is nagyobb volt törödni a parlamenten kívül álló megoszlott baloldali közvéleménnyel, összes feladatuk csak a kör tagjainak megnyerésére volt irányozva, hogy mint vak eszközöket magán ámitással és magán érdekeket lebilincselő czélzásokkal tegyék alkalmassá bármily parlameti manőver keresztülvitelére.

Léha erkölcs, mértéktelen hatalomvány kell ahhoz, hogy valaki parlamenti politikában oly kétértelműségekkel lássa el pártját, mint Tisza Kálmán tévé az osztendei levélben, melyből okos nem lesz soha senki sem a kortársak, sem az utókor részéről. Becsületére válhatnék bármely a nemzetek nyugalomára és haladására oly gyakran veszélyes világtörténelmi intrikusnak az a levél, mely a közvélemény által táplált kételyeket volt hivatva elosztatni, a helyett azonban a kételyeket még kételyekkel tetézte.

Tisza már ekkor egészen beleélte magát egy középkori diplomata szerepébe és saját közönségét olybá tekinté, melyet elbolondítani, zavarba hozni a népképviselési kötele-

zetségekkal összeillő tett. Kimondja levelében az egyetértést Csernátónnyal, utal a megtartandó értekezletre, „melyen bizonynyal senki sem fogja akarni, hogy megváltoztassuk elveinket, de azért nagy és komoly tárgya lesz annak.“

Ime a vezér, ki távollétével akart tüntetni, hogy nincs semmi köze az egyéni felelősségre irt czikkekkal: egyszerre előáll kijelenteni, hogy de biz „nagy és komoly“ tárgya lesz az értekezletnek, melynek megtartása Csernátony fejtegetései nélkül merőben felesleges lett volna. Isteni morálja az igaz meggyőződésnek és becsületes őszinteségnek! S ám mondta volna meg mit akar habozás nélkül, hasonló bátorsággal, mint Ghyczy. A meggyőződés, ha erős, kétszeresen tiszteletreméltó a barátból lett ellenségnél. Ah de hősünk a népszerűség káposztáját is megakará óvni, meg hatalmi viszketegének békétlenül szökdelő kecskáját is jól lakatni.

Nem nyilatkozik világosan mit akar: fusiót-e vagy coalitiót, csak arra nézve nyilatkozik, hogy akar valamit. Mindazáltal bármennyire igyekszik körmönfont körülírásokba burkolni a célzatos valót, egyet nem kerülhet el: hogy ne foglaljon állást az elveknek vagy egészben, vagy legalább részben valósítása, tehát a legrosszabb esetben a baloldal részére járó elvi engedmények révén megkötendő fusió mellett. Az értekezlet tárgyául jelöli ki: „figyelemmel a szerzet tapasztalatokra, figyelemmel a pártok helyzetére, s figyelemmel főleg a közjog követelményeire, megállapítani az eljárást, melyet követelni czélszerű lesz azon kettős célból, hogy elveinket vagy egészben, vagy ha részben is, de a többinek feladása nélkül valósítsuk és hogy az országot a törvényhozási és kormányzati újabb csapásoktól — például a bankkérdés terén, de más fontos ügyekben is, — megóvhassuk.“

E szavak: „vagy ha részben is, de a többinek feladása nélkül,“ még különösen is alá voltak huzva minden félreértés kikerülése végett. No de hát egy vonás csak nem genirozhat államférfiut, ha már a debreczeni eskü megtörhetett és az aczélnak híresztelt kard pengéje pakfonból lehe-

tett, mely hajol minden érintkezésnél. Dehogy genirozta magát Tisza efféle haszontalanságok által, elment biz ő, az elvek „részben“ valósitása nélkül is, egyesülni a jobboldallal és az ország boldog lehet, hogy a bankkérdésnek fél-szeg megoldásából háramló csapást már legnagyobb baloldali prófétája fogja intézni szabadelvű uj pengével a nemzet életérdekeire. Ennyi hasznunk lesz az ostendei levélt követő manőverek, fordulatok, ánitások és capitulatiókból.

Az ostendei levél nagy izgalmat szült a pártban, még a kör érdekei fölött örökös bizalmasabb testőrcsapatocska sem volt megelégedve hókusz-pókuszszáival. Annak egy része Móritz Pállal, Huszár Imrével és Várady Gáborral ment volna a tűzbe is kikaparni a fusió vagy coalitio gesztenyéit, csak aztán a husos fazekak inycsiklandozó levéből jusson nekik is; másik része korainak és tulajdonoson engedékenynek tartotta; a harmadik rész, a mely itt volt Budapesten, de nem tartozott a beavatott és bizalmas körhöz, Jókai Mórral az élén boszankodott a vezér trompfján, s nem épen a legtiszteletreméltóbban nyilatkozott a játszmáról, mely a párt háta mögött megindult.

Tisza Kálmán ur ovatossága volt annyira nagylelkű, hogy barátait kérte fel nézzék át, s tetszésök szerinti változtatásokkal bocsássák közre a levelet, melyből aztán a bihari képviselők közül alakult kupak-tanács kitörölte a homályos voltuknál fogva a vártnál rosabb vért szülhető részleteket. Jókait és társait azonban nem igen elégítették ki a homályos helyek kitörölésével, kivált midőn a „Hon“ szerkesztőjét még azzal is megbántották, hogy a tanácskozás rostáján keresztülhajsolt levél e g y i d e j ü közlését nem engedték meg a „Hon“-nak. A „Hon“ pártja így kétszeresen magán kívül volt a „haza és elvek“ miatt. Saját megbizhatóságát látta aláásva, midőn az általa gyakran el ej tett czélzásokat, hogy Tisza Kálmán nem ért egyet az „Ellenőr“ vakandok turásaival, az ostendei levél csattanósan megczáfolta. Hanem a mi a „Hon“ „haza“ és elv“ ellen merénylet volt akkor, még coalitio alakjában is, az feledve lön, mikor Tisza Kálmán gondot fordított a „Hon“ érzélgőssége mellett is elég é r z é k i költőpolitikus szerkesztő-

jének és érzelgősség nélkül nagyon a n y a g i a s gondolkozásu első hegedűsének megnyerésére.

Rosz előjelek, marczangoló kételyek közt várták be minden oldalról a novemberi értekezletet. Legkevésbé volt megelégedve a dolgok fejlődésével Ghyczy Kálmán, s legjobban tartott az értekezlet hal kimenetelétől Csernátony. Számolgatták ugyan, kikre számíthatnak minden körülmények közt, de a számítás mindenféleképp az elégedetlenül és kétesekül ismert tagokat tüntette fel többségül, legjobb esetben a kétesek megnyerése után vagy husz tag kilépésére voltak elkészülve. Hja de nem azért van a nyelv, hogy elárulja, mit a sziv és ész rejt. A vihar kitörését veszélytelenné tenni gondoskodott Tisza Kálmán az általa benyújtott határozati javaslatban, mely villámláritó volt mindenfelé: megnyugodhattak ideiglenesen benne az elvhűek, reménykedhettek általa a hivatalvadászok. Csak Ghyczy Kálmán egyenes jelleme volt az, mely visszautasítá az álarczos játékot és felmenteni akarván lelkiismeretét a kétszínű határozat elfogadásának nyügétől, a szomszéd terembe vonult a tanácskozás ideje alatt, hogy aztán végleg szakítson a párttal, melynek vezetői kivüle sem erkölcsi hátorsággal nem bírtak nyíltan kifejezni céljukat, sem eléggé önzetlenek nem voltak tovább is kitartani az elvek mellett.

Az értekezleten már eleve folytak a pourpalerek a kétesek megnyugtatósa végett, s mind itt, mind a megnyílt vitákon több ízben kellett hangsúlyozni: hogy elvek feladása nem forog kockán, hogy pusztá egyesülés nincs tervben; hogy az egész csak a jobboldal kormányképességi tanának megdöntésére irányzott taktika, hogy a választásoknál, még ha ez idő szerint programmja egy részének érvényesítésével kormányra jutna is a baloldal, önállóan lép fel a programm nem érvényesített részének többséget szerezni; hogy e határozat a jobboldal megoszlását és vereségét fogja előmozdítani; hogy végre is ha nem használ, nem is árt. Így fonták be az elméket, hogy kicsikarhassák a párttöbbségének visszatetszésével találkozó novemberi határozatot. Nagyobb hatályosság kedvéért pedig, a Csávoleszky-töredék kilépése, után elfogadtatták ama másikat is, mely nem volt

nyilvánosságra szánva, de közölve lőn az „Ellenőr“ által, hogy az elvhű közönség már előbb mérgelődje ki magát, s meg ne lepjék a történetek, bár mennyire utálja is a politikai furfangnak e rut nemét.

A második határozat, mely tulajdonkép megvilágítása az első ibis-radibis-féle szóegyvelegnek, okvetlenül esik az értekezleten, ha először nyújtja be azt Tisza Kálmán. De ő előbb bevárta a kedélyek lezajlását, a „szakadárok“ kivonulását, főleg pedig első határozatának elfogadását, mert tudta jól, hogy a ki A-t mond B-t is kell mondania. Kimondván a párt az első határozatban az A-t, akarva nem akarva, ki kellett mondania a második határozat B-jét.

E határozat kimondása után tisztában volt a jellemes rész az álnok czélzatokkal, melyek Tisza Kálmán nagyra-vágyását mozgatják, de tudta azt is, hogy a legnagyobb akadály maga Tisza egy coalitio létrejöttében. Meg volt győződve, hogy ép az ő személye miatt nem jönnek ajánlatok az elvek egy részének valósitására, s ha egy új kabinetválság felidézne is szükségét egy kísérlettelnek, a jobboldal érdekconsortiuma makacsabb és féltékenyebb, mintsem politikájának bálványát a kiegyezést saját kezével zuzza össze, saját hét évi működését kárhoytassa el, bármi elvi engedménnyel a baloldal javára. Péchy Tamás és Simonyi Lajos báró voltak különösen azok, kik a novemberi határozatot magukra nézve nem létezőnek tekinték. Jókai Mór pedig kijelenté, hogy becsületes, jóakaratu ellenzék marad minden kormánynyal szemközt.

Nagyon kevesen akadtak a novemberi határozat után, a kik a coalitciónak minden consequentiáját elfogadták. A nemsokára Ghyczy kabátjába csipeszkező középpárti tagokon, a megromlott existentiájú emberek e válogatott legióján kívül, csupán a bihari teremtmények esküdtek vaktában a mester szavára. Amazok három négy ember kivételével, vagyonilag a csőd szélén, nem törődtek immár elvekkal; emezek pedig néhány jámbor hívővel természetfölötti miszióra szánták geszti prófétájukat. Ezzel a parlamenti Falstaff-sereggel nem sokra mehetett Tisza Kálmán. Kurta ész, fölpeczkelve vaskos tudákossággal a „Bolond Miska“ finan-

cier-jében Mórícz Pálban; szájtáti mamelukság, tarkítva nagy adag bornirtsággal, Nagy Györgyben a közgazdasági miniszterben in spe; az óbégató világbi jezsuitismusa, ve- gyítve a hazáján élösködö önzetlenséggel, az igazságügyi tárczára hivatott Várady Gáborban: képezék a szolgasze- mélyzetét egy-két önkéntes statistával s a főinquisitor Cser- nátonynyal. A párt többsége érezte nyulós voltát a novem- beri határozatnak, de meg volt győződve, hogy az idő ki- köszörüli e csorbát és az elvi álláson komolyabb változás nem történik, miután a Tisza-Csernátony által piacra do- bított „eladni való“ nem kél el a jobboldalon. Hogy helye- sen ítélték meg a helyzetet, arról a Szlávy kabinet bukása után lefolyt coalitionalis alku sikertelensége élesen beszél. A jobboldal hallani sem akart valódi engedményekről, sőt arra sem állt rá, hogy Tisza annak idejében előterjesztése- ket tehessen a közjogi törvényekre vonatkozólag. Pedig ezen előterjesztésektől bátran alhattak volna. Tisza csak a kül- disz megmentése végett, ragaszkodott e ponthoz, s még ehhez sem ragaszkodik, ha oly éles visszalépésre nem buk- kan pártjánál az egész coalitionalis alku.

A coalitio kísérletének megbukása után történt, hogy Szontágh Pált föléptették Mátyus Aristid középpárti jelölt ellen. Ez alkalommal a választásra lerándult Péchy Tamás és Mórítz Pál az „elvtagadó“ középpárttal szemközt két kardinális pontul, melyek nélkül a balközép semmi esetre sem vállal kormányt, az önálló magyar hadsereget és önálló nemzeti bankot jelölték ki. Porhintésül a „felséges népnek“ jó volt ez akkorában, a kardinális pontok azóta belekerültek a spiritusta és Szontágh Pál, ki egyike a legszellemdusabb és legértelmesebb párttagoknak, ott hüsöl az idők és módok- kal az elvtagadásig megbarátkozott akolban. Magukévá tet- ték a középpárt politikáját egészben, Mátyus Aristid bátran veheti magának az elégtételt, hogy politikusabb, előrelátóbb volt azoknál, kik őt megbuktatták, de később lépésről-lé- pésre követték.

Szontágh Pál megválasztása idején a novemberi hatá- rozatot az idők által meghaladott álláspontnak tekinték. Oda irányult az igyekezet, hogy lassankint elfeledtessék,

behantolják, mint egy rossz órában elkövetett hibát. A párt elevenedni kezdett, érezte, hogy lelkiismerete szabadul a novemberi nehezék alól. Hozzá járult, hogy Ghyczy szemlátomást gyengült adójavaslati által, melyektől iszonyuan megijedt az urnák közeledése alkalmából, az a többség, mely határtalanul tudott pocskolni, de nem akart áldozni; makacsul ragaszkodott a rendszerhez, de nem akarta elfogadni annak consequentiáit; védte érdekeit, de nem védte a pénzügyi bukással fenyegetett hazát; szabad kezet engedett Lónyaynak, de nem támogatta a becsületes Ghyczyt; helyeselte a szédelgést, vesztegetést és erőszakot, de nem helyeselte az őszinte pénzügyi politikát.

Pompás alkalom volt ez az ellenzékre, hogy összeszedje magát, s rámutatva a kórra, mely „nyílt sebbé“ tette az országot, a rendszer kézzelfogható kárait felhasználja saját rendszerváltoztatási programjának közelfekvő érvényesítése érdekében. Annyi erőlyre azonban többé nem volt képes a balközép. A novemberi határozat erkölcsileg eltompítá, hitét, kitartását vesztegeté meg. Olyan volt a határozat utólagos hatása, mint Ponson du Terrail egyik regényében a Judás áruló fiai által bemákonnyozott szivarok: idegeiben, tetttségében, szellemi és politikai rendszerében semmisíték meg, csak rángatódzás, nem öntudatos volt ezentul élete. Jól látta ezt Tisza, látta azt is, hogy pártjában mindinkább szaporodnak a bizalomvesztésnél és vagyoni romlottságnál fogva, politikailag beszámítás alá nem eső tagok. Észre vette azonkívül Ghyczy adójavaslati folytán a jobboldalon támadt elégedetlenséget, frondeurösködést, szakadási hajlamokat: elérkezettnek hitte újra az időt, hogy az u t o l s ó kísérletet megtegye.

Kezdetét vette az aláaknázási művelet a pártban. A képviselőházi folyosók és a kör coulissái a rendszeres fondorlatoknak lettek tanui. Tisza azalatt dobálódzott a hatalmas „Schlagwort“-okkal: „rendszerváltozás“, „adóképeség emelése“, s más hasonló, melyeket komolyan nem vett soha és komolyan nem vesz ma sem, midő a kormánypolczon egyenként teszi magáévá a mult cabinet előterjesztéseit, maga pedig minden concret programm kifejtéstől idegesen vonakodik.

A kormány buktató érdek-sport új évkor nyer leg hatalmasabb lendületet. Új évi beköszöntő gyanánt találja fel ismét a coalitió eszméjét Csernátony.

Oly erkölcsi marasmusban szenvedő parlament, oly érdeklős pártok, kellettek az eszme hajánál fogva előhurcolásához, minők a mostani parlamenti és pártviszonyok, a midőn a személyes politika huzóvonó gyalázatoságai uralják a tért s a haza számos égető bajai közt is ráérnek és nem szűnnek meg az emberek kapkodni a több ejőnyvel kecsegtető személyes kombinációk után. S hagyján a tény, hogy januárban szükség és cél nélkül Ghyczy ellenében a coalitió eszméjét napi rendre tolá Csernátony, de mit mond a világ azok eljárásához, kik „nem szeretik az intrigákat,” mindazáltal egyszerre két különböző részről igyekeznek betonni a pártokat; részben Tisza új évi beszéde által a baloldalt, hangzatos megemlítésével az elveknék és erős kritikájával a kiegyezésnek, részben Csernátony cikksorozata által körmönfont proponálásával a Tisza-Sennyey-féle coalitióknak.

Legérdekesebb az egésznél, hogy a beszéd és cikksorozat, óriás ellenmondásaik daczára is, elő re kifőzött tervszerű taktikának köszönhetik látszólagos függetlenségöket. Tisza, ki párthiveit újévi beköszöntőjük alkalmával szép közjogi fejtegetésekkel gratulálja vissza, s egyuttal burkolt célzásokat tesz a hazának megmentésére a választásokig; beszédje alatt már tudja, mily meglepetés vár elbolondított és megrontott pártjára az „Ellenőr“-féle nem sokára napvilágot látott cikksorozatban, mi világos összebeszélésre mutat Csernátonymyal. De ő nemcsak tudja, hanem lépéseket is tesz bizonyos ellenzéki lap befolyásos munkatársánál, hogy a taktica új manőverét ne fogadják ellenséges szemmel, s ha nem ez pártolják, legalább közönyesen fogadják. Ezt nevezik műnyelven a közvélemény dressirozásának, a lapokban persze felvilágosítás gyanánt szerepel, és a jóhiszemű nép mindig vetekedik a mohóságban elnyelni a bódító maszlagot, melynek árát ő fizeti meg.

Csernátony egy cikksorozatnál sem mulasztá el kijelenteni, hogy személyes felelősségére, egyéni nézeteit fejte-

geti, melyekre nézve nem beszél össze senkivel, de nem is fogadna el utasítást senkitől. Mentől gyakrabban nyilatkoztatja ezt ki, annál kevésbbé hiszik el. Nem csoda, mikor az a szakadatlan hivatkozás függetlenségére és befolyásolatlan meggyőződésére, néha gyermekes, máskor nevetséges, legtöbbször, mint például az imént felhozott esetben is, nem igaz; mindenféleképp pedig, ép a gyakori tekintélyfitogtató ismételtetések és kacajjingerlő positurák miatt, gyanus. Mert hiszen, ha oly szent igazság, a mit mond, akkor Tisza az „Ellenőr“ sodronygépezetén mozgatott Paprika Jancsi, kinek beszédeit, föllépéseit Csernátony cikksorozatai dirigálják. Eddig, különösen az utóbbi két év alatt, akkor nem tett egyebet Tisza, mint az „Ellenőr“ leirt kanyarulatain haladt, hol topogva, hol nesztelenül, a mint a lap ovatos tacticája diktálta. Szóval, a ki nem ismeri Csernátont, hogy mily könnyen változtatja ő nézeteit ugyanazon kérdésben, egy külről jövő legkisebb benyomás alatt is, az meg lesz erősen győződve, hogy Tiszát egyedül Csernátony teszi nagy emberré, nagy államférfiúvá, ő adja Tiszának a gondolatokat, terveket aktiójához, nélküle a dicsőségesen uralkodó belügyér amolyan pária, kit csak egy nemtő emelhet az égiekkel egy rangba. Ilyen meggyőződést azonban csak a falusi idyll némely jámbor politikusánál talál, de nem fogják elhinni azok, kik tudják, hogy Csernátony kiváló unicuma komoly, és szilárd meggyőződés hiányában. A mit ötlet vagy szeszély meggyőződéssé tesz nála ma, a mikorára megérnök, holnap kiveri fejéből az első higgadtabb eszmecsere. Ő a vámszövetségnek híve, mert a szabad kereskedelmet keresztülvive hiszi általa, míg Kossuth egy-két odavetett szóval fel nem világosítja, hogy az a vámszövetség még a két ország forgalmában sem felel meg a tiszta szabad kereskedelem elveinek. Ő a nemzetiségi kérdésben kész entente cordiale-ra a szászokkal, ha Tiszának úgy tetszik és kész chauvinista is lenni, ha Tisza érdekében tanácsosabbnak látszik. Ez magyarázza meg, miért volt oly könnyű Tiszának Katót tánczra pördíteni, s miért huzta Tisza lábai alá ez év január havában újra a coalitio czigánynótáját.

Új évi beszédében Tisza, mint *conditio sine qua nont*, a koalítiót fogadja el, erre igyekezzenek rábírni elvbarátait a Tisza terveibe beavattott bizalmasak. A Péchy-Jókai féle tekintélyes töredék azonban még most sem akar megbarátkozni nagyobb elvi nyereségek, a párt önállóságának biztosítása nélkül, a koalícióval. Tisza kém és testőr hada e közben izog-mozog, s mire a budgetviták megkezdődnek, a Bittó kabinet saját pártjában van aláásva, bukását ha nem is most, de a fedezet kérdésénél, melyet Tisza utóbb egészen magáévá tesz, bizonyosnak tartják a folyosókon sürgő intrikusok.

Némelyek azt mondták a február 3 ki beszéd elmondása után, hogy nem úgy volt elmondva, a mint Tisza előterjesztette s távolról sem úgy, a mint bizalmas emberei által köröztette.

Én ezt nem tartom lényegesnek, mert utóvégre is, a formulázás egy-két kitétele változtathat sokat értelmén, részeket nyithat a hátsó gondolatokra és kibúvára, a februári beszéd lényegéből és felhívásából a pártokhoz még sem lehet egyebet kiolvasni a koalíciónál. Megmásíthatlan értelme beszédének: szövetkezzünk bizonyos égető kérdések megoldására ideiglenesen. Mely értelmet megerősíti az ugyanezen beszédben Simonyi Ernővel folytatott polemikája, továbbá az utalás Ghyczy eljárására, a mely szerinte különösen tanúsítja, „hogya elveinek elhagyásával a működés terére lép valaki, ha ezt nem nagyravágyásból, hanem aggódó hazaszeretetből teszi csupán, mint a jelen esetben, mindenesetre nemes áldozat, de a haza ügyeire elveszett áldozat lesz.“ Kár, hogy mindjárt ki nem fejtette, minő tekintet alá esik olyannak fusionálása, ki nagyravágyásból teszi azt. Sokat okulhatnánk belőle, s mindenesetre volnánk oly szívesek azon érdemes államférfiak ellen fordítani, kik csufot üztek Bittóból, hogy aztán Wenckheim alatt választhassanak tárczát.

Hogy határozottan és kizárólag koalíció volt ez idő szerint a cél, azt nemcsak a Ghyczynek fusionálása miatt tett szemrehányásokkal árulták el, hanem nyíltan kifejezték akkor, midőn Bittónak bécsi fogadtatásáról megérkezett

az a távirati hír, hogy előbb a pártok fusióját akarják végrehajtva látni, majd akkor aztán beszélnek a kormányválság személyi oldaláról is.

Kemény csapás volt ez, mint mennykőütés legérzékenyebb részén sebezte meg a vezért, és bizalmasabb hiveit. „El akarják terelni a rendes kerékvágásból,“ mondták mindannyian és szidták Andrást, Bittót, a „zöm“-öt, a cliquet, a személyes érdeket, röviden mindenkit kinek beszámítani vélték, hogy a baloldaltól teljes beolvadást kívánnak, fusiót és nem coalitiót, s még a fusiót is szégyenszemre előbb kell végrehajtani, átmenni a caudiumi jármon, s csak akkor lesz valamelyikökből miniszter. „Nem lesz belőle semmi“ — mondták uni sono s megbukottnak tartották az új kísérletet mindnsfelé, ha csakugyan ragaszkodni találnak a legfelsőbb döntő körök a föltételhez, hogy „előbb létesüljön a balközéppel a fusio“.

Honnan van hát mégis, hogy a tervezett és óhajtott coalitió helyett, a teljes összeolvadás, tehát még az elvi engedményekről is végkép lemondott fusio történt meg?

Az bizonyos, hogy a döntő mozzanat a fusio felé Bécsben történt; az is bizonyos, hogy Tisza felhívása és fogadtatása után állt be a fuzióra nézve kedvezőbb chance.

Onnan van tehát, hogy Tisza sokkal jobban engagirozta magát a coalitióval, hogy sem visszavonulhatott volna a fusio elől.

Mihelyt a döntő körök megfordították a válság parlamentaris rendjét, s azt mondták: nincs kilátásunk eilene hogy Tisza vagy bárki más legyen miniszter, de hogy puffra ne történjék ez az egész kabinetváltoztatás, előbb garantiáját akarjuk birni a pártok összeolvadásában a közjogi kérdésekről való lemondásnak, ez okoskodás és kívánság elől Tisza kétkulacsossága sem szabadulhatott meg. Mert vagy következőleg felelt: „Uram király én csak coalitiót akarok ideiglenesen, mert nem mondtam le a közjogi kérdések helygatásáról a jövő választások alatt és után!“ S ha ezt feleli, a korona részéről nem kaphat más választ, mint hogy a pénzügyi kérdések megoldására alkalmas a Bittó kabinet is, a jelen válság tehát csakis az esetben végződ-

hetnék új kabinetváltoztatással, ha a pártok összeolvadásában megtörténne kétségbevonhatatlan jele egy átértzett és messzekiható politikai fordultnak. Vagy Tiszának felelnie kellett következőleg: „Én ugyan rosznak tartom a közjogi törvényeket most is, de miután a nemzet belenyugodott és az én nézetemnek három országgyűlésen át többséget nem adott, kénytelen vagyok meghajolni a tények előtt. Elfogadom utógon d o l a t n é l k ü l a törvényeket, melyeket a nemzet nagy többsége elfogadott, kész vagyok megtenni mident, hogy a belügyi reformok keresztülvitelére az eddigelé közjogi kérdések miatt különálló pártok egyszersmindenkorra összeolvadjanak.“ Ez a felelet volt helyzetében az egyedül opportuus és loyalis, melyre a koronának rögtön el kellett rendelnie a fusionalis bizottsági alkuk megkezdését, mi sértő bizalmatlanság lett volna őszinte és jellemes politikus iránt, de egy kis idegességgel és Csernatony boszus megjegyzésével hamar tultette magát Tisza Kálmán, ki előtt már lefelé el volt zárva az ut, s be kellett menni a kelepcebe, melyet ő állítólag a jobboldal számára coalitio alakjában vélt készíteni.

Más politikailag nagyobb önérzettel, erkölcsileg hozzáférhetőbb érzékenységgel bíró államférfiut e veraség kijózanított és visszavonulásra birt volna. Tisza Kálmán azonban meggondolta, hogy a kormányrajutás eredménye tekintetében rá nézve mindegy, akár coalitio, akár fusio által jussou hozzá, a korona előtt pedig compromittálva marad, ha most elutasítja a fusiót, melyet maga módolt ki. Görcsösen ragadta meg tehát a tárgyalásoknál az összeolvadásra mutató alkalmakat. Ez értekezleteken tovább ment önmegtagadása legbuzgóbb hiveinél, a kik közül az utolsó előtti értekezlet fiasóját Csernatony is megsokalta és ellene volt még egy értekezlet tartásának.

A mily makacsok voltak a jobboldal bizalmi férfiai, s nem engedtek Ghiczy pénzügyi programjából, csakhogy az érdekvárukba tolaakodó jövevényt elűzhessék, ép oly leázhatlanul volt rajta Tisza, hogy bejuthasson a kormányba. Tulajdonkép mindössze a szín kedvéért toltá előtérbe, hogy Ghiczy pénzügyi programjának a fedezetre vonatkozó ré-

szét egészben el nem fogadhatja. Hanem ez a követelés is szépen elpárolgott ama tanácskozások retortáin, melyekbe Tisza bécsi kihallgatása előtt mereven vonakodott belebo-
csátkozni, s midőn kénytelen kellett mégis beleugratták első gondja volt, hogy Ghiczyt újra belevonja a miniszteri kombinációkba. Nem gondolt már ő azzal semmit, ha Ghiczy egészben viszi is keresztül bukott programját, csak már a közönség előtt alkudjék le belőle valamit. Ghiczy azonban visszautasította az engedékenységet, hiába beszéltek rá minden felől és hiába tétették meg vele az egykor sikerült kísérletet a korona által lebeszéltetni álláspontjáról. Sehogy sem sikerült rábirni, hogy tekintélyével támogassa a kormányt, melyben az általa jól ismert Tisza adja a hangot. Következtesen, és tőle nem várt erélylyel utasítá vissza az igazságügyi tárczát is, de azért Tisza már annyira benne volt az alkudozásokban, hogy egyenesen politikai reputációja és számbavehetősége függött kormányra jutásától. Megbuktatván egy kabinetet, kiturván annak lelkét Ghiczyt, neki kellett a gátra állani, föltételek mellett vagy föltétel nélkül, egyre megy. Nehezen ment még föltételek nélkül is. Kötéllel kellett fogdosnia a minisztereket a mértéket legtávolabbról megütők közül. Végre összefogdosta, de előbb le kellett mondania pénzügyi követeléseiről, melyekkel a szint akarta megmenteni.

Pártja már ekkor meg volt nyerve egészen. Igéretke-
kel, ámitásokkal annyira demoralisálva voltak emberei; a gyöngeség, meghajolni a Tisza által kimesterkélt tények előtt, annyira erőt vett az „elvtársak“ megmaradt elégedetlen részén is, hogy a vezérkos után rohantak akár a „megsemmisülésbe“ is. Nem volt többé elv, töprengés, választók s egyéb tekintet az irányadó, hanem mindenki előtt ott lebegett a biztosíték, hogy Tisza a belügyér ki fogja terjeszteni gondját párthiveinek újbóli megválasztására. Ez igen sok ember kedélyére hatott, mert hisz a párt nagy részének vére birkatürelemmel birt követni a vezért, s birkaremegéssel ijedt meg mindig annak szavára. A történelem szájalmasabb és nevetségesebb szerepet nem szánt még pártnak, bornirtabb, jellemre gyöngébb pártot

képzelní sem lehet a balközépnél. Requiescat in pace, soha meg nem érdemlett babérain.

Igy sikerült a fusió. Tisza elvét változtatva nemszenvedi többé Tantalus kinjait, a kormányzás és hatalom rendelkezésére áll. Meg van az elégtétele, hogy nagy és következetes államférfiu, ki terveit törík-szakad keresztülviszi. Akar koalitiót és sikerül a — fusió. Ezt nevezik machiavellisticus diplomatiai fogásnak, egy sütetnek az exigentiák tudománya alatt ismeretes — politikából.

Politikának nevezem, mert a közéletben nyomot, hagy a párt minden lépése, más különben nem érdemli meg a politika nevét ama szédelgés, minót egyes államférfiak életében sem igen találunk, pártok életében pedig egyáltalán hiába keresünk.

Történt Angliában is, hogy az államférfiak elhagyták pártjukat. Sok szemrehányást kellett e miatt tórnie Burkenak, ki az aristocratia védelmével lejártá magát, bár egyike Anglia legnagyobb szellemének. Wentvorth Tamást a hohérbárd alá juttatá elvváltoztatása, s a legsulyosabb vád, mit ellene felhoztak, hogy a grófi rangért és pénzért eladta politikai jellemét, elárulta és üldözte pártját. Pitt liberalis volt, mégis a torriek vezére lett, Palmerston lord pedig torrie volt, mégis a wigh kabinet feje lett. Altalában a történet minden országban bir felmutatni alakokat, kiknél vagy az önzés, vagy a nagyravágyás legyőzi az elvekhez való ragaszkodást. A becsvágy ingere még a tisztességesebb fajához tartozik a politikai Flanckenbevegungok valódi alapjának; ha egy Pitt vagy Palmerston szelleme lakik az államférfiuban, még rehabilitálhatja is lépését, melyet az önzők és hiuk szintén a „honmentés“ céljával indokolnak, jóllehet többnyire magukat is, a közügyeket is megbuktatják.

A pártélet ezerrétü hullámszásai közt azonban az egyesek elvváltoztatásán kívül, sehol sem bir az egészséges parlamentek történelme olyan pártot, legkevésbbé ellenzék felmutatni, mely vezére szép szeme világáért vagy a hatalom csáhja kedvéért elveit végkép megváltoztatá, még mielött ez elvek közül a lényegesebbeket győzelemre jut-

tatná, s mielőtt a főbb elveiben kimerített program új pártalakulást tenne szükségessé.

A párt, mint erkölcsi egész és bizományosa a párt-közvélemény törekvéseinek, sehol nem szokott lemondani elveiről. Egyesek kilépnek, megtagadják az elveket, hogy a hatalom vagy díjazás harmincz ezüst pénzéhez jussanak, de a pártok az ily renegátokat megvetik, mégha oly remek logikával tudják is indokolni, illetőleg mentegetni lépésüket, mint Burke Angliában.

Parlamenti szabály, hogy elveket és programot nem változtathat politikai párt, míg azok lényeges részének keresztülvitelére többséget nem teremt a parlamentben. Azért mondom parlamentben, mert a közvéleményre aztán mindegy, akár a választások, akár a parlamenti csatározások útján teremti meg az ellenzék elveinek a többséget. Fölteszi ugyanis róla és megvárja minden körülmények közt, hogy mint ellenzék érti hivatását, tudja kötelességeit, melyeket sokkal szigorúabban értelmeznek az ellenzék irányában, mind a választók, mind az ország. Kormánypárttól legtöbbsnyire semmit, néha legfőlebb jó kormányzást követelnek lekötöztetett választói, az ellenzéktől még ellenfelei is pontos ellenőrzést, saját közvéleménye pedig a politikai álláspont becsületes megtartását feltétlenül megköveteli. E nélkül semmi solidaritás nem volna parlamenti ellenzék és országos pártja közt, nem volna tehát ok sem a kormánypárt ellenében elvi ellenzéket állítani föl.

Nincs is rá eset a mintaparlamentarismus hazájában, de nincs másutt sem, hogy pure et simpliciter adja fel állását, valamelyik ellenzék. Enged a részletek körül, ha biztosítékot nyer a kormányon ülő párttól, hogy kész főbb elveit, vagy azoknak a leglényegesebb kérdésre vonatkozó részét megvalósítani, de ez engedmény sem vonatkozik programjának teljes feladására. Pusztán szövekezés az a megrekedő államéletet egy új eszme megvalósítása által felfrisíteni, de nem jelenti egy párt részéről sem álláspontjának végleges feladását. Jelleme az ily szövekezésnek, hogy soha sem történik feltétlenül, hanem mindig concessió útján az ellenzék javára; soha sem vég-

legesen, hanem csak bizonyos időre ; soha sem minden, hanem csak egyes kérdések megoldására ; soha sem a választások előtt közvetlenül, hanem jóval a választások előtt, és nem tovább a választásoknál. Ezt hívják koalíciónak, a szó valódi, el nem csavart értelmében, melyre a hat évi hosszú ülőszakra kiterjedő angol parlamentek történelme mutat példát ; s nagyon jó, hogy mutat, legalább gyakorlati megkülönböztetést nyújt példáiban a fusiótól, vagyis a pártok összeolvadásának egészen más szempontok alá eső francia-német kotyvalékától.

Angliában a pártok szövetezése „ad hoc“, mindig bizonyos nagy kérdés megoldására terjedt ki és előbb meg nem történt míg a kormányában és pártjában lejárt többség az ellenzéki kisebbségnek elvi concessiót nem tett a főkérdésben. A ellenzékre tehát erkölcsileg mindig nagy nyereséggel járt a választások beálltaig e coalitio, mert általa nem adta fel egyetlen egy elvét sem, sőt a coalition belől is megtartva régibb álláspontját, mint ön álló párt szervezkedett, agitált és korteskedett a következő választásnál.

A francia parlamenti bábélből került ki a pártalakulás ama másik neme, melynek neve : tusió, jelleme semmi lényege haszonlesés, eredménye szétvonás. Rothadt közélet politikai érzéketlenség, hivatalvadászó statisták, politikailag jellemtelen töredékek, hatalomvágyó vezérek előfeltételei a fusióknak, mely nem egyéb a víz, tűz és olaj összekeverésénél egy parlamenti pocsétában. Elvekről, álláspontról beszélni fusionál merőben gyermekes, az mindig föltételezi, hogy az összeboronált töredékek nem érzik szükségét az elvek mozgó erejének, van nekik annál hatalmasabb rugójuk.

Azt szokták ugyan tartani, hogy fusionál a kisebbség föltétlenül elfogadja a többség elveit, de ez csak elmélet, gyakorlatilag a dolog úgy áll, hogy a többségnek sincs, a kisebbségnek sincs elve, hanem vannak igen gyöngéd közös érdekeik. Gyakorlatilag egyszerű absurdum föltenni, hogy elvekkal bíró ellenzék föltétlenül magáévá tegye a kormánypárt azon elveit, melyekről eddig ország-világ hal-

latára hirdette, hogy megrontják tönkre juttatják a hazát. A kisebbség beolvadásának a többségbe e szerint más értelme nem lehet, minthogy a beolvadó nép belátta, mily jól lehet kormányozni az országot a többség elvei mellett. Ez egyedüli helyes értelmezése a fusiónak, ha már némileg magasabb szabásúvá akarják tenni, s nem hagyják meg annak a mi: érdekszövetségnek.

Nálunk azzal vélték indokolni leginkább a fusiót, mert szerintök, az 1867. 12-ik törvénycikk kétoldalu szerződés lévén, tömérdek akadályba bukkan, s hosszú tárgyalásokat szükségel megváltoztatása. Nyolcz faktor megnyerésén közremunkálni óriás feladatnak tartják. Teremteniök kellene ugyanis elvi többséget az alsóházban; teremteni hasonlót a felsőházban; nyerni egy revideáló kormányt; megnyerni a magyar király beleegyezését: teremteni egy revideáló többséget a reichsrathban; teremteni a bécsi urak házában; nyerni egy revideáló kabinetet Lajtán tul; megnyerni az osztrák császár beleegyezését. Ha csakugyan oly óriás feladatnak, s ennyi akadályba ütközönek tartják, mégha felteszszük is, hogy igazuk van, valjon szilárd hittel, független lelkülettel és becsületes jóakarattal bíró párthoz illő dolog-e csak egy pillanatra is megugrani a feladattól, mely ép óriás voltánál fogva, erőfeszítő küzdelmeket és lankadatlan kitaratást igényel. Már e megugrás mutatja, hogy nem veszik komolyan a feladatot és hatalmi érdekek sugalták lépésöket. A mely „államférfiak“ erkölcsi ereje oly satuya, hogy a nagy erélytol, a fáradságos munkás hozzájutás miatt, igyekeznek elterelni a közvéleményt: azok titulálhatják becses énjöket államférfiunak, szabadelvűnek, de mégsem egyebek az álszabadelvűség személyes uralmat biztosító korának csapásainál, pusztulást rejtő vészfelhők a politika beborult egén.

Hát mit képzelnek az a hegy megmozdul magától és el lesz hordva utunkból, ha néhány emberrel több hordja rá a követ. Alá kell azt aknázni, s aztán felröpíthető a levegőbe igen könnyen, de aknázás nélkül nem megyünk semmire, legfőlebb elérhetjük, hogy megszilárdul. Azért van parlamentünk, azért van sajtónk, azért van szájunk, hogy

most, vagy utóbb a többséget megszerezzük. Hogyan képzelhetnek egy lépést is e téren előbbre, ha a szerződésben érintett faktorok legelsőjének: a parlamenti többségnek megnyerésére nem működnek szakadatlanul közre, hanem beolvadnak a pártba, s elfogadják a beolvadás föltételét, hogy nem bolygatják az alapot.

Valóban elég a józan értelem, nem szükséges elkeseredett kedély, vagy nagy száju hazafiság, hogy „átkos“-nak tartsunk oly művet, mely vezérférfiakban terjeszti a kishitűséget, pártokat foszt meg a jellemes erélytől, pusztán azért, mivel az óriás feladatra nem mernek, vagy nem képesek vállalkozni. Ők mondják, hogy a közjogi harcz párt-hivei sült galambra várnak, holott ők azok, kik meguntak dolgozni, mert a sült galamb nem repült egyszerre szájukba, a húsos fazéknak leve ellenben inycsiklandozólag párolgott előttök. Jellemzi mindenesetre a politikusokat, ha azok utólagosan elárulják, hogy annyira hülyék voltak, miszerént őket hét éven át egy ellenzéki aktio csak mint sültgalamb várás érdekelte. Így persze legjobb, ha elmentek oda, hol a sült galambok repülnek, mert az ellenzéki politika munkával, kitartással jár, nem azért, hogy sült galambokat vadászszon, hanem azért, hogy mint a magvető elhintse a becsületes meggyőződés és elvszilárdság magvait, melyek nyomán egy ország tiszta buzát és ne a jellemtelenek konkolyát, ne az immoralisok gazát arathassa. A mely ellenzéknek termékenyítő elvek és nagy szabású célok körül forog politikája olyan ahoz az ellenzékhez képest, mely a személyes hiuságra és egyéni kapzsiságra alapítja eljárását, mint a német mesében a földmivelő az ördöghöz képest.

„Miért veted e gyümölcsmagot földedbe“ — mondja neki a sátán, — hisz úgy is tudhatod, hogy a fának gyümölcsseit csak fiaid és unokáid fogják élvezni? Lám én okosabb vagyok, csak dudvát és gyomot vetek, az kikel hamarosan, nem fél az ördög hogy éhen marad.“

„Maradjon csak az a gaz a te uri eledeled — felel vissza a földmives — én apáim örökségekép tisztos eledelhez, becsületes munkához szoktam, s ha ugyanazok is úgy gondolkoztak volna, mikor gyümölcsmagot ültettek, ma én

is vaczkort ennék izletes körte, fanyar kőkényt édes cse-resznye helyett.“

Am kürtöljék Magyarországon is államférfiai bölcses-ségnek, mi gyomot és dudvát vet, hogy a konkolylyal jól lakhassanak, a kevés előrelátó majd csak az őseitől öröklött szellemben fog tovább is közreműködni a nemesebb mag elhíntésén és fölnevelésén. Hadd áraszsza el gyommal és gazzal a közéletet, a magnak való buzát elszórjuk mi, hol egy talpalatnyi föld marad, mert előbb-utóbb el jó, el kell jönnie az időnek, midőn az emberek csupa nyomorúságból megúnják az éhező vadak táplálékát és a nemzeti eledel után annál ellenállhatatlanabb lesz a vágy, minél több bölcstáplálta őket uti füvel, erdei gyökerekkel.

Hasztalan titkolgatják, hasztalan ódázgatják, a nemzet véglegesen, minden gátló lépéssel végzetesebben sodortatik az alternatíva elé: vagy megunták végkép zsibbadt idegei a létért való küzdelmet, s akkor Magyarország elveszett, vagy élni akar a szerződésileg végelesszegényedésében kiért halál ellenére, s akkor a meddő tusák alatt egy előre nem látható pillanatban szenvedélylyé fajult nemzeti önfentartás ösztöne forradalomban tombolja ki haragját és keres kibontakozást.

Deák bölcsessége, a fusio logikája tehát végeredményében vagy nemzeti halál, vagy forradalmi fölébredés.

A forradalom annál bizonyosabb, mennél kevesebb része lesz előidézésében a politikának. Nem a közjogi harc fentartása, hanem a közjogi küzdelem elejtése fogja megteremteni. A természetes és történeti pártalakulás gyöngíti és mérsékli erejét, bár mennyire szélsőknek tüntessék is fel a közjogi harc csekély híveit; ámde a mesterséges pártalakulás és a történeti küzdelmeknek erőszakos elfojtása, lent a nagy tömegben felyvást erősíteni fogja az elégedetlenséget és jaj nekünk, s jaj a politika államférfiakul szerepelő sáfárainak, ha ez elégedetlenség titkosan férkőzik a kedélyekbe és parlamenti képviseltetés hiányában a parlamenten kívül fogja keresni a megoldást.

Vakság és rövidlátás az, mi jelenleg a közjogi küzdelem leverésében keresi saját elvtelenségének igazolását. Oly

vakság és rövidlátás, mely azokat a politikusokat veri meg, kik az elnyomás által akarnak megbuktatni egy irányt, mely a nép vérében van, nemcsak a politikán, hanem a közgazdasági helyzeten és a hagyományokon gyökerezik. Ily vakság és rövidlátás mindig nagy szerencsétlenség előhírnöke volt az államokban és legtöbbet tett, úgy szólván előkészíté a forradalmakat.

Az ember nem talál szót, mivel jellemezze az isszonyu veszedelmet, mely azok föllépésében rejlik, kik a „szabadelvűség“ czége alatt fenyegetésekkel akarják megfélemlíteni az ellenkező meggyőződést és hatalmi pressióval kiszorítani egy töredéket a parlamentből. A hitehagyottak bosszuja e ez, vagy az álszabadelvűség lelketlensége. Akár egyik, akár másik, az erőszak nem viseli magán a józan politika bélyegét.

Azon ténnyben, hogy egy óriás párt, mely az első mámor hevében a káromkodásnál és az erőszak jelzésénél nem bir egyebet a kisebbség megnyugtatóására felhozni: hatalmas bizonyíték rejlik, hogy érzi erkölcsatlanságának és elvtelenségének ferdeségét és annak erkölcsiségétől és elveitől tart leginkább, melyet legjelentéktelenebbnek hirdet.

Hiszen, ha oly biztosok győzelmükben, oly erősek programmtalasságukban, mit félnek egy töredéktől, mely „nem számít“. Okos ember nem szokott számot vetni a nem számító tényezőkkel, s csak ki esztét veszttette a hatalomban, küzd kísértetek, harczol a levegőben képzett számok ellen.

Honnan e harc a „szélmalom“ ellen, mint ők a közjogi ellenzéket nevezik? Onnan talán, mert az államférfui tapintat helyett, don-quichotte-ok és sancho-pansák kerültek uralomra, kik közjogi:

„Nyergöket felpoczkolák négy szál karóra
S úgy a csupasz mént ki'opták alóla.“

Csodálatos politikai bölcsesség, látszik, hogy mily szabadelvű parlamentarismus lebeg szemeik előtt, s mennyire szabadnak akarják a választásokon nyilatkozó közvéleményt.

Méltó tökéletesen oly emberekhez, kik a sajtót a politikai kétszínűség és országbolondítás mesterségévé aljasíták és az alkotmányos népképviselőt a cselszövők színházának tekintik.

Gondolnak is ők az elvvel, melyet a „Sajtó és nyilatkozási szabadság történetében“ May Erskine Tamás a parlamentáris országok alapföltétele gyanánt vall: „Bármily kicsiny legyen a kisebbség, bármily nem tetszők, visszások, túlzottak, elvetni valók is nézetei: hadd beszélje ki magát, teljesen bizhatván, és biztosítatván is, hogy a többség nyugalommal és türelemmel hallgatja végig. A többség tudván, hogy midőn mások jogát becsüli, a magát biztosítja és annak érzetében, hogy befolyása az államügyekre annál üdvösebb, minél inkább van kitéve polgártársai bírálatainak, győzelme pedig annál dicsőbb, minél nehezebb volt azt kivívni: az ellenzéket nem veszi és nem veheti rosztól, de nem is fél tőle.“

De mikor ők nem dicső győzelmet, hanem erőszakoskodó heczechurczát akarnak kivívni, annyira félnek az ellenzéktől, mely az ő „csontukból való csont és az ő vérből való vér“, s mert megtagadták, most üldözik, nehogy a baszilik gyanánt kergesse őket a tükörből saját lelkiösmeretök eleven képmása.

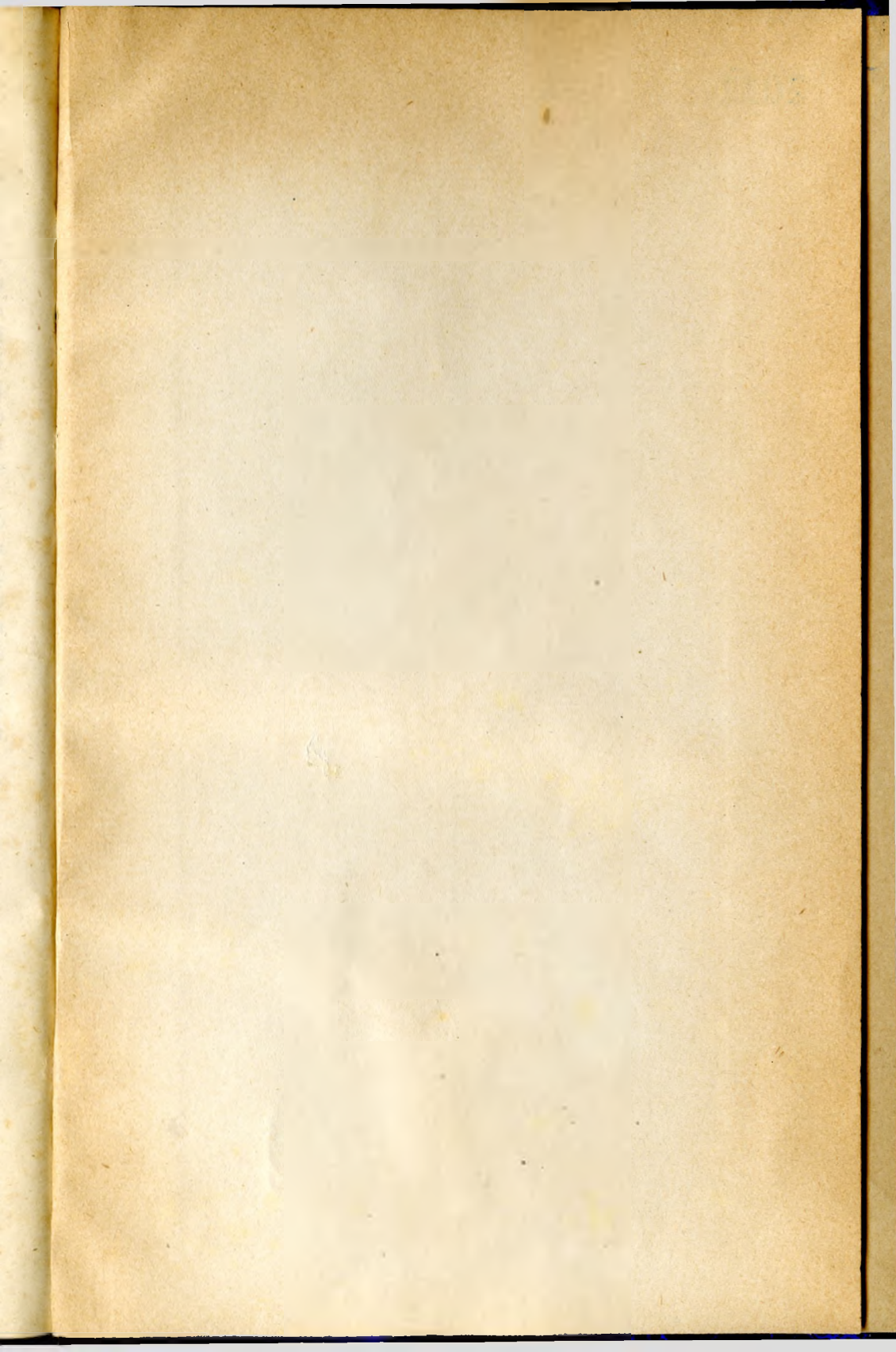
A politikának is vannak szegénylegényei, kik akkor leghősebbek, midőn mámorba fojthatják az őket üldöző árnyakat. „Erőszak és erőszak mentől több erőszak“ a jelszó, midőn már a közvéleménynél nincs mit veszteni, de legénykedni még szükséges. Ki gondolna ilyenkor az alkotmányos szabadság nagy bölcselőjének Millnek figyelmeztetésére: „Ha mindnyájan egy véleménye volnánk, csak egynek kivételével, kinek külön véleménye van, amazok csak úgy nem volnának jogositva ezt az egyet elhallgatni, a mint ez az egy, ha véletlenül az ő kezében volna a hatalom, nem volna jogositva elnémitani valamennyi többit.“

Hja csak az az árnyék, az árnyék ne üldöznék őket! Könnyű annak bölcselogni, könnyű a szabadelvűséget prédikálni, ki politikai elveiben és közerkölcseiben bírja a tá-

maszt; ám tessék bele képzelni magát egy pártlelkiismere-tébe, mely vagy hét évig ámitott, vagy most ámit. Mit csináljon? Kód előtte, kód utánna, bele kell, fojtani az egész országot. Alkotmányos államhoz méltón, a szabadelvűségnek megfelelőleg, meg kell kurtítani vagy nyujtani eszét min-denkinék, hogy beleférjen a közös kalapba. Embereket kell fogni, kik világ éltökben kálvinista ultramontánok, katho-likus klerikálisok voltak, ígérni füt-fát, hogy a szent akol-ban együtt béghessen a „szabadelvű“ nyáj, mely szeren-csére bir a bibliai istentől átruházott észszel arra, hogy ne magát, hanem az országot kopaszsa félszeg intézkedé-seivel.

Sajátságos, sippal-dobbal hirdetik, hogy a nemzet lemondott a közjogi küzdelemről és napi rendre tér védői felett, mégis játszák az ámitót, hogy ők sem mondtak le végle-gesen. E hitegetés valjon nem magában hordja-e az álli-tást, hogy az ország sem mondott le, különben nem tartá-nák szükségcsnek a közvélemény megcsalására felhozni. S ám vegyük fel, hogy az elveket, spiritusba téve és muzeumi tisztességre szánva nem adták fel: akkor nem üldözni, ha-nem természetes szövetséges gyanánt előmozdita-niok kellene a közjogi ellenzék győzelmét.

DE BALLAGI GÉZA.

2012

2002